

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ÖZBEK ATASÖZLERİNİN KONULARI AÇISINDAN SINIFLANDIRILMASI

Yüksek Lisans Tezi

Şeydanur UĞURTÜRK

Danışman

Doç. Dr. Mehmet Cihat ÜSTÜN

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

“Özbek Atasözlerinin Konuları Açısından Sınıflandırılması” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Şeydanur UĞURTÜRK

ÖZBEK ATASÖZLERİNİN KONULARI AÇISINDAN SINIFLANDIRILMASI

Şeydanur UĞURTÜRK

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2021

Danışman: Doç. Dr. Mehmet Cihat ÜSTÜN

ÖZET

Milletlerin kültürel zenginliğinin bir göstergesi olan atasözleri, yaşam tarzı, toplum değerleri, kültürel oluşumlar, gelenek ve göreneklere ait birçok özelliği içinde taşımaktadır.

“Özbek Atasözlerinin Konuları Açısından Sınıflandırılması” adlı çalışma giriş bölümü haricinde iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde yapılan çalışma hakkında genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde atasözünün açıklaması, Türk dünyasında atasözleri ve Özbek Türklerinde atasözleri başlıkları yer almaktadır. İkinci bölümde atasözleri, konuları açısından gruplandırılmıştır. Bu gruplama yapılırken atasözleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Sonuç bölümünde araştırmada elde edilen veriler sıralanmış ve açıklanmıştır. Özbek atasözlerinde anlamı bilinmeyen kelimeler için bir sözlük hazırlanmıştır. Kaynakça bölümünde ise araştırmada kullanılan kaynaklara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Özbek Atasözleri, Atasözlerinin Konu Tasnifi.

CLASSIFICATION OF UZBEK PROVERBS IN TERMS OF SUBJECTS

Şeydanur UĞURTÜRK

Erzincan Binali Yıldırım University, Insitute of Social Sciences

Department of Turkish Language and Literature

Master Thesis, August 2021

Adviser: Associate Professor Mehmet Cihat ÜSTÜN

ABSTRACT

Proverbs, which are an indicator of the cultural richness of nations, carry many features of lifestyle, social values, cultural formations and traditions.

The study named "Classification of Uzbek Proverbs In Terms of Subjects" consists of two main parts apart from the introductory part. In the introduction, general information about the study is given. In the first chapter, there are the titles of the explanation of the proverb, the proverbs in the Turkish World and the proverbs in the Uzbek Turks. In the second part, proverbs are grouped in terms of subjects. While making this grouping, the proverbs are listed alphabetically. In the conclusion part, the results obtained in the research are explained. A dictionary has been prepared for unknown words in Uzbek proverbs. In the bibliography section, the sources used in the research are given.

Key Words: Proverb, Uzbek Proverbs, Subject Classification of Proverbs.

ÖN SÖZ

Geçmişten günümüze kadar her millet kendi kültür birikimini meydana getirmiştir. Bu birikim, milletlerin en büyük serveti olmuştur. Dil de bu servetin en önemli yapı taşlarından biridir. Dili zenginleştiren en önemli öğelerden biri atasözleri ve deyimlerdir. Dili daha güzel kullanmak, sözü etkili hâle getirmek için atasözleri ve deyimlerden sıklıkla faydalanırız.

Atasözleri, insanların tarih içinde yaşadığı olay ve durumlar karşısında söylenilen özlü sözlerdir. Türk toplumları da atasözlerinin en zengin olduğu topluluklarının başında gelmektedir.

Çalışmamızda, Türk dünyasında tarihi anlamda köklü bir geçmişe sahip olan Özbek Türklerinin deneyim ve yaşantılarının bir hazinesi olarak şekillenmiş olan atasözlerinin konuları açısından sınıflandırılması yer almaktadır. Toplumun yapısından yola çıkılıp Özbek Türklerinin tarihi, kültürü, sosyal hayatı, inançları, gelenek ve görenekleri tespit edilerek atasözlerinin ortaya çıkışları üzerinde görüş beyan edilip bu atasözlerinin konuları başlıklar hâlinde tasnif edilmiştir. Bu alanda örnek olabilecek tezler tespit edilmiştir. Çalışmamızda incelenen atasözleri için, İbrahim Yoldaşev ve Muhittin Güneş tarafından yazılan “Özbek Atasözleri”, Murat Yatağan, “Özbek Halk Mäqälları (Özbek Halk Atasözleri), Mehmet Hazar, “Özbek Halk Makal-Matalları” eserlerinden faydalanılmıştır.

Üzerinde inceleme yaptığımız bu çalışma giriş, Türk dünyası ve Özbek Türklerinde bulunan atasözleri üzerinde genel bilgilerin var olduğu “Atasözü”, Özbek Atasözlerinin konuları açısından incelenmesi ve tasnifi ve Özbek dilinde gerek alıntı olan gerekse fonetik olarak değişime uğramak suretiyle yer alan ve Özbek Türkçesi içerisinde söz varlığını zenginleştiren anlamının herkesçe bilinmediği ihtimalini düşündüğümüz sözcüklerin metnimizde geçen anlamlarını içeren sözlük kısımlarından ibarettir.

Bu çalışmada bana yol gösteren, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Mehmet Cihat ÜSTÜN’e, çalışma sürecimde daima yanımda olan aileme teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖN SÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	XI
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	XII
TEZİN AMACI.....	XIII
TEZDE KULLANILAN YÖNTEM	XIV
GİRİŞ.....	1
1. Atasözü	2
1. 1. Türk Dünyasında Atasözü	3
1. 2. Özbek Türklerinde Atasözü.....	4
2. Özbek Atasözlerinin Konuları Açısından Sınıflandırılması.....	5
2.1. Acelecilik.....	5
2.2. Açgözlülük	6
2.3. Açlık	7
2.4. Adalet	8
2.5. Ahlak	10
2.6. Aile/Akraba	12
2.7. Akıllılık	16
2.8. Akılsızlık	17
2.9. Alçak gönüllülük	18

2.10. Anne/Baba	19
2.11. Arkadaşlık	21
2.12. Aşk/Sevgi	22
2.13. At/Atın Önemi	23
2.14. Avcılık	25
2.15. Ayrılık	26
2.16. Azlık (Nicelik olarak)	27
2.17. Bencillik	27
2.18. Birlik Beraberlik	28
2.19. Cesaret/Cesur Olma	31
2.20. Cimrilik	32
2.21. Cömertlik	34
2.22. Çalışkanlık	34
2.23. Çıkarcılık	36
2.24. Çokluk/Fazlalık	37
2.25. Değerli Olma	38
2.26. Ders Alma/Ders Çıkarma	40
2.27. Dikkatlilik	41
2.28. Dikkatsizlik	41
2.29. Din/Diyanet/İnanç	42
2.30. Doğruluk/Dürüstlük	44
2.31. Dost	45
2.32. Düşman	48
2.33. Eğitmek/Eğitim	52

2.34. Eleştiri	52
2.35. Evlilik/Bekârlık	75
2.36. Fakirlik	76
2.37. Gelenek Görenek	78
2.38. Gençlik	79
2.39. Giyim Kuşam	80
2.40. Göç/Yerleşme	80
2.41. Gururlu Olma	81
2.42. Güçlülük/İrade	81
2.43. Güçsüzlük	82
2.44. Güven	83
2.45. Güvensizlik	83
2.46. Güzellik	83
2.47. Hastalık	85
2.48. İlim	86
2.49. İmkânları Zorlama	86
2.50. İnsan/Toplum	86
2.51. İsrâf	91
2.52. İyi/Kötü Huy	91
2.53. İyilik	96
2.54. Kadın/Kız	99
2.55. Kahramanlık/Yiğitlik	101
2.56. Kanaat Etme	104
2.57. Kararlılık	104

2.58. Kıskançlık.....	105
2.59. Kibirlilik	106
2.60. Komşu	106
2.61. Korku.....	107
2.62. Kötülük.....	108
2.63. Kusur Bulmamak.....	110
2.64. Kurnazlık	110
2.65. Memleket/Vatan	110
2.66. Misafir/Misafir Ağırlama	111
2.67. Mutluluk	114
2.68. Nasihat.....	115
2.69. Öfke	161
2.70. Ölüm.....	161
2.71. Örnek Olma	161
2.72. Özgürlük.....	162
2.73. Pişmanlık	163
2.74. Risk Almak.....	163
2.75. Sabırlılık	163
2.76. Sağlık.....	164
2.77. Savaş.....	165
2.78. Sınırı Olmama	165
2.79. Sorumluluk	165
2.80. Söz/Söz Söyleme	166
2.81. Şans/Kısmet/Talih	167

2.82. Tabiat/Doğa	168
2.83. Talihsizlik	173
2.84. Tecrübe	174
2.85. Tembellik	184
2.86. Tokluk	186
2.87. Tutumluluk	186
2.88. Ümitli Olma	187
2.89. Üzüntü	187
2.90. Vücut Azaları	188
2.91. Yalancılık/Hile Yapma	188
2.92. Yardımlaşma/Yardımseverlik	189
2.93. Yaşlılık	189
2.94. Yetenek	192
2.95. Yeteneksizlik	192
2.96. Yokluk	192
2.97. Yönetim/Yöneticilik	193
2.98. Zalimlik/Zulmetme	194
2.99. Zaman	195
2.100. Zenginlik	199
2.101. Zıtlık	201
2.102. Zorluk	202
2.103. Diğer	203
SONUÇ	209
SÖZLÜK	213

KAYNAKÇA 226

İTERNET KAYNAKLARI 228

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça
Bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
düz.	: Düzenleyen
Far.	: Farsça
haz.	: Hazırlayan
Moğ.	: Moğolca
Rus.	: Rusça
TDK	: Türk Dil Kurumu
Tr.	: Türkçe

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

LATİN	KİRİL
A a	А а
B b	Б б
D d	Д д
E e	Е е
F f	Ф ф
G g	Г г
H h	Х х
I i	И и
J j	Ж ж
K k	К к
L l	Л л
M m	М м
N n	Н н
O o	О о
P p	П п
Q q	Қ қ
R r	Р р
S s	С с
T t	Т т
U u	У у
V v	В в
X x	Х х
Y y	Й й
Z z	З з
O' o'	Ў ў
G' g'	Ғ ғ
Sh sh	Ш ш
Ch ch	Ч ч
‘	Ъ

TEZİN AMACI

1. Atasözünü açıklamak.
2. Özbek atasözlerinin Türk dili açısından önemini ortaya koymak.
3. Özbek atasözlerini konuları açısından sınıflandırarak Özbek kültürü ile ilgili çıkarımlarda bulunmak.
4. Türk dünyasına, atasözleri konusunda yeni bir bakış açıları kazandırmak.
5. Özbek atasözlerinde geçen herkesçe anlamı bilinmeyen ve fonetik olarak değişime uğradığı için hemen tanınması mümkün olmayan bazı kelimeleri anlaşılır kılmak için sözlük hazırlamak.

TEZDE KULLANILAN YÖNTEM

1. Bu çalışma, Türk dünyasındaki atasözlerinden yola çıkılarak Özbek atasözlerinin konuları açısından sınıflandırılması gayesiyle teşekkül ettirilecektir.
2. Çalışmanın ilk aşamasını Özbek Türkçesi ve Özbek atasözlerini içeren kaynakların taraması oluşturacaktır.
3. Atasözü tanımından yola çıkarak Özbeklerde atasözlerinin konularına göre başlıkları oluşturulacaktır.
4. Literatür taraması sonucunda elde edilen kaynaklardan Özbek atasözlerine ulaşılacaktır.
5. Özbek atasözleri incelenip, konuları başlıkları oluşturulacaktır.
6. Atasözlerinin sınıflandırıldığı konular açıklamaları ile izaha kavuşturulacaktır.
7. Oluşturulan konu başlıklarının Özbek atasözlerinde ve sözlüklerde geçen kullanımlarına yer verilecektir.
8. Konu başlıkları ile ilgili örnekler sunulacaktır.
9. Atasözleri, alfabetik olarak sıralanacaktır. Özbek atasözlerinin Türkçe karşılığı atasözünün alt kısmında italik olarak yazılacaktır.
10. Bazı atasözleri birden fazla konu başlığında yer aldığı için atasözleri, yer aldığı her başlıkta tekrar yazılacaktır.
11. Sonuç kısmında çalışmanın kazanımları açıklanacaktır. Ayrıca atasözlerinin konu tasniflerinden çıkarılan istatistiklerine göre bir tablo hazırlanacaktır. Bu tablo ile en fazla atasözüne sahip konu tespit edilecektir.
12. Tezimizde geçen Özbek Türkçesine ait herkesçe anlamı bilinmediğini öngördüğümüz kelimelerin anlamlarına rahat ulaşılabilsin diye çalışmanın sonuna sözlük eklenecektir.
13. Çalışmada kullanılan kaynaklar, kaynakça başlığı altında verilecektir.

GİRİŞ

Dil, zaman içinde değişiklikler gösteren bir olgudur. Dil; milletlerin göç, savaş, din değişikliği, evlilik, ticaret gibi yaşadığı kültür etkileşimi ile zenginleşerek varlığını devam ettirmiştir. Farklı coğrafyalarda, farklı milletlerde benzer dil özellikleri görülmeye başlanmıştır.

Dil, zaman içerisinde ulusların elinde gelişmiş, kelimeler gerçek anlamının dışında yan ve mecaz anlamlara da erişerek dile çoklu anlam özellikleri kazandırmıştır. Bunun bir sonucu da az sözle çok şey ifade etmek için kullandığımız atasözleridir. Atasözleri ataların tecrübelerini, yaşam tarzlarını, nasihatlarını, eleştirilerini, törelerini öğrenmek için geçmişini aydınlatmaktadır. İlk dönemlerde sözlü bir biçimde ifade edilirken, sonraki dönemlerde yazıya geçirilerek günümüze ulaşmayı başarmıştır.

Türk dünyasında, atasözlerine büyük önem verilmektedir. Bu önemi atasözlerinin zenginliğinden anlamak mümkündür. Her toplumun atasözü ile ilgili fikirleri çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Bu çalışmalar ile atasözlerinin zengin fikir dünyası toplumlara, araştırmacılara yol göstermiştir, onları yeni bilgiler keşfetmek üzere bilimsel anlamda motive etmiştir.

Atasözleri ile dilin ses özellikleri, cümle yapısı, ağız özellikleri, ifade biçimleri; kültürel olgularda da tarihi, toplumsal yapısı, gelenekleri hakkında bilgi sahibi oluruz.

Üzerinde inceleme yaptığımız çalışmanın asıl amacı Özbek kültürünü tanıtmak, atasözlerinden çeşitli konulara ulaşmak, Özbek kültürü özelinde Türk dünyasının atasözü varlığını konu tasnifi açısından incelemeye çalışmaktır.

1. Atasözü

Atasözü; derin anlamlar içeren, toplumların kültürleri, tarihleri, yaşam tarzları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan özlü sözlerdir. Kültürden kültüre, bölgeden bölgeye, dilden dile farklılıklar gösterse de atasözü, milletlerin kültür mirasının bir parçasıdır. Sözlü bir anlatım türü iken daha sonra yazılı bir anlatım türü olarak kullanılan atasözleri, unutulmaktan, değiştirilmekten muhafaza edilmiştir.

Atasözü, Türklerin en eski metinleri olan Orhun Yazıtlarında sab, sav, mesel kullanımıyla karşımıza çıkmaktadır. Türkçenin en eski sözlüğü olan Kaşgarlı Mahmut'un Dîvânü Lügâti't Türk eserinde, Edip Ahmed bin Mahmud'un Atabet'ül-Hakayık eserinde atasözlerine yer verilmiştir.

Araştırmalar sonucu elde edilen atasözü tanımları aşağıda verilmiştir:

Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük'te, söz, deme, mesel, sav, darbimeselin karşılığı; uzun gözlemler ve deneyimler sonucu oluşmuş, halka öğüt vermeyi amaçlayan, halkın benimsediği sözler.¹ olarak tanımlanmıştır.

Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat'ta darb-ı mesel olarak anlamı atalar sözü, atasösü² şeklindedir.

Kâmûs-ı Türkî'de mesel; dolaylı veya kinâyeli olarak yol gösteren söz.³ olarak açıklanmıştır.

Bir durum karşısında söylenen özdeyiş, misal, ünlü bir söz.⁴

Uzun deneyimlerden faydalanarak, kısa ve özlü nasihatlar verip, toplum tarafından benimsenip halka mal olmuş sözlerdir.⁵

Ataların yüzyıllar içindeki tecrübelerine dayanan düşüncelerini, öğüt ve yargı şeklinde aktaran, yazarı belli olmayan, kısa ve özlü söz.⁶

¹ Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. bs., Ankara 2011, s. 7.

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, 29. bs., Ankara 2012, s. 188.

³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2015, s. 1288-1289.

⁴ Cem Dilçin (düz.), *Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. bs., Ankara 2013, s. 166.

⁵ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Atas%C3%B6z%C3%BC> - (01.07.2021)

⁶ <https://islamansiklopedisi.org.tr/atasozu> - (01.07.2021)

Atasözleri genellikle tek cümleden oluşmaktadır. Bazen mısra veya iki cümle hâlinde kullanılan atasözleri de vardır.

1. 1. Türk Dünyasında Atasözü

Türk dünyasının tecrübelerinin bir göstergesi olan atasözleri, dil mirasının önde gelen türüdür. Atasözlerinin insanlarda uyandırdığı fikirler, öğütler, ders vermeler, eleştiriler hayata yön veren bir unsur olmuştur.

Atasözlerinin tespit edildiği ilk eser Orhun Yazıtları olmuştur. Daha sonra Uygur metinleri, Dîvânu Lügâti't Türk, Kutadgu Bilig gibi önemli eserlerde de atasözlerine yer verilmiştir.

Türk dünyası geniş bir coğrafyaya sahiptir. Bu coğrafyada farklı kültürler bir arada yaşamış, farklı adetler ortaya çıkmıştır. Bu da toplumların yapılarını şekillendiren bir unsur olmuştur.

Türk dünyasında atasözleri için kullanılan ifadeler şu şekildedir:

Azerbaycan Türkçesi: Atalar sözü

Başkurt Türkçesi: Makal, aytim, atalar hüzi

Kazak Türkçesi: Makal, matel, nakıl

Kırgız Türkçesi: Makal, lakap

Özbek Türkçesi: Makal

Tatar Türkçesi: Atalar süzi, makal, aytim

Türkmen Türkçesi: Atalar sözi, nakıl

Uygur Türkçesi: Makal.⁷

⁷ Kültür Bakanlığı, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 32-33.

1. 2. Özbek Türklerinde Atasözü

Dil özellikleri bakımından Karluk grubunda yer alan Özbekler, Türk kökenlidir ve içerisinde çok sayıda Türk boyunu barındırır.⁸ Bu özellik de Özbeklerin dil alanında çeşitli kültürlerden etkilendiğini göstermektedir.

Tarih içinde birçok alfabe kullanan Özbekler, günümüzde Latin alfabesini kullanmaktadır. Fakat Kiril alfabesinin etkisi de büyük oranda devam etmektedir. Bunun sebebi halkın yeni alfabeye alışmakta zorluk yaşamasıdır.⁹

Ilse Laude Cirtaus, Özbek dilinin içerisinde birçok ağız özelliklerinin var olduğunu söylemektedir. Bu ağızlar kuzeyde Kıpçak Özbek, batı ve güneybatıda Oğuz ağızları, Ürgenç dışında büyük şehirlerde ise Özbek ağızları görülmektedir.¹⁰

Ayrıca eğitim ve ilimde Rusça etkisi de görülmektedir. Buna rağmen, Özbekler kendi dillerini de kullanmayı sürdürmüşlerdir.¹¹

Özbekler, atasözlerine çok değer veren bir toplumdur. Bu önem, atasözlerinin zenginliğinden, çeşitliliğinden anlaşılmaktadır. Atasözlerinin birçoğu tek cümle şeklindedir. Birkaç cümleden oluşan atasözleri de mevcuttur.

Atasözlerinin genel bir özelliği olan hem gerçek anlam hem mecaz anlamda kullanılması Özbek atasözlerinde de görülmektedir. Dil, çeşitli değişikliklere uğrasa da atasözleri yüzyıllar boyunca etkisini devam ettirmiş, günümüze ulaşmıştır.

Özbek atasözleri üzerine değerlendirme yapan Özbek şairi Erkin Vahid: “Atasözleri; geçmişe seslenen, geçmişle günümüz arasında köprü kurmayı sağlayan, varlığını devam ettiren, kimi zaman adaleti, kimi zaman zulmü, kimi zaman haksızlığı anlatan özlü sözlerdir. Bu sözleri oluşturan ne padişah ne cumhurbaşkanıdır.”¹² Erkin

⁸ Mevlüt Gültekin, Hikmet Koraş, Mukhabat Kurbanova, *Özbek Türkçesi Gramer-Metin-Sözlük*, Kesit Yayınları, İstanbul 2019, s. 17.

⁹ Emek Üşenmez, *Modern Özbek Türkçesi*, Akademik Kitaplar Yayınları, İstanbul 2012, s. 53.

¹⁰ Volkan Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. XXVIII.

¹¹ Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 10.

¹² Bilal Aktan, “Cümle Yapısı Bakımından Özbek Atasözleri”, *Turkish Studies*, Cilt: 6/2, İlkbahar 2011, s. 163-176.

Vahid'in bu sözü atasözlerinin Özbekler için atasözlerinin kültürleri içinde büyük önemi olduğunu göstermektedir.

2. Özbek Atasözlerinin Konuları Açısından Sınıflandırılması

Özbek atasözlerinin konuları açısından tasnifi¹³ oluşturulurken incelememize esas olan atasözleri aşağıda verilen başlıklar altında sınıflandırılmıştır:

2.1. Acelecilik

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te, "aceleci olma durumu, ıvencelik."¹⁴ olarak tanımlanan acelecilik hâli, toplumlar tarafından hoş karşılanmayan bir özelliktir. Bunun sebebi ise acele işlerin, genellikle olumsuz sonuçlar doğurmasıdır.

Çalışmamızda incelenen Özbek atasözlerinde ise acelecilik 'şoşqoqlik, tezlik' olarak kullanılmıştır. Türkçe-Özbekçe Sözlük'te ise acelecilik; "shoshqaloq, shoshmashoshar, shoshqin."¹⁵ kullanımları görülmektedir.

Acelecilik, Türk atasözlerinde de yer almaktadır. Yaygın olarak kullanılan atasözlerinden 'Acele işe şeytan karışır.' acelecilik sonucu ortaya çıkan olumsuzlukları ifade etmek için kullanılır. 'Acele yürüyen yolda kalır.' aceleci olarak yapılan işlerin tamamlanamayacağını anlatır.

Şoşqoqlik ahmoqlik.

Acelecilik ahmaklıktır.

Tez sözləgan tez puşmon bōlar.

Tez söyleyen, tez pişman olur.

¹³ Konuları açısından Özbek atasözleri tasnif edilirken "İbrahim Yoldaşev ve Muhittin Gümüş *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*, Engin Yayınevi, Ankara 1995, ss. 191.", "Murat Yatağan, "Özbek Halk Mâqalları (Özbek Halk Atasözleri)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya 2010, ss. 686.", "Mehmet Hazar, "Özbek Halk Makal-Matalları" *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 14., TDK, Ankara, (Güz 2002) ss. 311-318." adlı eserlerde geçen atasözleri ve atasözlerinin Türkçe açıklamaları esas alınmıştır. Dipnot yoğunluğunun önüne geçmek için her bir atasözünün akabinde dipnot vermek yerine çalışmamızda kendisinden faydalandığımız eserleri bu şekilde toplu olarak vermeyi uygun gördük.

¹⁴ Güncel Türkçe Sözlük, s. 7.

¹⁵ Nasiba Yusupova, *Türkçe - Özbekçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 18.

2.2. Açgözlülük

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te "açgözlü olma durumu, doymazlık, gözü doymazlık, harislik, tamahkârlık, tamah."¹⁶ olarak tanımlanan açgözlülük; isteklerin fazlalığının belirtisidir. Toplumda sadece yeme içme için doyumsuzluk anlamında değil, aynı zamanda elindekinin kıymetini bilmeme, daha fazla elde etme isteği, makam, maddiyat için doyumsuzluk gibi anlamlarında da kullanılmaktadır.

Çalışmamıza kaynaklık eden atasözlerinde acelecilik; 'oçkōz', Türkçe - Özbekçe Sözlük'te "ochko'zlik"¹⁷ olarak kullanılmaktadır.

İslami dönem Türk edebiyatının temel eserlerinden biri olan ve ilmî çalışmalarımızda bize rehberlik eden Kutadgu Bilig'de de açgözlülük günümüz Türkçesine çevirisiyle "Küstahlık, acelecilik, kolayca gururlanmak uzaklaştırır kendinden herkesi"¹⁸ ifadesinde rastlamaktayız.

Oçkōzniñ özi tōysa ham, kōzi tōymas.

Açgözüñ özü doysa da gözü doymaz.

Oğiz yeydi-yu, kōz uyaladi.

Ağız yer, göz utanır.

Şer qutursa, oxga sapçır.

Aslan kudurursa aya saldırır.

Oş kōp bōlsa, qa'da ham kōp.

Aş çok olursa, ölüm merasimi de çok olur.

Oyda yegan toq bōlur, kunda yegan suq bōlur.

Ayda yiyen tok, günde yiyen arsız olur.

Oz oşagan moy oşar, kōp oşagan loy oşar.

¹⁶ Güncel Türkçe Sözlük, s. 14.

¹⁷ Yusupova, s. 20.

¹⁸ Ayşegül Çakan (çev.), *Kutadgu Bilig*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 169.

Az yiyen yağ yer, çok yiyen çamur yer.

Gadoyniñ xurjuni tōlsa ham, kōzi tōymas.

Dilencinin heybesi dolsa da gözü doymaz.

Yomon otga yol bitmas, ōlarmonga mol bitmas.

Kötü atta yele bitmez, arsız mal bitmez.

Bor - yōğini bilmayman, bol tilaydi tomoğim.

Vari yoğu bilmem, bal diler boğazım.

Yeb tōymagan - yalab tōymas.

Yiyerek doymayan, yalayarak doymaz.

2.3. Açlık

Temel anlamı, “aç olma durumu olarak tanımlanan açlık, mecaz olarak aşırı isteklilik hâli için de kullanılmaktadır.”¹⁹ Açlık hâli, yokluk, savaş, kıtlık dönemlerinde insanları zorlayan, insanların hareketlerini kısıtlayan bir durumdur. Aç insan, işlerini yapmakta zorlanır, işlerinde verimli olamaz. İşlerini yerinde ve zamanında yapamayan bir kişi için de hayat daha zorlu bir hâl alır.

Çalışmamız içerisinde yer alan atasözlerinde açlık ‘oç, oçlik’, Türkçe-Özbekçe Sözlük’te “ochlik”²⁰ olarak yer almaktadır.

Oç itniñ ketini tōq it yalaydi.

Aç itin arkasını tok it yalar.

Oç qoringa – aççiq sarimsoq.

Aç karnına acı sarımsak.

Bir oçlikniñ bir tōqligi bor.

Bir açlığın bir de tokluğu var.

¹⁹ Türkçe Sözlük, s. 21.

²⁰ Yusupova, s. 21.

Bōş qop tik turmas.

*Boş çuval dik durmaz.*²¹

Keça öldi bir tovuq, bugün ölar kurk tovuq, bōlmasa uyda bir kaft don, qirilib bitar qıraq tovuq.

Dün öldü bir tavuk, bugün ölecek gurk tavuk, olmasa evde bir avuç darı, kırılıp gider kırk tavuk.

Osmonda bir yulduz bor - oydan yaxşı, çöllaganda qora suv moydan yaxşı.

Gökte bir yıldız var aydan iyidir, susadığında tuzlu su yağdan iyidir.

Adaşganga yulduz oyday kōrinar, oç qolganga gōja moyday kōrinar.

Kaybolana yıldız ay gibi görünür, aç kalana çorba yağ gibi görünür.

Yomon - yomon, oçlik - yomon.

Kötü, kötüdür; açlık daha kötüdür.

Taşnaniñ tuşiga suv kiradi.

Susayanın düşüne su girer.

2.4. Adalet

“Yasaların insanlara verdiği hakkı kullabilme, hukuka uygun davranma, kişiye düşen hakkın karşılığını verme, doğruluk. Hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme.”²² olarak tanımlanan adalet Özbek atasözlerinde ‘odil’, Türkçe-Özbekçe Sözlük’te “adolat, huquq idoralari”²³ ile ifade edilmektedir.

İlk topluluklardan günümüze kadar devletlerin yönetimi, insanlar arasındaki ilişkiler için en önemli adalet olmuştur. Adalet olmayan bir yerde insanların özgürlüğünden, refahından söz etmek mümkün değildir.

²¹ Karnı doymayan kimse çalışmaz.

²² Türkçe Sözlük, s. 24.

²³ Yusupova, s. 21.

Atasözleri de incelenirken adaletin Özbeklerde de önemli bir yer tuttuğu tespit edilmiştir.

Kutadgu Bilig’de de adalet önemli bir yer tutmaktır. Eserde bulunan karakterlerden Hakan Kün-Toğdı adaleti, doğru yasayı temsil etmektedir. Kün-Toğdı’nın getirdiği adalet örneği aşağıda verilmiştir:

“Töre su gibidir, zulüm yakar ateş gibi

Duru su akıttın ve söndürdün ateşi

Töreyi doğru yürüttün, düzenlendi dünya

Kimsenin gözü görmüyor ilde bir zorba”²⁴

Odil kişi oyday, oqib turgan soyday.

Adil kişi ay gibi, akıp duran su gibi.

Olarda kirar jonim, berarda çıxar jonim.

Alırken gelir canım, verirken çıkar canım.

Olarda sanoği tōqqiz, berarda sanoği öttiz.

Alırken sayısı dokuz, verirken sayısı otuz.

Arpa ekkan arpa olar, buğdoy ekkan buğdoy olar.

Arpa eken arpa alır, buğday eken buğday alır.

Otga taqa qoqqanda, qurbaqa oyoğını kōtarar.

Ata nal çakıldığında kurbağa ayağını kaldırır.

Tegirmon - nabati bilan.

Değirmen, sırayladır.

Tuya tōpiği ham tōpiq, qoy tōpiği ham tōpiq.

²⁴ Çakan, s. 240.

Devenin topuğu da topuktur, koyunun topuğu da topuktur.

Egri qoziqqa egri tōkmoq.

Egri kazığa egri tokmak.

Haq joyiga qaror topar.

Hak yerini bulur.

Noha qon yerda yotmas.

Haksızlıkla dökülen kan yerde kalmaz.

Xalq bor, haqlik bor.

Halk var, haklılık var.

2.5. Ahlak

İnsanların toplum içerisinde huyları olarak tanımlayabileceğimiz ahlak, edep için büyük önem taşımaktadır. Kişi güzel ahlaklıysa insanlar tarafından sevilir, sayılır. Edepli olmak, davranışlarında aşırıya kaçmamak, kendini bilmek ahlaklı olmanın göstergeleri arasındadır.

Özbek atasözlerinde ahlak ile ilgili atasözlerinde ‘odob, adab, or’, Türkçe-Özbekçe Sözlük’te “axloq”²⁵ ifadeleri ile karşımıza çıkmaktadır.

Odobniñ nima ekanini odobsizni kōrganda bilasan.

Adabın ne olduğunu, edepsizi gördüğünde öğrenirsin.

Odobniñ - obrōyiñ.

Adabın, itibarındır.

Oğir toşni suv oqizmas.

Ağır taşı su götüremez.

Aql bilan adab - egizak.

²⁵ Yusupova, s. 27.

Akıl ile edep ikizdir.

“Qızıl”ni korse Xiziv ham yoldan ozadi.

Altını görse Hızır da yoldan çıkar.

Bola aziz, odobi undan aziz.

Çocuk azizdir, edebi ondan azizdir.

Tuya qoltir bōlsa, bōlasını bulğaydi.

Deve uyuz olursa, yavrusunu pisletir.

Kelin yomon emas, kelgan yeri yomon.

Gelin kötü değil, geldiği yer kötü.

Har gülniñ öz isi bor, har elniñ öz tusi bor.

Her gülün kendi kokusu vardır, her elin kendi usûlü vardır.

İlmniñ kattasi – adab.

İlmin büyüğü edeptir.

Öz aybini bilgan - mard.

Kendi ayıbını bilen merttir.

Kör tutganin qōymas, kar eşitganin.

Kör tuttuğunu bırakmaz, sağır duyduğunu.

Mol saqlama, or saqla.

Mal saklama, ar sakla.

Şaytonniñ ozdirganni öziniki.

Şeytanın azdırdığı kendinindir.

Tuzsuz xamir tandirda turmas.

Tuzsuz hamur tandirda durmaz.

Yetmagan xamir tandirda turmas.

Yetmeyen hamur tandırda durmaz.

Bor borini yeydi, uyatsız orini yeydi.

Zengin varını yer, arsız arını yer.

2.6. Aile/Akraba

Anne, baba ve çocuklardan oluşan, toplumun en küçük birimi olan aile, Türk toplumlarında en değerli birimdir. Aile bireyleri arasındaki saygı, sevgi, anlayış milletlerin kültürlerinden gelen bir özelliktir.

Kan bağı ile bağlı olduğumuz akraba ise ailenin geniş hâli olarak adlandırılabilir. Akraba ilişkileri toplumlarda iyi bir şekilde muhafaza edilmeye çalışılır. Fakat bazen akrabalar arasında kavgalar, anlaşmazlıklar olabilir. Bu anlaşmazlıklardan dolayı akrabalara karşı olumsuz düşünceler oluşur. Bu olumsuzlardan en belirgin olanı kaynana-gelin anlaşmazlığıdır. Bu anlaşmazlığa Özbek atasözlerinde de yer verilmiştir.

İncelenen atasözlerinde aile ve akraba için de egaçim (abla), qarindoş (akraba), ota (ata, baba), boja (bacanak), kelin (gelin), kuyovni (damat), qayn (görümce), qayn ona (kaynana) gibi akraba adları görülmüştür.

Egaçim elakli bōldi, elagi tilakli bōldi.

Ablam elekli oldu, eleği dilekli oldu.

Egaçim erga tegdi, eskisi menga tegdi.

Ablam evlendi, eskisi bana kaldı.

Oila ahil bōlsa, omad ōz oyoği bilan keladi.

Aile ehil olsa mutluluk kendi ayağıyla gelir.

Oilaniñ izzati - hayotiñniñ lazzati.

Ailenin izzeti, hayatın lezzetidir.

Qarqunoqdan bulbul çiqibdi.

Akbabadan bülbul doğmuş.

Qarindoşdan qarz olma, qarindoşga qarz berma, qarın-doşdan qız olma, qarindoşga qız berma.

Akrabadan borç alma, akrabaya borç verme; akrabadan kız alma, akrabaya kız verme.

Qarindoşın qarindoş emas, kasbdoşın qarindoş.

Akraban akraba değil, meslektaşın akrabadır.

Qarindoşın ölsa-ölsin, qadirdoniñ ölmasıñ.

Akraban ölürse ölsün, kıymet bilir arkadaşın ölmesin.

Onañni kiftiñda tutsañ, siñliñni boşıñda tut.

Ananı el üstünde tutarsan kız kardeşini başının üstünde tut.

Onasız kelin – yuvoş, onalı kelin - beboş.

Anasız gelin sakın, analı gelin geçimsiz.

Aslini bilmay söz demaslar, naslini bilmay qız bermaslar.

Aslını bilmeden söz söylemezler, neslini bilmeden kız vermezler.

Ota ğayretli bōlsa, bola ibratli bōlar.

Ata ğayretli olursa çocuk ibretli olur.

Otalar sōzi – aqlniñ kōzi.

Atalar sözü, aklın gözüdür.

Ot yerini toy bosar, ota örnini - օğil.

Atın yerini tay, atanın yerini oğul alır.

Otasini aytma, bōtasini ayt.

Babasını söyleme, yavrusunu söyle.

Boja bojani kōrsa, tişi qiçişadi.

Bacanak bacanağı görünce dişi sızlar.

Bir onadan alvon xil bola tuğiladi.

Bir anadan çeşit çeşit çocuk doğar.

Yoli semiz eşakdan yağır bōlsa ham ot yaxşı, qadr bilmas qarindoşdan yaqindagi yot yaxşı.

Boynu kalın eşekten uyuz olsa da at iyidir, kadir bilmez akrabadan yakındaki yabancı iyidir.

Kir yuvmoqçi bōlsañ, kindikdoşınnikiga bor, bōz yigir-moqçi bōlsañ, emikdoşınnikiga bor.

Çamaşır yıkayacak olursan akrabana git, bez dokumak istersen süt kardeşine git.

Bolaginamniñ bolasi - qandak örikniñ donasi.

Çocuğumun çocuğu, tatlı kayısının tanesi.

Bola er-xotin tilmoçi.

Çocuk, er-hatun tercümanıdır.

Bolali uy - bozor, bolasiz uy - mozor.

Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar.

Kuyovni payğambarlar siylabdi.

Damadı peygamberler de sever.

Dono onadan ham nodon öğil tuğiladi.

Dânâ anadan da, nâdan oğul doğar.

Oğa-iniñ totuv bōlsa - ot kōp, opa-siñil totuv bōlsa - oş kōp.

Erkek kardeşler iyi geçinirse at çok olur, kız kardeşler iyi geçinirse aş çok olur.

Farzand jonga payvand.

Evlat cana destektir.

Kelin yomon emas, kelgan yeri yomon.

Gelin kötü değil, geldiği yer kötü.

Qayn siñil qaynona siñil.

Görümce, kaynana gibidir.

Kuyovnikida quyruq yegandan oğilnikida yudruq yegan yaxşı.

Güveyinde kuyruk yiyeceğine oğlunda bulaşık yemek iyidir.

İçkuyov - kuç kuyov.

İç güvey, güç güvey.

İtniñ jini devona, kelinniñ jini qaynona.

İtin rakibi divane, gelinin rakibi kaynana.

Ayol yerdan çıqqan emas – erkak bolasi, erkek kökdan tuşgan emas – ayol bolasi.

Kadın yerden çıkmış değildir; erkeğin çocuğudur, erkek gökten inmiş değildir; kadının çocuğudur.

Xotinli rözğor guldır, xotinsiz rözğor çöldir.

Kadınlı aile güldür, kadınsız aile çöldür.

Qan-qorindoş, jon qorindoş.

Kan karındaş, can karındaş.

İnisi borniñ irisi bor.

Kardeşi olanın bahtı vardır.

Qaynona qaynaydı, kelini oynaydı.

Kaynana kaynar, gelini oynar.

Yomon oğil molga ortoq, yaxşı oğil jonga ortoq.

Kötü oğul mala ortak, iyi oğul cana ortak.

İnoq oilada beşik boşamas.

Mutlu ailede beşik boş durmaz.

Oğil qizniñ savdosi, ketga tegdi navdosi.

Oğul-kızın sevdası ana-babaya dəydi sopası.

Sulton suyagin xörlamas.

Sultan, soyunu horlamaz.

Yolğiz ögil yovdan qattiq, xotini qalmoqdan qattiq.

Yalnız oğul düşmandan, hanımı Kalmuk'tan serttir.

2.7. Akıllılık

“Akıllı olma hâli, uyanık olma hâli”²⁶ anlamlarında kullanılan akıllık, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğidir. İnsan akı sayesinde, iyiyi kötüyü, doğruyu yanlış seçebilir. İnsan akı var olduğu sürece çalışır, emek verir. Bunun karşılığında da kazanç elde eder.

Akıllı insan, alçak gönüllü insandır. Bilmediğini danışır, bildiğini de başkaları ile paylaşır.

Aql bilan adab - egizak.

Akıl ile edep ikizdir.

Aql – odamniñ oltin toji.

Akıl, insanın altın tacıdır.

Aqldan ortiq boylik yōq.

Akıldan daha iyi zenginlik olmaz.

Aqlı organar, ahmoq örgatar.

Akıllı öğrenir, ahmak öğretir.

Aqliniñ qōli işlar, aqlsizniñ tili işlar.

Akıllının eli işler, akılsızın dili işler.

Aqlsiz boy bōlgunça, aqlı gadoy bōl.

²⁶ Türkçe Sözlük, s. 66.

Akilsız zengin olacağına, akıllı dilenci ol.

Ona sūti bilan kirmagan aql, tana suti bilan kirmas.

Ana sūtü ile girmeyen akıl, tane sūtüyle girmez.

Ayıq ōz tovonini yalab jon saqlaydi.

Ayi kendi topuğunu yalayarak hayatını korur.

Sigir ham ōz oxurini taniydi, eşak ham.

Sıgır da kendi ahırını tanır, eşek de.

2.8. Akılsızlık

“Akıl dışında yapılan iş.”²⁷ Aklını kullanmayan insanın değer yargıları gelişmiştir. Çünkü akıl ile yapılan çoğu iş başarıya ulaşılır. Aklını kullanmayan insan tembel olur, her işi başkasının yapmasını bekler.

Özbek atasözlerinde akılsız kişiler için ahmak, aqlsiz, nodon, jinni, devona ifadeleri kullanılmıştır.

Ahmoq boşdan aql çıqmas, aql çıqsa ham ma’qul çıqmas.

Ahmak baştan akıl çıkmaz, akıl çıksa da makul çıkmaz.

Aqlli ōrganar, ahmoq ōrgatar.

Akıllı öğrenir, ahmak öğretir.

Aqlliniñ qōli işlar, aqlsizniñ tili işlar.

Akıllının eli işler, akılsızın dili işler.

Aqlsiz boy bōlgunça, aqlli gadoy bōl.

Akilsız zengin olacağına, akıllı dilenci ol.

Nodon bilan şavla yesañ, oyagiñniñ tagi pişar.

Akilsızla lapa yersen ayağının altı pişer.

²⁷ Türkçe Sözlük, s. 66.

Aqli ozniñ azobi kōp.

Aklı az olanın azabı çoktur.

Aqli qisqaniñ tili uzun bōladi.

Aklı kısa olanın dili uzun olur.

Jinniniñ qasdi nonda.

Delinin kastı ekmekte.

Dunyo kuysa - kuysin, devonaniñ kabobi pişsin.

Dünya yanarsa yansın, divanenin kebabı pişsin.

İkki ahmoq tegirmonda urişadi.

İki ahmak değirmende kavga eder.

İkki jinni qōşildi - bōldi bir qurban hayit.

İki deli bir araya geldi, oldu bir kurban bayramı.

2.9. Alçak gönüllülük

“Alçak gönüllü olma durumu, tevazu, mahviyet, mütevazılık.”²⁸ anlamında kullanılan alçak gönüllülük, başkalarına karşı iyi niyetli olma hâlidir. Alçak gönüllü kişiler, karşısındaki insanı anlamaya çalışır, insanları hor görmez, insanlara karşı iyi niyetlidir. Bu yüzden toplum tarafından değer görür.

Mevali darxtniñ boşi ham.

Meyveli ağacın başı eğik olur.

Mevali daraxt yerga engaşar, mevasiz daraxt kōkka tarmaşar.

Meyveli ağaç yere eğilir, meyvesiz ağaç göğe yükselir.

Kamtarlik - katta davlat.

Mütevazılık, büyük devlettir.

²⁸ Türkçe Sözlük, s. 86.

2.10. Anne/Baba

Anne ve baba bir geleceğin, bir toplumun oluşması için değerli olan kişilerdir. Annenin ve babanın çocukların yetiştirilmesinde rolü büyüktür. Çünkü çocuk, ilk eğitimi annesinden ve babasından alır. Hayatında örnek aldığı kişiler anne ve babasıdır. Çocukluk döneminden gençlik dönemine kadar annesinin ve babasının davranışları ile kendi davranışlarını kıyaslamaya çalışır. Toplumda nasıl biri olması gerektiğini öğrenir. Bu yüzden milletler, anne ve babaya saygı ve sevgiyi her zaman birinci planda tutar.

Özbek şairlerinden Abdurauf Fitrat Onam adlı şiirinde anneye seslenmektedir:

“Onam! Seni qutqarmoq uchun jonmi kerakdir?

Nomismi, vijdan bila imonmi kerakdir?

Temur ile Chingiz qoni toshdi tomurimda –

Aytgil, Seni qutarmoq uchun qonmi kerakdir?²⁹

Anam! Seni kurtarmak için can mı gerektir?

Namus mu, vicdan ile inanç mı gerektir?

Damarımda Timur ile Cengiz kanı taşı

Söyle, seni kurtarmak için kan mı gerektir?”

Ona yesa, bolaga sut bōladı.

Ana yerse çocuğuna süt olur.

Onali uyniñ ori bor, otali uyniñ - zari.

Analı evin arı, atalı erin cevheri vardır.

Onali yetim gul yetim, otali yetim şum yetim.

Analı yetim gül yetim, atalı yetim kötü yetim.

²⁹ Marufjan Yuldashev, *Özbek Edebi Metinler Antolojisi*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2013, s. 121.

Onamniñ ölişini bilsam, bir qop kepekka sotib yerdim.

Anamın öleceğini bilsem bir kap kepeğe satıp yerdim.

Onaň ögay bōlsa, otaň öziñniki emas.

Anan üvey olsa baban seninki değildir.

Onaňni otaňga bepardoz kōrsatma.

Ananı babana makyajsız gösterme.

Onaniñ koñli bolada, bolaniñ kōñli dalada.

Ananın gönlü çocuğunda, çocuğun gönlü tarlada.

Aya kuymadı, doya kuydi.

Annenin canı acımadı, ebenin canı acıdı.

Ota-ona - oltin qanot.

Ata-ana, altın kanattır.

Otaň ōlsa, yuzini yop.

Baban ölürse yüzünü kapat.

Men kuyaman bolamga, bolam kuyar bolasiga.

Ben yanarım çocuğuma, çocuğum yanar çocuğuna.

Bolasi ōlganniñ bağıri kuyar.

Çocuğu ölenin bağıri yanar.

Bolaniñ barmoğı oğrisa, onaniñ yuragi açıydi.

Çocuğun parmağı ağrisa ananın yüreği acır.

Bola soğligi - ona boyligi.

Çocuk sağlığı ana zenginliğidir.

Amri padar - arşdan a'lo.

Emr-i peder arştan alâdır.

Yelka yağiri otga meros, ota “yağiri” oğliga meros.

Omuz nasırı at’a mirastır, ata nasırı oğluna mirastır.

Bolali ördak köldan ketolmas, bolasi yoş eldan ketolmas.

Yavrulu ördek gölden gidemez, çocuğu genç olan yurdundan gidemez.

Yetti qizniñ onasi hanuzgaça kelinçak.

Yedi kızın anası, henüz gelin sayılır.

2.11. Arkadaşlık

“Bir işte birlikte bulunan, huy ve düşünce olarak anlaşılan, birbiri ile vakit geçiren kişiler.”³⁰

Arkadaş, gençlerden yaşlılara herkesin ihtiyaç duyduğu, hayatının mutlu veya mutsuz dönemlerinde yanında olmasını istediği kişidir. Arkadaş, kişinin aynasıdır. Bu yüzden arkadaş seçiminde dikkatli olmak gerekir.

İncelediğimiz Özbek atasözlerinde de arkadaşlık, çok değerli görülmüştür. Hatta arkadaşlığın akrabalıktan daha önemli olduğu da vurgulanmıştır.

Qarindoşin olsa-olsin, qadirdoniñ olmasiñ.

Akraban ölürse ölsün, kıymet bilir arkadaşın ölmesin.

Odam tuğilip yomon bōlmas, yomonga yondoşib yomon bōlar.

İnsan doğduğunda kötü olmaz, kötüyle yandaş olunca kötü olur.

Odam dunyoga bir marta keladi.

İnsan dünyaya bir kez gelir.

Odam sōzlaşib tanışar, hayvon hidlaşib.

İnsan konuşarak tanışır, hayvan koklaşarak.

İt çōpanniñ qōldoşi, yolğizlikda yōldoşi.

³⁰ Türkçe Sözlük, s. 153

İt çobanın koldaşı, yalnızlıkta yoldaşı.

2.12. Aşk/Sevgi

Aşk; “Aşırı sevgi ve bağlılık duygusunu karşılayan, sevi, sevda, amor olarak da kullanılır.”³¹

Sevgi; “İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yöneltten duygu.”³² olarak tanımları verilen aşk ve sevgi, insanlar arasındaki duygusal yakınlaşmanın göstergesidir. Aşk, yoğun duygular yaşattığı için kimi zaman insanı hasta eder, kimi zaman da insanın aklını kaybetmesine sebep olur.

Türk dünyasında destanda, halk hikâyesinde aşk konu olarak sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu edebi türlerde genellikle mutsuz sonla biten aşklar anlatılmıştır. Sevgililer kavuşamamış, sevgilisine kavuşamayan âşık üzüntüsünden ölmüş, aileler kavuşmalarına izin vermemiş... bu durumlara eserlerde yer verilmiştir.

Sevgi ise daha genel bir histir. Çünkü sevgi, anne-baba sevgisi, arkadaş sevgisi, doğa sevgisi, kitap sevgisi gibi daha somut ifadeler için kullanılır.

Örgangan kōñil qōymas.

Alışan gönül vazgeçmez.

Oşigniñ dardi - ma’şuqniñ vasli.

Âşığın derdi, mâşuğun kavuşması.

Oy oşiqniñ - yöldöşi.

Ay, aşığın yoldaşdır.

Bulbul navosi - kōñil havosi.

Bülbülün ahengi, gönlün havası.

Kōzdan yiroq - kōñildan yiroq.

Gözden irak, gönülden de iraktır.

³¹ Türkçe Sözlük, s. 177.

³² Türkçe Sözlük, s. 2081.

Har kim beyordir – bemordir.

Her kim bî yardır, bîmardır.

İkki oşiq bir bōlsa, qoymaydi bağri qoralar.

İki aşık bir olursa kalmaz bağrı karalar.

Kapalak gulini soğinar, bulbul kuyini.

Kelebek gülünü özler, bülbul namesini.

Bevafo yor - joniñga dor.

Vefasız yâr, canın için darağacıdır.

Vafosiz yordan jafoli dor yaxşı.

Vefasız yârdan cefalı darağacı iyidir.

Yolğizda yor yaxşı.

Yalnızlıkta yâr iyidir.

Yor - yoridan xarob, yor - mendan xarob.

Yâr yârinden harap, yâr benden harap.

Yorni topganda gap yōq, gapni topganda yor yōq.

Yârı bulunca söz yok, sözü bulunca yâr yok.

2.13. At/Atın Önemi

At, gücün temsilidir. At, Türk toplumlarının vazgeçilmez değeridir. At ile ava gidilir, at ile güç gösterisi yapılır, at ile savaşa gidilir. Atın en güzelini, en güçlüsünü seçmek için yarışılır, insanlar arasında bir değer kazanılır.

“Özbek atasözlerinde at genel olarak olumlu bir izlenim ile anlatılmıştır. Atın insana yakınlığı, insana karşı arkadaş tavırları ata verilen önemi artırmıştır. Orta Asya’da geçmişten beri kısırak sütünden elde edilen kımız da at kültürü açısından önemli bir içecektir.”³³

³³ Aynur Öz, “Hayvanlarla İlgili Özbek Atasözleri”, *DergiPark*, S. 9, Ekim 2000, s. 121.

Oğil tōla eşakdan, oriq bōlsa ham ot yaxşı.

Ahır dolu eşekten -zayıf olsa da- at iyidir.

Ola ot - balo at.

Ala at, belâ at.

Oş - odamniñ quvvati, ot - odamniñ qanoti.

Aş insanın kuvvetidir, at insanın kanadıdır.

Ot oylogin öylar, tuya - yilligin.

At aylıgını düşünür, deve yıllıgını düşünür.

Ot mingan otasin tanimas.

At binen atasını tanımaz.

Ot öyini qırq yilda bir bōladi.

At oyunu kırk senede bir olur.

Ot - yigitniñ qanoti.

At yiğidin kanadıdır.

Oti birniñ - joni bir.

Atı bir olanın canı birdir.

Oti borniñ - qanoti bor.

Atı olanın kanadı vardır.

Otim bor qōramda, qayğum yōq bōronda.

Atım olduğundan kaygım olmaz fırtınadan.

Otiñ yuguruk bōlsa, yuziñ yoruğ bōladi.

Atın koşucu olsa yüzün açık olur.

Otniñ dumi - öziga qōrğıç.

Atın kuyruğu kendisine koruyucudur.

Otli yigit - baxtli yigit.

Atlı yiğit, bahtlı yiğittir.

Otsiz er - qanotsiz quş.

Atsız er, kanatsız kuştur.

Yörga mingan yoldaşdan ayrılar.

Binek atına binen yoldaşından ayrılır.

Yoli semiz eşakdan yağir bōlsa ham ot yaxşı, qadr bilmas qarindoşdan yaqindagi yot yaxşı.

Boynu kalın eşekten uyuz olsa da at iyidir, kadir bilmez akrabadan yakındaki yabancı iyidir.

Eşakli otli ham bōlar.

Eşeği olanın atı da olur.

Kepak yegan ot yuguruk bōlmas.

Kepek yiyen at koşucu olmaz.

Poyga olmagan kulukdan, beli yōğon biya yaxşı.

Koşuyu kazanamayan attan, beli kalın olan dişi at iyidir.

Yılqıçiniñ yeganini birda it yemaydi, birda xon yemaydi.

Yılkıcının yediğini bir it yemez, bir de Han yemez.

Yılqiniñ minsa usti, içsa suti, yesa eti bor.

Yılkıının binseniz üstü, içseniz sütü, yeseniz eti var.

2.14. Avcılık

Avcılık, Türk toplumlarında önemlidir. Eski topluluklar göçebe yaşam sürdürürken, hayatlarını devam ettirmek için çeşitli hayvanları avlayarak mücadele etmişlerdir. Böylelikle avcılık çok gelişmiş, sonraki dönemlerde de bir kültür hâline

gelmiştir. Ayrıca sığır adı verilen av törenleri özel olarak düzenlenmiş, kişilerin yaptıkları avlar bir gurur göstergesi olarak kabul edilmiştir.

İt bilan ovçi - ovda ortalıq.

İt ile avcı, avda ortaktır.

İtni ovga borganda sina, yigitni yovga borganda sina.

İti ava gittiğinde sina, yiğidi düşmana gittiğinde sina.

Böriniñ quloğı ovda.

Kurdun kulağı avdadır.

Böri bilan quzğun ovda ortalıq.

Kurt ile kuzgun avda ortaktır.

Mol yuvoşı yōq, ov yuvoşı - quyon.

Malın sakini yoktur ama avın sakini tavşandır.

2.15. Ayrılık

“Biribirinden uzak kalma, ayrı düşme durumu.”³⁴ olarak tanımlanan ayrılık, insanlara acı veren, hasret yaşatan bir durumdur. Ayrılık hikâyelere, türkülere, konu olmuş, toplumun hislerini yansıtmıştır.

Özbek atasözlerinde de ayrılığın acı verdiği, kan ağlattığı ifade edilmiştir.

Ayrılıq - ölimgan qattiq.

Ayrılık ölümden acıdır.

Ayriliqniñ şiddati, qon yiğlata muddati.

Ayrılık şiddeti, kan ağlatır müddeti.

³⁴ Türkçe Sözlük, s. 210.

2.16. Azlık (Nicelik olarak)

Az olma durumunu karşılayan ifadedir.³⁵ Toplumda azlık olumsuz bir durum olarak karşılanır. Her şeyin boyutuyla ölçüleceği, gelir ve giderlerin az ve çok oluşuna göre değerlendirilmesi gerektiği anlatılır.

Tuya qança yarası şunça.

Deve ne kadarsa yarası o kadardır.

Daromadga qarab - buromad.

Gelire göre gider olur.

Qaşıq bilan oş berib, sopi bilan kōz çiqazma.

Kaşık ile aş verip sapıyla göz çıkarma.

Sigir suv içgunça, bozoq muz yalaydi.

Sığır su içene kadar buzağı buz yalar.

2.17. Bencillik

“Benci olma, hodpesentlik, egoizm. Kendi çıkarlarını düşünen, hayatının merkezinde ben sevgisini yaşayan, kendini her şeyden değerli görme durumu.”³⁶ olarak tanımlanan bencillik, insanlar arasında hoş karşılanmayan, beğenilmeyen bir özelliktir. Bencil olan kişiler, sadece kendi faydasını düşündüğü için karşısındaki kişiye değer vermez, her şeye yalnızca ben gözüyle bakar.

Otniñ aççığı - tizginiga.

Atın üzüntüsü dizginine.

Har kim ōz kōmaçığa ōzi kul tortadi.

Herkes kendi gömmesine kendisi küll örter.

Har kim ōz qariçi bilan ölçar.

Herkes kendi karışıyla ölçer.

³⁵ Türkçe Sözlük, s. 217.

³⁶ Türkçe Sözlük, s. 306.

Har kim օziga xon, օziga sulton.

Herkes kendine han, kendine sultandır.

Bօriniñ topgani - bօriga.

Kurdun bulduđu kurda.

U kօziñ bu kօziñga dօst bօlmas.

O gօzün bu gօzüne dost olmaz.

Tulki օz quyriđi maqtar.

Tilki kendi kuyruğunu օver.

Yomđir yoğsa, tօrgay bolasin yaşırar, dօl yoğsa, օz boşıñ yaşırar.

Yağmur yağarsa tarla kuşı yavrusunu saklar, dolu yağarsa kendi başını saklar.

2.18. Birlik Beraberlik

Toplumları bir arada tutmak için en önemli özelliklerden biri olan birlik ve beraberlik, insanları birbirine yakınlaştıran bir durumdur. İnsanlar birlikte hareket ederlerse zorlukları daha kolay aşabilir, daha gelişmiş bir toplumda yaşayabilir.

Geçmişten günümüze birçok kültürü içinde barındıran topluluklarda birlik ve beraberlik etkili bir biçimde görülmektedir. Bu yüzden birbiri ile saygı ve anlayış çerçevesinde yaşayan toplumlarda refah seviyesi daha fazladır.

Türk atasözlerinde birlik ve beraberlik, Özbek atasözlerinde olduğu gibi önemli bir yere sahiptir. ‘Birlikten kuvvet doğar.’ toplumda sıklıkla kullanılan bir atasözüdür. Birlikle gücün var olduğunu anlatmaktadır.

Daraxt kesuvda arra - bolta dօst bօlur.

Ağaç kesilirken hızarla balta dost olur.

Qars ikki qօldan çıqqadi.

Alkış iki elden çıkar.

Oyoq qayda bօlsa, boş şunda.

Ayak nerede olursa baş oradadır.

Ayrılganni ayıq yer, bölüinganni - bōri.

Ayrılanı ayı yer, bölüneni kurt.

Bolta tuşgunça, kunda dam olar.

Balta düşene kadar, satır dinlenir.

Boş boşlaydı, oyoq tişlaydı.

Baş başlar, ayak dişler.

Boşidan ayrılgan soçığa yığlabdı.

Başından ayrılan, saçına ağlar.

Bir tiş oğrisa, yonidagisi ham oğriydi.

Bir diş ağrırsa yanındaki de ağrır.

Bir yomon anjir kesar, ikki yomon zanjir keser.

Bir kötü incir keser; iki kötü zincir keser.

Bir mayızni qırq kişi bölüb yebdi.

Bir kuru üzümü kırk kişi bölüp yermiş.

Birov ekar, birov biçar.

Birisi eker, birisi biçer.

Birga tuğılmoq - bor, birga turmoq - yōq.

Birlikte doğmak var ama birlikte durmak yok.

Bugungi çumçuq keçagi çumçuqqa çuğurlaşni örgatar.

Bugünkü serçe dünkü serçeye ötmeyi öğretir.

Jōjali tovuqdan don artmas.

Civcivli tavuktan tane artmaz.

Maslahatli oş totli bölür.

Danışıklı aş, lezzetli olur.

Maslahatli tōy tarqamas.

Danışıklı düğün bozulmaz.

Maslahat bilan otilgan toş uzoqqa ketar.

Danışılarak atılan taş uzağa gider.

Qōl qōlni yuvar, ikki qōl betni.

El eli yıkar, iki el yüzü yıkar.

Kemaçi xon bōldi, biz navkar bōldik, olloniñ amridan suv tōkar bōldik.

Gemici han oldu, biz asker olduk, Allah'ın emriyle su döker olduk.

Kōñil kōñildan suv içadi.

Gönül gönülden su içer.

Tōpdan çıqsan ham, kōpdan çıqma.

Gruptan çıksan da çokluktan çıkma.

Gulsiz bulbul - unsiz bulbul.

Gülsüz bülbül, sessiz bülbüldür.

Bōriniñ tilini bōri tuşunadi.

Kurdun dilini kurt anlar.

Quş tilini quş biladi.

Kuş dilini kuş bilir.

Piyoz sotganniñ murç sotgandan xabari bor.

Soğan satanın karabiber satandan haberi vardır.

Obkaşda bir paqır kōtariş qiyin, ikki paqır kōtariş oson.

Su omuzluğuyla bir bakraç taşımak zor, iki bakraç taşımak kolaydır.

Tōpidan ayrılğan göz tōp qarğaga yem bōlur.

Sürüden ayrılan kaz, kargalar sürüsüne yem olur.

Tödadan ayrılğan qōyni bōri yutar.

Sürüden ayrılan koyunu kurt yer.

Tödadan ajralğan - tōrga tuşar.

Sürüden ayrılan, ağa düşer.

Tōpdan ayrılğanı qaroqçi sançar.

Sürüden ayrılanı soyguncu çalar.

Don donga ajralar, somon - somonga.

Tane taneye ayrılır, saman samana.

Tirnoqni etdan ayirib bōlmaydi.

Tırnak etten ayrılmaz.

Yolğiz otniñ çañi çıqmas, çañi çıqsa ham doñi çıqmas.

Yalnız atın tozu çıkmaz, tozu çıksa da ünü çıkmaz.

2.19. Cesaret/Cesur Olma

“Yürekliplik, gözü pek olma durumu.”³⁷ olarak tanımlanan cesaretilik, Türk toplumları için büyük önem taşımaktadır. Türkler, yaşam tarzları ve yaşadıkları iklim özelliklerinden dolayı cesur bir yapıya sahiptir.

Özbek atasözlerinde ‘botir’ kelimesi de cesareti, cesurluğu karşılayan bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tōrga tuşğan bolliq qarmoqdan qōrqmas.

Ağa düşen balık, oltadan korkmaz.

Ot boşiga iş tuşsa, suvluği bilan suv içar, er boşuga iş tuşsa, etigi bilan suv keçar.

At başına iş düşse gemle su içer, er başına iş düşse çizmesiyle suyu geçer.

³⁷ Türkçe Sözlük, s. 456.

Botirdan ölim ham qorqadi.

Baturdan ölim de korkar.

Şoliniñ orkasidan kurmak ham suv içadi.

Çeltiğin ardından kürmek de su içer.

Da'vogar sust bōlsa, qozi muttaham bōladi.

Davacı pısırik olursa kadı dolandırıcı olur.

Tuyaga yantoq kerak bōlsa, bōynini çözadi.

Deveye deve dikenini gerekli olursa boynunu uzatır.

Uçgundan qōrqqan temirçi bōlmas.

Kıvılcımdan korkan demirci olmaz.

Kiçkine demañ bizni, kōtarib uramız sizni.

Küçük görmeyin bizi, kaldırıp vururuz sizi.

Ölarman hōkiz boltadan tōymas.

Ölecek öküz baltadan sakınmaz.

Tulkidan qōrqqan tovuq boqmas.

Tilkidən korkan tavuk bakmaz. (yetiştirmez.)

Yurak botirda ham bir bōlak, qōrqoqda ham.

Yürek mertte de bir parçadır, korkakta da.

2.20. Cimrilik

“Cimri olma, elindekileri başkasıyla paylaşmama, hisset, imsak, mihşıçtılık, ne-keslik, pintilik, sıkılık.”³⁸ anlamlarında kullanılan cimrilik, hoş karşılanmayan bir huydur. Cimri insan elinde olanı harcamadığı için hayatını kısıtlı olarak yaşar, misafir kabul etmez, borç vermez ve paraya doymaz.

³⁸ Türkçe Sözlük, 467.

Özbek atasözlerinde cimri nokas, baxil ifadeleri ile karşılanmaktadır.

Oti - uluğ, suprasi - quruğ.

Adı ulu, sofrası kuru.

Asilniñ xatosi bōlmas, nokasniñ - otasi.

Asil insanın hatası, cimrinin atası olmaz.

Nokastadan qarz qılma, qarz qilsañ ham xarj qılma.

Cimriden borç alma, borç alsan da harcama.

Çumsaxdan çigit çıqmas.

Cimriden çivit çıkmaz.

Saxiy topsa, bōlib yer, baxil topsa, bosib yer.

Cömert bulursa herkesle yer, cimri bulursa gizleyerek yer.

Gul -dasta-dasta, gul bermagan - nokasta.

Gül deste deste, gül vermeyen cimri.

İkki igna bir ipda - ikki ziqna bir yerda.

İki iğne bir iptе, iki cimri bir yerde.

Qamiş suvga tōymas, xasis - pulga.

Kamış suya doymaz, hasis paraya.

Çōloqniñ sayri yōq, xasisniñ hayri yōq.

Topalın seyri olmaz, hasisin hayrı olmaz.

Yema-içma, bōl baxil, boy bōlmasañ, men kafil.

Yeme içme cimri ol; zengin olmazsan ben kefilim.

2.21. Cömertlik

“Cömert olma durumu, eli açık olan, ahilik, semahat, mürüvvet.”³⁹ anlamlarına gelen cömertlik, güzel ahlakın bir göstergesidir. Cömert kişiler paylaşmayı sever, yardımlaşmayı sever. Bu yüzden cömert insanların çok olduğu yerlerde fakirlik daha az görülür.

Özbek atasözlerinde jōmard, saxiy, qōli oçiq ifadeleri cömertliği karşılayan ifadelerdir.

Jōmard yōqligin bildirmas, tultop tōqligin bildirmas.

Cömert yokluğunu bildirmez, asil at tokluğunu bildirmez.

Saxiy topsa, bōlib yer, baxil topsa, bosib yer.

Cömert bulursa herkesle yer, cimri bulursa gizleyerek yer.

Qōli oçiqniñ yōli oçiq.

Eli açığın yolu açıktır.

Qōliñdan bermasañ, yōliñdan ber, yōliñdan bermasañ söziñdan ber.

Elinden vermezsen yolundan ver, yolundan vermezsen sözünden ver.

Bergan betga boqar, bermagan kimga yoqar?

Veren yüze bakar, vermeyen kimin hoşuna gider?

Yeganni ham kōr, yedirganni ham kōr.

Yiyeni de gör, yedireni de gör.

2.22. Çalışkanlık

Çalışkanlık, insanların yeni bir şeyler üretmek için gereksinim duyduğu bir özelliktir. Çalışkan kişiler emek verir, üretir, gayret eder. Amacına ulaşmak için gösterdiği bu çaba iyi veya kötü sonuçlar doğurabilir. Ama önemli olan kişinin yapmış olduğu çalışma hareketidir. Böylelikle kişi, hem sevilen hem de değer gören birisi olur.

³⁹ Türkçe Sözlük, s. 471.

Oq tovuq somon soçari öz ketini õzi oçar.

Ak tavuk saman saçar, kendi arkasını kendisi açar.

İşçanga iş işq bağışlar.

Çalışkana iş, aşk bağışlar.

İşçanniñ õnta qõli bõlsa, õnoviga ham iş topadi.

Çalışkanın on eli olsa da her birine iş bulur.

Mehnat, mehnatniñ tagi rohat.

Çalışmak, çalışmanın sonucu rahatlıktır.

Ekin ekken tekin õrar.

Ekin eken bedava biçer.

Novvoy õlsa, qõynidan non çiqar.

Ekmekçi õlse koynundan ekmek çıkar.

Ema bilan kõzi ikki onani emar.

Emmeyi bilen kuzu, iki anneyi emer.

Ğayratliniñ yüragi qaynar, ğayratsizniñ yüragi õynar.

Gayretlinin yüreği kaynar, gayretsizin yüreği oynar.

Keça-kunduz yotgan ham bir, toñ uyqusin totgan ham bor.

Gece gündüz yatan da bir, tan uykusunu tadan da bir.

Bõlali bola boşıdan ma'lum.

Geleceği parlak çocuk baştan belli olur.

Harakat; harakatda barakat.

Hareket; harekette bereket.

Õqqan õqdan oşar, õqımagan turtkidan şoşar.

Okuyan oku geçer, okumayan dürtükten şaşar.

Sayyohniñ orzusi - dovon oşmoq.

Seyyahın arzusu yol aşmaktır.

Terga botgan - zarga botar.

Tere batan mücevhare batar.

Yotib yesañ - tegirmon, yurib yesañ - mayjuvoz.

Yatıp yersen değirmen, yürüyüp yersen seten.

Yigit degan er bölür, mehnat kōrsa şer bölür.

Yiğit dediğin er olur, iş görürse aslan olur.

2.23. Çıkarcılık

“Çıkarcı olma hâli, çıkarıcı, menfaatçi.”⁴⁰ olarak tanımlanan çıkarcılık, insanların sadece kendi çıkarını ve menfaatini düşünerek, elde etmeye çalıştığı durumdur. Çıkarcı kişiler ailesine, arkadaşlarına karşı da bu tavrı sergiler. Sadece kendi yararını düşündüğü için bu kişiler, bencil olarak da düşünülür.

Azaga borgan xotın öz dardini aytib yiğlaydi.

Cenazeye giden kadın kendi derdini söyleyerek ağlar.

Kasal jonniñ harakatida, tabib pulniñ harakatida.

Hasta can derdinde, doktor para derdinde.

Bemor öziga yoqmagan ovqatga oç böladi.

Hasta kendine uygun olmayan yemeği sever.

Ham ziyarat, ham tijorat.

Hem ziyaret, hem ticaret.

Muşuk ham bekorga oftobga çıqmaydi.

Kedi bile boş yere güneşe çıkmaz.

⁴⁰ Türkçe Sözlük, s. 530.

Muşukniñ tuşiga siçgon kiradi.

Kedinin düşüne siçan girer.

Börini bõriligi uçun emas, qõyni yeganligi uçun öldiradiler.

Kurdu, kurt olduğu için değil, koyunu yediği için öldürürler.

Bõri orqasidan tulki tõyadi.

Kurdun arkasından tilki doyar.

Egasini siylagan itiga süyak taşlar.

Sahibini öven, köpeğine kemik atar.

Tekinga muşuk ham oftobga çıqmaydi.

Sebepsiz yere kedi güneşe çıkmaz.

Senikini yeyaylik, menikini õynaylik.

Seninkini yiyelim, benimkiyle oynayalım.

Tulkinin tuşiga tovuq kiradi, tovuqniñ tuşiga tariq kiradi.

Tilkinin düşüne tavuk girer, tavuğun düşüne dari girer.

Usta ovçi bekorga oq otmas.

Usta avcı boşuna ok atmaz.

2.24. Çokluk/Fazlalık

Sayı veya ölçü yönünden çok olma, çoğulluk, birden fazla kişi veya varlığı karşılayan ifade.⁴¹ olarak kullanılan çokluk, hem olumlu yönden hem de olumsuz yönden karşılığı vardır. Bazen çokluk kıymeti ifade etse de malın çokluğu, gelir çokluğu eleştiri olarak da kullanılabilir.

Gavhar kōp bōlsa, qadri bōlmaydi.

Cevher çok olursa kıymeti olmaz.

⁴¹ Türkçe Sözlük, s. 560.

Tuya qança yarası şunça.

Deve ne kadarsa yarası o kadardır.

Daromadga qarab - buromad.

Gelire göre gider olur.

Ketganniñ ustiga ketgan.

Gider üstüne gider.

Karvon köp, rizqi boşqa.

Kervan çok, rızkı başka.

Moli köpniñ xavfi köp.

Malı çok olanın korkusu çoktur.

Õnta bõlsa õrni boşqa, qırqda bõlsa qiliği.

On tane olsa yeri başka, kırk tane olsa kılığı.

Õttiz ikki tişda õttiz ikki iş bor.

Otuz iki dişte otuz iki iş var.

Yuk yiğilib toyloqqa qoldi.

Yük birike birike devenin yavrusuna kaldı.

2.25. Değerli Olma

Bir kişinin değeri, bir eşyanın değeri, bir aracın değeri olarak kullanılan değerli olma, atasözlerinde değer biçmek için kullanılan bir ifadedir. Değerli olan hiçbir zaman değerini kaybetmez, ne olursa olsun değeri karşılık bulur.

Oltin balçıqqa tuşsa ham oltindir.

Altın, balçığa düşse de altındır.

Arslonniñ õliği – siçqonniñ tirigi.

Arslanın ölüsü, farenin dirisidir.

Yörğaniñ qadri yelganda bilinadi, yaxşınıñ qadri ölganda bilinadi.

Binek atının değeri koştuğunda bilinir, iyi insanın değeri öldüğünde bilinir.

Loy içidan dur ajrat.

Çamur içinden inciye ayır.

Eşagiga yarasa tuşovi.

Eşeğin değerine göre örük.

Odam - oltından aziz.

İnsan altından azizdir.

Yaxşı yerga bersañ qizni, silay-silay sulton qılur, yomon yerga bersañ qizni, ura-
ura ulton qılur.

*İyi yere verirsən kızı, okşaya okşaya sultan yapar, kötü yere verirsən kızı, vura
vura astar yapar.*

Komilni komil bilar.

Kâmilî kâmil bilir.

Yōqolgan piçoqniñ sopi oltin.

Kaybolan bıçağın sapı altındır.

Mol aççığı - jon aççığı.

Mal acısı, can acısı.

Mol jigardan bunyod böladi.

Mal ciğerden yaratılmış.

Moldan ajradiñ jondan ajradiñ.

Maldan ayrıldın, candan ayrıldın.

Molimni ol, jonimni qōy.

Malımı al, canımı bırak.

Mehmondorçilik - turmuş ziynati.

Misafirlik erlik hayatın ziynetidir.

Muhabbat - bir söz, mazmuni - dunyo.

Muhabbet bir söz, anlamı dünyadır.

Marvarid igma emas, yōqolmaydi.

Mücevher iğne değildir, kaybolmaz.

Laqmaniñ kallasi - taroziniñ pallası.

Sade dilin kellesi, terazinin kefesi.

Sahroda yantoq ham daraxt bōlib kōrinadi.

Sahrada deve dikenı bile ağaç gibi görünür.

Suv ketar, toş qolar, ōsma ketar, qoş qolar.

Su gider taş kalır, ōsme gider kaş kalır.

Yer - xazina, suv - gavhar.

Yer hazine, su cevherdir.

2.26. Ders Alma/Ders Çıkarma

Yaşam boyunca insanlar iyi veya kötü, doğru veya yanlış birçok olay yaşar. Bu olaylar karşısında hata yapabilir, olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu sonuçlar insanı yanlıştan doğruya, kötüden iyiye ulaştırır. Bu durum, yaşadıklarımızdan ders aldığımızı, bir daha aynı şeyleri yapmayacağımıza işaret eder.

Oğzi kuygan - qatıqni ham puflab içadi.

Ağzı yanan yoğurdu da üfleyerek yer.

Zamon sen ōqitar, tayoq bilan sōqitar, saboğiniñni bilma-sañ, dōkonida bōz tōqitar.

Zaman seni okutur, dayak ile döver, dersini bilmezsen dükkanında bez dokutur.

2.27. Dikkatlilik

Dikkat, özenli olma insanlar için önemli bir olgudur. Dikkatli olan kişiler, daha düzenli yaşarlar. Dikkatini üzerinde çalıştığı, çabaladığı durumlar üzerinde yoğunlaştırır.

Özbek atasözlerinde dikkatlilik xuşyorlik ile ifade edilmiştir. Ve dikkatli olmanın önemi vurgulanmıştır.

Xuşyorlik mustahkam kōrgon.

Dikkatlilik müstahkem kaledir.

İlonniñ boşı yançilsa ham, quyruğı qimirlaydi.

Yılanın başı ezilse bile, quyruğu kımıldar.

2.28. Dikkatsizlik

Dikkat eksikliği sonucu oluşan dikkatsizlik durumu, insanların çeşitli olumsuzluklar yaşamasına sebep olan bir durumdur. Dikkatsiz kişiler yaptığı işlerde başarı sağlayamaz, zaman kaybı yaşar.

Ariniñ uyasiga tegsañ, òrtaga olib talaydi.

Arının kovanına değersen ortaya alıp sokar.

Ketmonniñ boşini bossañ, sopi boşığa tegadi.

Çapanın başına bakarsan sapı başına değer.

İt çopadi deb, bit çopdi.

İt kaçacak derken bit kaçtı.

Oldidagini olti oy qidiribdi.

Önündekini altı ay aramış.

Yonidagini yetti yıl qidiribdi.

Yanındakini yedi yıl arar.

2.29. Din/Diyanet/İnanç

Türk toplulukları, yaşadıkları tarihsel süreçte çeşitli milletler ile etkileşimde oldukları için birçok dinin etkisinde kalmıştır. Bu etkileşim sonucunda birçok dini benimsemişler ve bu dinler insanların yaşam tarzının bir bölümünü oluşturmuştur.

Manevi açıdan kişinin bir değer yargısı olarak kabul edilen dinler, insanlar arasında iyiliği, güzelliği, barışı, adaleti güçlendirir. Dinler, farklı inançlar olarak kabul görse de evrensel olarak bu mesajları verir.

Özbek atasözlerinde harom, halol, xudo, pir, savob ifadeleri inanç, dini ifade etmektedir.

Oçilmas omborniñ kaliti – osmonda.

Açılmaz ambarın anahtarı göktedir.

Oqin suv harom bölmas.

Akan su haram olmaz.

Aql Hasandir, Odob Husayndir.

Akıl Hasan'dır, adap Hüseyin'dir.

Tiş bergan xudo oş ham berar.

Diş veren Allah, aş da verir.

Eşakniñ kuçi halol, ğōōşi harom.

Eşeğin gücü helal, eti haramdır.

Fil ölmeydi, mullo uçiradi.

Fil ölmez, molla uçurur.

Goh pirdan, goh muriddan.

Gâh pirden, gâh müritten.

Yozuğlikka yöl bormi?

Günahkârlığa yol var mı?

Haromdan yiğilgan haromga ketar.

Haramdan biriken harama gider.

İt tumşuğunu tiqqani bilan daryo suvi harom bõlmas.

İt çenesini sokmasıyla nehir suyu haram olmaz.

İt tumşuğunu tiqqan yerga suv içgali şer kelmas.

İt çenesini soktuğu yere su içmeye kötülük gelmez.

Sinmasni kulol yasamas, õlmasni xudo yaratmas.

Kırılmazı çanakçı yapmaz, õlmezi Hüda yaratmaz.

Eşonim deb, eşagimden ayrıldım.

Pîrim diye eşeğimden ayrıldım.

Salom ham - farz, alik ham - farz.

Selam vermek de farz, almak da farzdır.

Savobniñ tagi teşik.

Sevabın altı deliktir.

Suv yõğida - tayammum.

Suyun yokluğunda teyemmüm olur.

Gumon imondan ayirar.

Şüphe imandan ayırır.

Yer egasi xudo, suv egasi sulton.

Yerin sahibi Allah, suyun sahibi sultandır.

Zakotli mol õtda kuymas, suvda çõkmas.

Zekâtli mal ateşte yanmaz, suda batmaz.

2.30. Doğruluk/Dürüstlük

Doğru davranma, dürüst olma, gerçeyle örtüşme.⁴² anlamına gelen doğruluk, bireyin insanlar tarafından güvenilir olmasını sağlayan bir durumdur. Doğru ve dürüst insanların sözüne güvenilir, dürüst kişiler yaptıkları işleri doğrulukla yaparlar. Böylelikle hem topluma hem de çevresindeki insanlara fayda sağlarlar.

Odam bor coyga odam keladi.

Adamın olduğu yere adam gelir.

Oş oşlığını qilsin, çoy - çoylığını.

Aş aşığını yapsın, çay çaylığını.

Tōğri sōniñ zahri yoq.

Doğru sözün zararı olmaz.

Tōğri õzar, egri tōzar.

Doğru ilerler; eğri yok olur.

Dili tōğriniñ yōli tōğri.

Gönlü doğru olanın, yolu da doğru olur.

Çin kōñildan yiğlasañ, sōqir kōzdan yoş çiqor.

Gönülden ağlarsan kör gözden de yaş çıkar.

Kōrgan kōrganin aytar, kōrmagab berganin aytar.

Gören gördüğünü söyler, görmeyen verdiğini söyler.

Odamga - lafz, gōsalaga - dum.

İnsana sözünde durmak, buzağıya kuyruk yaraşır.

Kasbiñ hammol bōlgaç, yuk egasiniñ farqı yōq.

Mesleğin hamallık olsa da yük sahibinin farkı olmaz.

⁴² Türkçe Sözlük, s. 692.

Özi yoqniñ kōzi yōq.

Özü olmayanın gözü de olmaz.

Yigit sözi bir bōlur, mehnat kōrsa şer bōlur.

Yiğit sözü bir olur, bir olsa da kesin olur.

Betga aytganniñ zahri yōq.

Yüze söylenenin zehri yoktur.

2.31. Dost

“Sevilen, inanılan, arkadaşın daha yakın olanı, gönülden iyi anlaşılan kimse.”⁴³ anlamında kullanılan dostluk, yaşam boyunca insanın yanında olan, birbiri ile her anı paylaşan, gerçekleri saklamayan, zamanla daha da güçlü bir bağ oluşturan kişiler arasındaki ilişkidir. Dostluk, bir değerdir, değer karşısında verilen bir emektir.

Ayrılar dōst ayovli narsañni sōrar.

Ayrılacak dost, olmadık şeylerini ister.

Jondan keçsañ ham dōstdan keçma.

Candan geçsen de dosttan geçme.

Dōst açitib gapirar, duşman - kuldirib.

Dost acı söyler, düşman güldürür.

Dōst başga boqar, duşman - oyoqqa.

Dost başa bakar, düşman ayağa.

Dōstlaşmoq oson, ajraşmoq qiyin.

Dost olmak kolay, ayrılmak zordur.

Dōstlar ōrtasida “meniki” degan gap bōlmas.

Dostlar arasında “benimki” diye bir söz olmaz.

⁴³ Türkçe Sözlük, s. 706-707.

Dōstsiz boşim - tuzsuz oşim.

Dostsuz başım, tuzsuz aşım.

Dōsttan kōp duşman.

Dosttan çok düşman vardır.

Dōsti nodondan duşmanı dono yaxşı.

Dostu cahil olandan düşmanı bilgili olan iyidir.

Dōstni sōrab sina.

Dostu sorarak sina.

Dōstni dōstidan tanı.

Dostu sorarak tanı.

Dōstniñ miñ bōlsa ham oz, duşmanıñ bir bōlsa ham kōp.

Dostun bin tane olsa da az, düşmanın bir tane olsa da çoktur.

Dōstniñ dōstligi boşıñga iş tuşganda bilinadi.

Dostun dostluğu, başına iş geldiğinde belli olur.

Dōst hisobi - dilida.

Dostun hesabı dilindedir.

Dōstiñ uçun zahar yut.

Dostun için zehir yut.

Dōstiñ bilan dōst bōlganga şodlan, duşmanıñ bilan dōst bōlgandan saqlan.

Dostun ile dost olduğunda sevin, düşmanınla dost olandan sakın.

Dōstiñ bilan dildōş bōl, qılar işiga qōldōş bōl.

Dostun ile gönüldaş ol, yapacağı işe yardımcı ol.

Dōstiñ bōlmasa - dunyo senga qorongū.

Dostun olmasa dünya sana karanlıktır.

Döstiň ölimi - musibat, ajralmoq - öta musibat.

Dostun ölümi musibettir, ayrılmak daha da musibettir.

Döstiňga otılğan kesakniň çaňı seniň köziňga tuşadi.

Dostuna atılan kezeğin tozu senin gözüne düşer.

Döstiňniň kimliğini aytsaň, seniň kimliğini aytaman.

Dostunun kim olduğunu söyle, senin kim olduğunu söyleyeyim.

Düşmanımniň dösti - meniň düşmanım.

Düşmanımın dostu benim düşmanımdır.

Düşmanımniň düşmanı - meniň döstim.

Düşmanımın düşmanı benim dostumdur.

Düşman eşigini qoqqandan köra, döst uyini qoqlagan yaxşı.

Düşmanın kapısına vurmaktan dost evini boşaltmak iyidir.

Düşmanlık öqini döstlik kamoni bilan ot.

Düşmanlık okunu, dostluk yayıyla at.

Eski döst düşman bölmas, yañisından vafo kelmas.

Eski dost düşman olmaz, yenisinden vefa gelmez.

Eski döstlik zañlamaydi.

Eski dostluk paslanmaz.

Eşak eti göşt bölmas, savdogor heç döst bölmas.

Eşek eti et olmaz, tüccar hiç dost olmaz.

Foydasi yōq fariştadan oşno dev yaxşı.

Faydası olmayan melekten dost dev iyidir.

Çin döst tuğışganiň bilan teň.

Gerçek dost kardeşinle eştir.

Kiyimniñ yañisi yaxşı, dōstniñ eskisi yaxşı.

Giyimin yenisi iyidir, dostun eskisi iyidir.

İşonmagın “dōstiñga”, somon tiqar pōstiñga.

İnanma dostuna, saman tıkar postuna.

Yaxşı dōstdan ajraş - ikki kōzdan ajraş.

İyi dosttan ayrılmaq, iki gözden ayrılmaktır.

Jahl - düşman, aql - dōst.

Cahillik düşman, akıl dosttur.

Siçqon-muşuk dōst bōlsa, omborni xudo urdi.

Siçanla kedi dost olursa ambarı Allah korusun.

Suv içsañ ham, dōstiñ bilan iç.

Su içsen de dostun ile iç.

2.32. Düşman

“Birinin kötülüğünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeye çalışan kimse, yağı, hasım, antagonist, dost karşıtı.”⁴⁴ olarak ifade edilen düşman, insanları olumsuzluğa iten, insanlar arasında kötülük oluşmasına sebep olan kişi veya kişilerdir. Dost ne kadar istenen biri ise düşman o kadar istenmeyen biridir.

İçak-qorin göşt bōlmas, asli düşman dōst bōlmas.

Bağırsak karın et olmaz, asıl düşman dost olmaz.

Tikan zahri uçıda, düşman zahri içida.

Dikenin zehri ucundadır, düşmanın zehri içindedir.

Gado düşmanı - gado.

Dilencinin düşmanı dilencidir.

⁴⁴ Türkçe Sözlük, s. 740.

Dōst açitib gapirar, duşman - kuldirib.

Dost acı söyler, düşman güldürür.

Dōst başga boqar, duşman - oyoqqa.

Dost başa bakar, düşman ayağa.

Dōsttan kōp duşman.

Dosttan çok düşman vardır.

Dōsti nodondan duşmanı dono yaxşı.

Dostu cahil olandan düşmanı bilgili olan iyidir.

Dōstniñ miñ bōlsa ham oz, duşmanıñ bir bōlsa ham kōp.

Dostun bin tane olsa da az, düşmanın bir tane olsa da çoktur.

Dōstiñ bilan dōst bōlganga şodlan, duşmanıñ bilan dōst bōlgandan saqlan.

Dostun ile dost olduğunda sevin, düşmanınla dost olandan sakın.

Duşman bitsa ham, duşmanlık bitmas.

Düşman bitse de düşmanlık bitmez.

Yov ketsa yovon oçılar, oş pişsa qozon oçılar.

Düşman giderse tarla açılır, aş pişerse kazan açılır.

Yov ketsa ham, qiliçiñni zañlatma.

Düşman gitse de kılıcını paslandırma.

Yov qoçsa, botir kōpayar.

Düşman kaçarsa batur çoğalır.

Yovlaşmoq oson, yaraşmoq qiyin.

Düşman olmak kolay, barışık olmak zordur.

Duşman seni tanımasdan, sen duşmanni tani.

Düşman seni tanımadan, sen düşmanı tanı.

Duşmon zaif joydan niştar uradi.

Düşman zayıf yerden neşter vurur.

Duşmanga omon berma!

Düşmana fırsat verme.

Duşmanga bersañ oşıñ, omon qoldirmas boşıñ.

Düşmana versen aşını, sağ bırakmaz başını.

Yovda bōlsa, tezagi tegar.

Düşmanda olursa, tezeği deler.

Yovni yovutmay, uyasida yanç.

Düşmanı yaklaştırmadan yuvasında ez.

Duşmanimniñ dōsti - meniñ duşmanım.

Düşmanımın dostu benim düşmanımdır.

Duşmanimniñ duşmanı - meniñ dōstim.

Düşmanımın düşmanı benim dostumdur.

Duşmanın ojiz bōlsa, diyyat sōrama.

Düşmanın aciz olursa diyet isteme.

Yovniñ taşida bōlgunça, içida bōl.

Düşmanın dışında olacağına içinde ol.

Yov tilini yov bilmas.

Düşmanın dilini düşman bilmez.

Yovniñ “keldi-keldi”si yomon.

Düşmanın “geldi geldi”si kötüdür.

Yov kōzi õqmordek qarar.

Düşmanın gözü ok yılan gibi bakar.

Düşman eşigini qoqqandan kōra, dōst uyini qoqlagan yaxşı.

Düşmanın kapısına vurmaktan dost evini boşaltmak iyidir.

Yovniñ özidan ham vahimasi yomon.

Düşmanın kendisinden vehmi kötüdür.

Düşmaniñ siçqon bōlsa ham, kuçiñ arslonça bōlsin.

Düşmanın sıçan olsa da gücün aslan gibi olsun.

Yov sirini yov bilmas.

Düşman sırrını düşman bilmez.

Yov yaroğini yov bilmas.

Düşman silahını düşman bilmez.

Yov yoğida hamma botir.

Düşman yokluğunda herkes merttir.

Yovni ayagan yara yer, kaltagini sara yer.

Düşmanına acıyan yara yer, sopanın iyisini yer.

Düşmanlık õqini dōstlik kamoni bilan ot.

Düşmanlık okunu, dostluk yayıyla at.

Azalgi düşman el bōlmas, etakni kessañ, yeñ bōlmas.

Ezelî düşman el olmaz, eteği kessen yen olmaz.

İt bilan bōri - tuğma düşman.

İt ile kurt doğuştan düşmandır.

Jahl - düşman, aql - dōst.

Cahillik düşman, akıl dosttur.

Yot yoqadan olganda, it etakdan oladi.

Yabancı yakandan tutarsa, it eteğinden tutar.

İlon  z zahridan  lmaydi.

Yılan kendi zehrinden  lmez.

2.33. Eēġitmek/Eēġitim

Eēġitim, hayat boyu  ērenmedir. Eēġitim ilk olarak ailede baēlar, sonrasında okulda devam eder. Eēġitim herkes için gerekli bir olgudur. Eēġitimli kiēilerin saygısı, terbiyesi eēġitimsiz kiēilere göre daha üst seviyededir.

Quē, uyasida k rganini qiladi.

Kuē, yuvasında g rd ēē n  yapar.

Tarbiya taqani t ērilaydi.

Terbiye nalı doērultur.

2.34. Eleētiri

  Bir insanı, bir eseri, bir konuya doēru ve yanlış yanlarını bulup göstermek amacıyla inceleme iēi, tenkit. Bir edebiyat veya sanat eserini her yönüyle deēerlendirerek anlaēılmasını saēlamak amacıyla yazılan yazı türü, tenkit, kritik.⁴⁵ olarak tanımlaması yapılan eleētiri,  zbek atasözlerinde önemli bir yere sahiptir. Eleētiriler ile ders verilir. Kiēilere yapması ve yapmaması gereken durumlar hakkında bir uyarı niteliēi taēır.

Oēriq k paysa, em i k payar.

Aēri  oēalınca tabip de  oēalır.

Oērimagan boēga - oltin tayoq.

Aērimayan baēa altın dayak.

Qirēiyokda qindagi ham piēadi.

Aēustosta kındaki de piēer.

Ahmoqni  katta - ki ēēi bolmas.

Ahmaēın b y ēē  k   ē  olmaz.

⁴⁵ Türkçe Sözlük, s. 786.

Aldagani bola yaxşı.

Aldatmaya çocuk iyidir.

Olov degan bilan oğiz kuymas.

Alev demekle ağız yanmaz.

Olarda kirar jonim, berarda çıxar jonim.

Alırken gelir canım, verirken çıkar canım.

Olarda sanoği tōqqiz, berarda sanoği öttiz.

Alırken sayısı dokuz, verirken sayısı otuz.

Olarda yolğiz olgan bōlsañ, sotarda otañ bilan ham sotolmaysan.

Alırken yalnız almışsan satarken babanla bile satamazsın.

Mardikorçi bir tanga, ra'yikorçi ön tanga.

Ameleye bir tenge, işi yönetene on tenge.

Onaniñ koñli bolada, bolaniñ kōñli dalada.

Ananın gönlü çocuğunda, çocuğun gönlü tarlada.

Arava sinsa, ra'yikorçi kōpayar.

Araba devrilince yol gösteren çoğalır.

Aravani ot tortar, kōlankasini it tortar.

Arabayı at tartar, gölgesini it tartar.

Axtarganda topilmas, kerakmasda xor-zor.

Aradığında bulunmaz, gerekmediğinde ayakaltında olur.

Ariqni kimlar qaziydi, suvni kimler içadi?

Arkı kimler kazıyor, suyunu kimler içiyor?

Arpa pişar, işiñiz tuşar.

Arpa pişer, işiniz düşer.

Arpa yemagan otlarım ajriqqa zor bōldi, podşo minmagan otlarım gado tagida xor bōldi.

Arpa yemeyen atlarım, çimlere zâr oldu; padişahın binmediği atlarım, dilenci altında diken oldu.

Osilmagan qozonga otilmaga quyon tuşibdi.

Asılmayan kazana vurulmayan tavşan düşmüş.

Asilniñ bahosi bolmas, nojinsniñ oşnosi bōlmas.

Asilin bahası olmaz, cinsi bozuğun aşinası olmaz.

Oşniñni bermasañ berma, toşniñ bilan urma!

Aşını vermezsen verme, taşınla vurma!

Ot basmayman degan yerini uç bosar.

At basmayacağım dediği yere üç kez basar.

Ot topadi, eşak yeydi.

At bulur, eşek yer.

Ot bilan eşakka tōqimniñ farkı yōq.

At ile eşeğe bellemenin farkı olmaz.

Otga taqa qoqqanda, qurbaqa oyoğini kōtarar.

Ata nal çakıldığında kurbağa ayağını kaldırır.

Otni kōrsa, oqsaydi, suvni kōrsa, suvsaydi.

Atı görünce aksar, suyu görünce susar.

Oti yoq - oxir tuzar.

Atı olmayan ahır yapar.

Oti yōq - arpa ğamin yemas.

Atı olmayan, arpa derdini bilmez.

Ot qadrini oti yōq bilmas, oş qadrini qorni tōq bilmas.

Atın kadrini atı olmayan bilmez, aşın kadrini karnı tok olan bilmez.

Otniñ yomoni - ola, xotinniñ yomoni - balo.

Atın kötüsü ala, kadının kötüsü beladır.

Otiñ xōra bōlsa, berdi xudo, xotiniñ xōra bōlsa, urdi xudo.

Atın obur olsa verdi Hüda, hanımın obur olsa vurdu Hüda.

Otniñ ölimi - itniñ bayramı.

Atın ölümü itin bayramıdır.

Ot ölimi - itga tōy.

Atın ölümü itin düğünüdür.

Ot yovvoyisi - qulon, ečki yovvoyisi - quralay, odam yovvoyisi - barzañi.

Atın yabanîsi katır, keçinin yabanîsi kuralay, insanın yabanîsi soysuz olanıdır.

Otiga kuçi yetmagan şotini tepkilaydı.

Atına gücü yetmeyen, çatıyı teper.

Ovçi çumçuq tutibdi.

Avcı serçe tutmuş.

“Oyni olib beraman”ga bola işonar.

“Ayı alıp vereceğim” sözüne çocuk inanır.

Oyda kelganga oyoq tutiladi, kunda kelganga tayoq tutiladi.

Ayda gelene yemek verilir, günde gelene dayak verilir.

Ayıq öz kuçini özi bilmaydı.

Ayı kendi gücünü kendisi bilmez.

Ayıq ölmey turib terisini şiladılar.

Ayı ölmeden derisini yüzerler.

Aybiñ bōlsa qilday, kōrsaturlar filday.

Ayıbın olsa kıl gibi, gösterirler fil gibi.

Paxmoq qizniñ baxtini bersin.

Bakımsız kızın bahtını versin.

Balıq boşıdan sasiydi.

Balık baştan kokar.

Boşga tuşgan tayoq, yugurtırar yalañ oyoq.

Başa gelen dayak, koşturur yalın ayak.

Birovniñ qōli bilan tikan yuliş oson.

Başkasının eliyle diken almak kolaydır.

Birovniñ işi – kōnilniñ xuşı.

Başkasının işi; gönül hoşluğudur.

Anqov bōlgan kişiniñ, mazasi yōq işiniñ.

Beceriksiz kişinin, kıymeti yok işinin.

Men nima deyman-u, qōbizim nima deydi?

Ben ne diyorum, kopuzum ne diyor?

Mani nafsım balodur, yonar ōtga saladur.

Benim nefsim beladır, yanar ateşe saladur.

Bilsa - hazil, bilmasa - çin.

Bilirse şaka, bilmezse gerçek.

“Bildim” dedim - tutildim, “bilmadım” dedim - qutildim.

“Biliyorum” dedim tutuldum, “bilmiyorum” dedim kurtuldum.

Miñ qoşçıga bir boşçı.

Bin ameleye bir başkan.

Bir odam omoç bilan, yettovlon çōmiç bilan.

Bir adam saban ile yedi adam kepçe ile.

Bir boş - balo boş, ikki boş - qozon oş.

Bir baş, bela baş; iki baş, kazan aş.

Bitta çirigan olma bir ombor olmani çiritadi.

Bir çürük elma, bir ambar elmayı çürütür.

Bir tomçi suv çumoliga daryo kōrinar.

Bir damla su, kōstebeğe nehir görünür.

Bir ezmadan sōra (sōzni), bir - kezmadan.

Bir gevezeden sor, bir de çok gezenden.

Bir kunga hōkiz olmas, ikki kunga egasi bermas.

Bir gün için öküz ölmez, iki gün için sahibi vermez.

Bir qoraga - bir qora, bermaganniñ beti qora.

Bir mala, bir mal vermeyenin yüzü kara.

Bir pul berib yiğlatdim, miñ pul berib yupatdim.

Bir pul verip ağılattım, bin pul verip susturdum.

Bir savat tuxumga bir tepki kifoya.

Bir sepet yumurtaya bir tekme yeterlidir.

Birov uçun birov tuş kōrib bermaydi.

Birisi için başkası düş görmez.

Bizniki - xaltada, sizniki - örtada.

Bizimki çuvalda, sizinki ortada.

Bōş ombordan - botmon ğalla.

Boş ambardan batman tahıl.

Bekor turgunça, bekor işla.

Boş duracağına, bedava çalış.

Böyalgan tuxumniñ ta'mi bir.

Boyanan yumurtanın tadı aynıdır.

Yoli semiz eşakdan yağır bōlsa ham ot yaxşı, qadr bilmas qarindoşdan yaqindagi yot yaxşı.

Boynu kalın eşekten uyuz olsa da at iyidir, kadir bilmez akrabadan yakındaki yabancı iyidir.

Burnni sassiq deb kesib taşlamaydılar.

Burnu, kokusu kötü diye kesip atmazlar.

Jondan keçmasañ, jonona qayda, toqqa çıqmasañ, dōlona qayda?

Candan geçmesen canan nerede, dağa çıkmazsan gezmenin zevki nerede?

Oldirgan otasin qōynin axtarar.

Çaldıran babasının koynunu arar.

Lōliniñ çirmandasi yorilsa, gardişi maymunga öyinçoq bōladi.

Çingenenin tefi yırtılırsa çemberi maymuna oyuncak olur.

Çōōk! desa, tuya ham çōkadi.

Çök denirse deve de çöker.

Xuşomad sōzlğan til yalab yara etadi.

Dalkavukça konuşan dil, yalaya yalaya yara eder.

Dono onadan ham nodon oğil tuğiladi.

Dânâ anadan da, nâdan oğul doğar.

Tor yerda topişğan keñ yerda kōrişar.

Dar yerde bulaşan, geniş yerde karışır.

Mayda gap katta işni ğarq qiladi.

Dedikodu büyük işi engeller.

Çaqimçığa çoraq õq, qaytib kelsa u ham yõq.

Dedikoducuya çeyrek ok, dönüp gelse o da yok.

Dardim bor - dardkaşım yõq, ğamim bor - ğamkaşım yõq.

Derdim var, derdimi anlayan dertkeşim yok, gamım var, üzüntümü anlayan yok.

Tuya õyin tuşsa, qor yoğadi.

Deve oynamaya başlarsa, kar yağar.

Tüya boyıga inonib, yildan quruq qolibdi.

Deve, boyuna güvenip yildan mahrum kalmıştır.

Tuya elakka qolqanda bõkiribdi.

Deve, sıra eleğe geldiğinde böğürmüştü.

Tuya mingan uzoqni kõzlar, eşak mingan - yaqinni.

Deveye binen uzağı gözler, eşeğe binen yakını.

Tuyadan: “Nega bõyniñ egri” deb sõrasalar, “qayerim toqri?” degan ekan.

Deveye, “Niçin boynun eğri?” diye sormuşlar. “Nerem doğru?” demiş.

Tuyani şamol uçırsa, eçkini osmonda kõr.

Deveyi rüzgâr uçurursa, keçiyi gökte görürsün.

Davlat quşı qõnsa çivin boşıga, semurğ kelar kunda uniñ qoşıga.

Devlet kuşu konsa sivrisinek başına, simurg gelir onun her gün huzuruna.

Davriñ kepti - sur begim, davroniñ kepti - ur begim!

Devrin geldi sür beyim, devranın geldi vur beyim!

Tilab olgan bolamni tuya tepib öldirdi.

Dilekle sahip olduğum çocuğumu deve teperek öldürdü.

Ğunajin kõzini süzar, buqaça ipini uzar.

Dişi dana gözünü süzer, boğa ipini koparır.

İştöni yoq tizzası yırtıqqa kulibdi.

Donu olmayan, dizi yırtılana gülmüş.

İştöni yoq el kezar.

Donu yok, yurt gezer.

Keça keldiñ yugurib, kirdiñ eşikñi sindirib.

Dün geldin koşarak, girdin kapıyı kırarak.

Dunyoni suv olsa, ördakka nima ğam?

Dünyayı su alsa ördeğe ne gam?

Dunyo yiğib netarsan, bir kun taşlab ketarsan.

Dünyayı yıgıp da ne yaparsın, bir gün bırakıp gidersin.

Yov yoğida hamma botir.

Düşman yokluğunda herkes merttir.

Öylamay qilingan töy töydan keyin buzilar.

Düşünülmeden yapılan düğün, düğünden sonra bozulur.

Qinğir işniñ qırq yıldan keyin ham qiyiği çıkar.

Eğri işin kırk yıl sonra da pisliği çıkar.

Non pişgunça kulça kuyadi.

Ekmek pişinceye kadar külçe yanar.

Qöldan berganda quş tuymas.

Elden verilene kuş doymaz.

Elakka kirgan xotinniñ ellik oğiz gapibor.

Eleğe giren hanımın elli ağız sözü vardır.

Olma piş, oğzimga.

Elma piş ağızıma düş.

Omonot iş ovora qılar.

Emanet iş avare eder.

Andişaniñ oti – qõrqoq.

Endişe edenin adı korkaktır.

Kuçük tomga çıqsa ham, egasidan katta bõlmas.

Enik dama çıksa da sahibinden büyük olamaz.

Erga bersañ oşıñni, erler silar boşıñni, itga bersañ oşıñni itlar tortar loşıñni.

Ere versen başını, erler siler başını; ite versen aşını, itler sürükler leşini.

Eşakniñ yugurigi - otniñ oqsoğı.

Eşeğin koşanı atın aksağıdır.

Eşagidan tōqimi qimmat.

Eşeğinden bellemesi pahalıdır.

Uy oladigan kişi, uyni minoradan turib kōrmaydı.

Ev alacak kişi, evi minareden bakıp göremez.

Olmagan xatinniñ tuğmagan bolasiniñ tişi oğribdi.

Evlenmediği hanımının doğmayan çocuğunun dişi ağrımış.

Fil õlmaydı, mullo uçiradı.

Fil õlmez, molla uçurur.

“Ġat-ġat” etgan-kernayçı, baloga qolgan surnayçı.

“Gat gat” eden kerneyci, belaya giren zurnacı.

Keça-kunduz yotgan ham bir, toñ uyqusin totgan ham bor.

Gece gündüz yatan da bir, tan uykusunu tadan da bir.

Bultur kesilgaan barmoğiga bu yıl yiğlabdi.

Geçen yıl kesilen parmağına bu yıl ağlar.

Görülmeven şeyin övgüsü çoktur.

Kōringan tomniñ olisligi yoq.

Görünen damın uzaklığı olmaz.

Kōrar kōzim kōrmas bōldi, bilar bilagim bilmas bōldi.

Görür gözüüm görmez oldu, bildiklerimi bilmez oldum.

Kōzbōyamaçi tulki bōlar, el içida kulki bōlar.

Göz boyamacısı tilki olur, el içinde gülünç olur.

Kuçi yoq kurak sindirar.

Gücü yok, kürek kırar.

Zōr kuçiniñ yarti qoldi, şarti ketib, parti qoldi.

Güçlünün gücünün yarısı kaldı, şartı gidip partı kaldı.

Kulgi kelganda kulmagan, ğam kelganda oladi.

Gülesi geldiğinde gülmeyen, gam geldiğinde ölür.

Gul tanlagan qora tolga ham qōnalmapti.

Gülü seçen, söğüte de konamamış.

Kunda kelsa, kuyov yomon.

Günde gelen güvey kötüdür.

Kuniga yuz tulki olsa ham, toziniñ it oti qolmaydi.

Günde yüz tilkiyi yakalasa da tazının “it” namı bırakılmaz.

Kuraş bilmagan otasini yiqitar.

Güreş bilmeyen babasını yere vurur.

Kiçkina yukka ham tuya tiz çökadi.

Hafif yüke de deve diz çöker.

Xalq molini yegan halqumidan ilinar.

Halkın malını yiyen, gırtlğından asılır.

Hosiliñ kam bōlsa, havodan kōrma.

Hasılın az olursa havaya öfkelenme.

Kasal jonniñ harakatida, tabib pulniñ harakatida.

Hasta can derdinde, doktor para derdinde.

Bemor öziga yoqmagan ovqatga oç bōladi.

Hasta kendine uygun olmayan yemeği sever.

Sabziniñ foydasi şolğomniñ ketiga ketdi.

Havucun faydası şalgamın zararına gitti.

Sabzi toğraşni bilmasañ, ötni pufla.

Havuç doğramayı bilmiyorsan ateşi üfle.

Hayasiza har kun hayıt.

Hayâsıza her gün bayramdır.

Hayrsiz boy - tepasi oçiq uy.

Hayırsız zengin, üstü açık ev gibidir.

“Halvo” degan bilan oğiz çuçimas.

“Helva” demekle ağız tatlanmaz.

Har sadafdan dur çiqavermeydi.

Her sedeften inci çıkmaz.

Her yerni qılma orzu, har yerda boş toşu tarozu.

Her yeri etme arzu, her yerde vardır taş ve terazi.

Kunda kelgan mehmonniñ qadri yōq.

Her gün gelen misafirin kıymeti yoktur.

Har kimniki öziga, oy kōrinar kōziga.

Herkesinki kendisine ay görünür.

Öğridan qōrqqan mol yığmas.

Hırsızdan korkan mal biriktirmez.

Nojoya işdan yoş bola ham uyaladi.

Hoş olmayan işten çocuk bile utanır.

İsinmadim oloviñga, kōr bōldim tutuniñga.

İsinmadım alevinle, kōr oldum dumanınla.

İçkuyov - kuç kuyov.

İç güvey, güç güvey.

İçib turgan oşimga, çivin yetdi boşimga.

İçtiğim aşı, sivrisinek yetti başıma.

İkki ot tepinsa, örtada eşak oladi.

İki at tepişe ortada eşek ölür.

İlikni mard qoqsın-u, nomard yesin.

İliği mert çıkarsın, namert yesin.

İllat ketar, odat ketmas.

İllet gider, âdet gitmez.

Odamdan hiyla qoçib qutulmas.

İnsandan hile kaçıp kurtulmaz.

Kişiniñ zari kişini buzar, zarni kōrgan zanjirni uzar.

İnsanın altını insanı bozar, altını gören zinciri koparır üzer.

Odam yeganini hōkiz yesa, yorilib oladi, odam qilganini şayton qilsa, uyalib oladi.

İnsanın yediğini öküz yese çatlayıp ölür, insanın yaptığını şeytan yapsa utancından ölür.

İskandar xōja, bulturgi jōja, bola oçadi, taşlab qoçadi.

İskender Hoca geçen yılki civciv, yavru çıkarır, bırakıp kaçar.

İş bitgaç, maslahatçi kōpayar.

İş bitince akıl veren çok olur.

İş bitgaç, yordamçı kōpayar.

İş bitince yardımcılar çoğalır.

İş bōlarığa kelganda, quloq boğı uzildi.

İş olur hale geldiğinde kulakbağı koptu.

İş yurişsa, şisa andon sindirir, iş yurişmasa, bulamiq dandon sindirir.

İş yolunda giderse şişe örs kırar, iş yolunda gitmezse muhallebi diş kırar.

İşni asbob qiladi, egasi lof uradi.

İşini alet yapar, sahibi laf vurur.

İşlagan tişlaydi, işlamagan kişnaydi.

İşleyen dişler, çalışmayan kişner.

İt otasını tanimas.

İt atasını tanımaz.

İt kiyikka rahm qılsa, muşuk jōjaga rahm qılarmış.

İt geyiğe acırsa, kedi civcive acırmış.

İt xōra bōlsa oğriga eşik oçiq.

İt obur olursa hırsıza kapı açıktır.

İt olsa, bōri elamas.

İt ölürse kurt üzülmez.

İt etga örgansa, umri boylovda ötadi.

İt ete alışırsa, ömrü yularda geçer.

İtniñ duosi qabul bōlganda osmondan suyak yoğardi.

İtin duası kabul olsaydı gökten kemik yağardı.

İtniñ yomoni tōşakdagıdan umid qıladi.

İtin kötüsü sofradakilere ümit eder.

Yahşi bōlsa bola, yomon bōlsa balo.

İyi olursa bala, kötü olursa belâ.

Kōpdan quyon qoçib qutulmas.

Kalabalıktan tavşan bile kaçıp kurtulamaz.

Olomondan qoçgan - qutulmas.

Kalabalıktan kaçan kurtulmaz.

Bōrkni taşlab bōridan qutulib bōlmaydı.

Kalpağı atmakla kurttan kurtulunmaz.

Qamiş suvga tōymas, xasis - pulga.

Kamiş suya doymaz, hasis paraya.

Qarni tōqniñ qorni oçdan xabari yōq.

Karnı tok olanın, karnı aç olandan haberi yok.

Qassab onasiga ham suyak sotadi.

Kasap anasına da kemik satar.

Qassobga moy qayğu, ečkiga jon qayğu.

Kasap yağ derdinde, keçi can derdinde.

Qaşıq bilan oş berib, sopi bilan kōz çıqazma.

Kaşık ile aş verip sapıyla göz çıkarma.

Aytişsañ söz çıqadi, turtişsan kōz çıqadi.

Kavga etsen söz çıkar, dokunsan göz çıkar.

Yōqolgani xōb bōldi, boşimga tor kelar erdi.

Kaybolması iyi oldu, başıma dar geliyordu.

Eçki egiz tuğib qōydan oşmas, it egiz tuğib eldan oşmas.

Keçi ikiz doğsa da koyunu geçemez, it ikiz doğsa elden aşamaz.

Eçki bergan qōy olar, heç bermagan ne olar?

Keçi veren koyun alır, hiç vermeyen ne alır?

Muşuk ketini kōrib, yaram bor, deb dodlarken.

Kedi götünü görünce, yaram var diye bağırmış.

Muşuk ōzi ōynaş topib, ōzi jar soladi.

Kedi kendisine oynaş bulup kendisini ifşa etmiş.

Muşukka “pişt” demagan, tovuqqa “kışt” dermidi?

Kediye “pişt” demeyen, tavuğa “kışt” der mi?

Kal tegadi-yu, kōr noz qildi.

Kel izin vermiş de kōr naz etmiş.

Kalniñ nimasi bor - temir taroği, kōrniñ nimasi bor - eski tayoği.

Kelin nesi var? Demir taraği. Kōrün nesi var? Eski dayaği.

Ōzimdan çıqqan baloga, qayga boray da’voga?

Kendimden kaynaklanan belaya, nereye gideyim davaya?

Qırq kişi ham bir, qingir kişi ham bir.

Kırk kişi de birdir, eğri kişi de birdir.

Çillasi çiroq kōrmagan mum şamni kamsitar.

Kırkında çıra görmeyen mum ışığını azımsar.

Ōtmas piçoq qōl kesar.

Kōr bıçak kol keser.

Kōr tovuqqa hamma narsa buğdoy bölüb kōrinadi.

Kör tavuğa her şey buğday olarak görünür.

Körlikka kōngan xōrlikka kōnmas.

Körlüğe razı olan, horlanmaya razı olmaz.

Quturgan itniñ jazosi ölim.

Kuduran itin cezası ölümdür.

Kundoşlik - kōñil ğaşlik.

Kumalık, gönül sıkıntısıdır.

Börini bōriligi uçun emas, qōyni yeganligi uçun öldiradiler.

Kurdu, kurt olduğu için değil, koyunu yediği için öldürürler.

Böriniñ yesa ham oğzi qon, yemasa ham oğzi qon.

Kurdun yese de ağzı kan, yemese de ağzı kandır.

Kiçiklarniñ yuzi oçilgunça kattalarniñ keti oçiladi.

Küçüklerin yüzü açılana kadar büyüklerin götü açılır.

İtbaliqdan tarqagan qurbaqa ulğayganda özini unutadi.

Larvadan üreyen kurbağa, büyüdüğünde kendini unuttur.

Laylakniñ yurişini qilaman deb, çumçuqnıñ çatanoğı yirti-libdi.

Leyleğin yürüdüğü gibi yürüyeceğim diyen serçenin çatı ayrılmış.

Mol - mard, egasi - nomard.

Mal mert, sahibi nāmert.

Mol molga yetgunça, azroil jonga yetadi.

Mal mala yetinceye kadar Azrail cana yeter.

Duradgorlik - maymunniñ işi emas.

Marangozluk, maymunun işi değildir.

İçigin ayagan qōlontayoq yurar.

Mestine kıyamayan ayakkabısıyla yürür.

Murdor suvniñ tōkiladigan joyı xandaq.

Murdar suyun dōküleceği yer hendektir.

Õğilnikida òynab yeysan, qiznikida òylab yeysan.

Oğlunda oynayarak yersen kızında düşünerek yersen.

Õğil yeb òrga ketar, qız yeb qırğa ketar.

Oğul yiyip tepeye gider, kız yiyip kıra gider.

Õğil qizniñ savdosi, ketga tegdi navdosi.

Oğul-kızın sevdası ana-babaya değdi sopası.

Silaganni sigir bilmas, siylaganni - hōkiz.

Okşandığını sığır bilmez, değer verildiğini öküz bilmez.

Yoq buğdoyğa - yoq tegirmon.

Yok buğdaya, olmayan değirmen.

Şeriklik oşni it içmas.

Ortaklık aşını it içmez.

Pıçan pişgunça ot òlib bōladi.

Ot yığını yığılncaya kadar at òlür.

Õyin bilmaganga uy topligi bahona.

Oyun bilmeyene evin darlığı bahanedir.

Õlik bōlib gōrda yōq tirik bōlib tōrdo yōq.

Õlü òlmüş mezarda yok, diri olmuş başköşede yok.

Oldiñdan oqqan suvniñ qadri yōq.

Õnüñden akan suyun değeri olmaz.

Õrdak bilan topışgan xōrozniñ katagini suv bosadi.

Ördekle arkadaş olan horozun kümesini su basar.

Puliga yaraşa - duosi.

Parasına göre dua.

Tekkanga tuya boşı, temgaganga - quyon boşı.

Payı olana deve başı, payı olmayana tavşan başı.

Rejasız iş - qolipsiz gışt.

Plansız iş, kalıpsız kerpiçtir.

Tuşga işonganniñ umri uyquda otar.

Rüyaya inananın ömrü uyquda geçer.

Tirigligimda qilmadiñ şod, olğanımdan keyin xoh qıl-u, xoh qilmagil yod.

Sağlığımda beni mutlu etmedin, öldükten sonra ister hatırla, ister hatırlama.

Nönoq mergan oqsoq quyon izlar.

Sakar avcı aksak tavşan arar.

Sababsız oyoqqa tikan kirmas.

Sebepsiz yere ayağa diken batmaz.

Çumçuqdan qörqqan tariq ekmas.

Serçeden korkan darı ekmez.

Çumçuqqa qöysam kōzanak ilindi unga sōzanak.

Serçeye tuzak kursan, ona çekirge düşer.

Siçqon siğmas iniga, ğalvir boğlar dumiga.

Siçan siğmaz yuvasına, kalbur bağlar kuyruğuna.

Podaçiniñ qizi poda qaytarda ğayratga minadi.

Sığircının kızı, sığır dönerken gayretlenir.

Siz buğdo-yu, biz somon, siz yaxşı-yu, biz yomon.

Siz buğdaysınız da biz saman mıyız, siz iyisiniz de biz kötü müyüz?

Suhbat sevmagan tegirmon qurar, mehmon sevmagan bola-sin urar.

Sohbeti sevmeyen değirmen kurar, misafiri sevmeyen çocuğunu döver.

Kõçada xandoni, uy zindoni.

Sokak handanı, öcünü hanımından alır.

Oğzi botirniñ özi botir bölmas.

Sözde mert olan, özünde mert olamaz.

Sözda botir bölmoq oson.

Sözde mert olmak kolaydır.

Suv keltirgan - xor-zor, kōza sindirgan - aziz.

Su getiren eziyettedir, çanak kıran ise azizdir.

Aşulaçı köp-u, bayt-ğazal yetişmaydı.

Şarkıcı çok ama, beyt-gazel yetersiz.

Aşulam köp, ovozim yōq.

Şarkım çok, sesim yok.

Şaf-şaf degan bilan şaftoli oğizga tuşmas.

Şef-şef demekle şeftali ağza düşmez.

Toy berib yığlatdım, ot berib tindirolmadım.

Tay verip ağlattım, at verip susturamadım.

Toyni ot qilgunça, egasi “it” böladi.

Tayı at edene kadar sahibi it olur.

Yalqov ötirgan yerida ötin yoradi.

Tembel oturduğu yerde yarar.

Dangasaniñ işi bitmas, yoz kelsa ham qışi bitmas.

Tembelin işi bitmez, yaz gelse de kışı bitmez.

Tōramga salom berdim, tōrt tanga tovon berdim.

Tōreme selâm verdim, dōrt tenge bedel verdim.

Tuzini içib, tuzluğiga tupirma.

Tuzunu içip tuzluğuna tükürme.

Ataladan suyak çıqibdi.

Un çorbasından kemik çıkmış.

Yōğon çōzilgunça, iñiçka uziladi.

Urgan çōzülene kadar incesi kopar.

Arqonga un bosilgan, ğalvirga suv solingan.

Urgana un serilmiş, kalbura su doldurulmuş.

Uyalgan buyurgandan quruq qalibdi.

Utanan, buyurandan eksik kalmış.

Uzumniñ yaxşısını it yeydi.

Üzümiñ iyisini it yer.

Bor bōlsañ kōra olmaydılar, yōq bōlsañ bera olmaydılar.

Var olsan göremezler, yok olsan veremezler.

Yoği yōq, qaymoği yōq çoyi qursin, hayri yōq, saxovati yoq boyi qursin.

Yağı, kaymağı olmayanın çayı kurusun; hayrı, cömertliği olmayanın zenginliği batsın.

Yoqimliniñ çötiri bilinmas.

Yakışıklının çoturu bilinmez.

Yolğiz uyniñ bekasi qurbaqaniñ bōkasi.

Yalnız evin sahibesi, kurbağanın büyüğüdür.

Yozda boşı qaynamaganniñ qışda oşı qaynamas.

Yazda başı kaynamayanın kışta aşı kaynamaz.

Yozda qōygan poyganakka qışda kelib quş ilindi.

Yazın koyduğun tuzağa kışın gelip kuş düştü.

Yetti yaşar otni “xušt-xušt” lab suğorma.

Yedi yaşındaki atı sularken “hošt hošt” diye sulama.

Yeyişñ - kepak, kiyişñ - ipak.

Yediğin kepek, giydiğin ipek.

Yemni yegandan keyin maqtaydılar, erni ōlgandan keyin.

Yemi yedikten sonra överler, eri öldükten sonra överler.

Yer qattiq bōlsa, hōkiz hōkizdan kōradi.

Yer katı olursa öküz öküzden bilir.

Yeyar oğizni yemas oğiz boğlaydi.

Yiyen ağzı yemeyen ağız bağlar.

Yōqniñ kōnli yōrğa tilar.

Yoksulun gönlü binek atı ister.

Yol azobi - gōr azobi.

Yol azabı, mezar azabı.

Yurtta ōğri topilmasa, zargarni dorga os.

Yurtta hırsız olmazsa kuyumcuyu darağacına as.

Zamonaniñ zayli bilan, dedim eşakni toğa.

Zamanenin zeyli ile eşeğe dayı dedim.

Zamonaniñ zeyli bilan tezakfuruş podşo bōlibdi.

Zamanenin zeyli ile tezek tüccarı padişah olmuş.

Zamonani xōrlaydilar, ōtib ketgaç maqtaydilar.

Zamaneyi horlarlar, geçip gidince överler.

Zorimiz bor, zōrimiz yōq.

Zârimiz var, dayanacak kimsemiz yok.

Boy bir qōli bilan oş beradi, bir qōli bilan toş beradi.

Zengin bir eliyle aş verir, bir eliyle taş verir.

Boy - bir bōronlik, botir - bir ōqlik.

Zengin bir kasırgalık, yiğit bir okluktur.

Boy boyga boqar, suv soyga oqar.

Zengin zengine bakar, su ırmağa akar.

Boydan qarziñ uzilgunça, bōyniñ uziladi.

Zenginden aldığı borcu ödeyene kadar boynun kopar.

Badavlatdan davlat yuqar, bedavlatdan - mehnat.

Zenginden mal yok olur, fakirden iş.

Boyniñ bojasi kōp, qulniñ - xōjasi.

Zenginin bacası çok, kulun hocası.

Boyniñ mōrisi qiyşiq bōlsa ham, tutuni tōğri.

Zenginin bacası eğri olsa da dumanı doğru tüter.

Boyniñ palovidan kambağalniñ şōrvasi qimmatga tuşadi.

Zenginin pilavından fakirin çorbası pahalıya mal olur.

Boylik, boylik tubi - ōğirlik.

Zenginlik; zenginliğin temeli hırsızlıktır.

2.35. Evlilik/Bekârlık

Evli olmayan kişiler bekâr olarak tanımlanmıştır.

Bir erkek ve bir kadının hayatını birleştirmesi ile oluşan evlilik, Türk toplumlarında önem verilen bir durumdur. Çünkü evlilik bir soyun devamı olarak görülmektedir. Evlilik için Özbek atasözlerinde evlilikle ilgili öneriler, bekârlıkla ilgili izlenimlere yer verilmiştir.

Bōydoqniñ aqli - ikki kōzida.

Bekârın aklı iki gözündedir.

Bir qız erga tegsa, qırq qız tuş kōradi.

Bir kız evlendiğinde kırk kız düş görür.

Rōzğor tuşdi boşga, qōl tegmadi oşga.

Evlilik düştü başa, el değmedi aş.

Kelinçaknin egasi bor, qudaga qatnaş na darkor?

Gelinliğin sahibi var, dünür gitmeye ne gerek var?

Er-xotin qōş hōkiz.

Karı-koca çift öktüzdür.

Er xotinniñ urişi doka rōmalniñ qurişi.

Karı-kocanın kavgası tülbetin kuruması gibidir.

Qizni oşığa ber.

Kızı aşığına ver.

Yoz işlagan qışda rohatda, yoş uylangan qariganda rohat-da.

Yazın çalışan kışın rahatta, genç evlenen yaşlandığında rahattadır.

2.36. Fakirlik

Zengin olmama durumu, elinde maddi imkânları bulunmama olarak ifade edebileceğimiz fakirlik, insanların yaşadığı kötü bir durum olarak ifade edilir. Fakirlik, insanların yaşam kalitesini düşürür, başkalarına muhtaç olmasına neden olabileceği bir durumdur.

Oğilda hōkizim yōq, elimda obrōyim yōq.

Ağilda öküzüm yok, elimde itibarım yok.

Miñ qōylikniñ işi bir qōylikka tüşibdi.

Bin koyunu olanın, bir koyunu olana işi düşmüş.

Buğdoy noniñ bōlmasa ham, oçiq yuziñ bōlsin.

Buğday ekmeğın olmasa da güler yüzün olsun.

Topgan kul ketirar, topmagan - bir boğ piyoz, topgan qoy keltirar, topmagan jōja xōroz.

Bulan gül getirir, bulamayan bir bağ soğan; bulan koyun getirir, bulamayan ferik.

Toğda tuğılğan qōziniñ ikki kōzi toşda bōlar, oçarçilikda tuğılğan bolaniñ ikki kōzi oşda bōladi.

Dağda doğan kuzunun iki gözü taşta olur, kıtlıkta doğan çocuğun gözü aştta olur.

Faqir kişi panada.

Fakir kişi gizli yerdedir.

Sendan ham oțar bu boylik, mendan ham ketar bu yōqlık.

Senden de geđer bu zenginlik, benden de gider bu yoksulluk.

Yiqıl, yiqıl, faqirga yiqıl.

Yıkıl, yıkıl, fakire yıkıl.

Kambağalni tuyaniñ ustida it qopadi.

Yoksulu devenin üstünde bile köpek ısırır.

Yōqniñ kōnli yōrğa tilar.

Yoksulun gönlü binek atı ister.

Yōqsilniñ uyqusi palovdan şirin.

Yoksulun uykusu pilavdan tatlıdır.

Borga - bor dunyo, yoqqa - tor dunyo.

Zengine var dünya, fakire dar dünya.

2.37. Gelenek Görenek

“Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane, tradisyon.”⁴⁶olarak tanımlanan gelenek,

“Bir şeyi eskiden beri görüldüğü gibi yapma alışkanlığı, âdet.”⁴⁷olarak tanımlanan görenek, geçmişten günümüze kadar birikim olarak ilerler. Bu birikim insanlar için bir mirastır. Beşikten mezara aktarılır ve kültürün kaybolmamasını sağlar.

Oş - kattadan, suv - kiçikdan.

Aş büyüğün, su küçüğün.

Ot yerini toy bosar, ota örnini - öğil.

Atın yerini tay, atanın yerini oğul alır.

Boşsüz börk bölmas, totisiz Turk bölmas.

Başsız börk olmaz, tatusuz Türk olmaz.

Sayıl ham - sayıl, sargardonlik ham - sayıl.

Bayram da seyirliktir, sergerdanlık da seyirliktir.

Beli boğliqniñ dili boğliq.

Beli bağlı olanın gönlü de bağlıdır.

Kelinni kalganda kör, sepini yoyganda kör.

Gelini geldiğinde gör, çeyizini serdiğinde gör.

Kelsa xotin uruği, topilar uniñ yörüği, kelsa erniñ uruği, bolar yurak buruği.

⁴⁶ Türkçe Sözlük, s. 920.

⁴⁷ Türkçe Sözlük, s. 967.

*Gelirse hanım tərəfi, bulunur her şeyin yolu, gelirse erkek tərəfi, olur yürek bu-
rukluğu.*

İllat ketar, odat ketmas.

İllet gider, âdet gitmez.

Tarki odat - amri mahol.

Terk-i âdet emr-i mahal.

Tōramga salom berdim, tōrt tanga tovon berdim.

Tōreme selâm verdim, dōrt tenge bedel verdim.

2.38. Gençlik

Gençlik, çocukluktan sonra gelen bireylerin olgunlaşmaya başladığı dönemdir. Genç kişiler için 'hayatın baharında' ifadesi sıklıkla kullanılır. Hayatın en güzel dönemlerinin yaşandığı, güç ve kuvvetin en verimli olduğu çağdır. Bu yüzden atasözlerinde gençliğin genel olarak olumlu taraflarından söz edilmiştir.

Bir kun tuğılmoq, bir kun ölmöq bor.

Bir gün doğmak, bir gün ölmek var.

Kattani katta dersañ, özidan ketar, kiçikni katta desañ, kattaga yetar.

Büyüğe büyük desen kendinden geçer, küçüğe büyük desen büyüğe yeter.

Kattaga tegma yiğlarsan, kiçikka tegma uyalarsan.

Büyüğe değme ağlarsın, küçüğe değme utanırsın.

Bolalar şirinlikniñ adoyi, qariyalar şirin sözniñ gadoyi.

Çocuklar tatlının düşküni, yaşlılarsa tatlı sözlerin dilencisidir.

Yoş kelsa - işga, qari kelsa - oşga.

Genç gelirse işe, yaşlı gelirse aşı.

Yoş - umrini bağışlar, qari - umrini qarışlar.

Genç ömrünü bağışlar, yaşlı ömrünü karışlar.

Yoşlikniñ qarzini qarismasdan burun bil.

Gençliğin kıymetini yaşlanmadan önce bil.

Yoşlik - beboşlik.

Gençlik başsızlıktır.

Yoşlikdagi ğayrat - keksalikda rohat.

Gençlikteki gayret, yaşlılıkta rahatlıktır.

2.39. Giyim Kuşam

Giyim ve kuşam insanın dış görünüşünde önemli bir yer tutmaktadır. Bir topluluğa girerken kendimize ve insanlara olan saygının bir göstergesidir. Giyim kuşamın iyi olması karşımızdaki kişilere verdiğimiz olumlu bir işarettir. Fakat kirli, temiz olmayan kıyafetler insanlara karşı iyi düşünceler oluşturmaz.

Odamga - libos, eşakka - tōqim.

Adam olana libas, eşeğe belleme yakışır. (Semer)

Yomon qiliqdan kōzga yoş unar, yaxşı qiliqdan oğizga oş unar.

Kötü kılıktan göze yaş gelir, iyi kılıktan ağza aş gelir.

Kamzul mursagi bilan yaraşıq, lozim kōylagi bilan.

Yelek süsüyle yaraşır, fistan gömleğiyle.

2.40. Göç/Yerleşme

Türk toplulukları yerleşik hayata geçmeden önce sürekli göç etmişler, yeni yerleşim yerleri arayışına girmişlerdir. Bu göçler yaz ve kış dönemlerine, tarım alanı açısından elverişli bölgelere, iklim olarak daha yaşanabilir bölgelere olmuştur.

Ketarga kelsa el yomon, kōçarga kelsa yer yomon.

Gideceği el yaman, göçeceği yel yaman.

İkki kōçış - bir talaniş.

İki göç bi soyguna uğramaktır.

2.41. Gururlu Olma

Gururlu olma, gururlanma karşısındaki kişiyi küçümseme, başkalarını hor görme olarak ifade edilebilir. Olumsuz bir nitelik taşımaktadır.

Ğururlik ğurbatga solar.

Gururluluk gurbete gönderir.

Muşukniñ qanoraga böyi yetmasa, “puf, sassıq!” deydi.

Kedinin et askısına boyu yetişmezse, “püf, kokuyor” der.

2.42. Güçlülük/İrade

Güçlü kişiler hayatında zorlukları başarabilen kişilerdir. Güçlü kişilerin gücü, çoğu zaman başarı getirir. Güçlünün karşısında duran engeller zamanla yok olur.

Katta baliq kiçkina baliqni yeydi.

Büyük balık, küçük balığı yer.

Katta kemi uzoqqa suzadi.

Büyük gemi uzağa gider.

Zörden zör çıqsa, zör dumini qisar.

Güçlüden güçlü çıkarsa güçlü kuyruğunu indirir.

Zör kuçiniñ yarti qoldi, şarti ketib, parti qoldi.

Güçlünün gücünün yarısı kaldı, şartı gidip partı kaldı.

İğnaçiniñ miñ urgani - temirçiniñ bir urgani.

İğnecinin bin kez vurduğu, demircinin bir kez vurmasıdır.

Beğalva boş – boş emas.

Kavgasız baş, baş değildir.

Oqi özganniñ uni õzar.

Oku ileriye gidenin, ünü de ileri gider.

Soğ olma şoxidan tuşmas.

Sağlam elma dalından düşmez.

Arğamçıga qıl - quvvat.

Urgana kıl bile kuvvet verir.

Yel yantoq qulatar, bōron daraxt qulatar.

Yel dikenini yıkar, fırtına ağacı yıkar.

Zamona zōrniki, tomoşa kōrniki.

Zamane güçlünün, seyir köründür.

2.43. Gücsüzlük

Güçlü olmama durumu olarak ifade edebileceğimiz gücsüzlük, insanların yaşamlarında zayıflığın belirtisidir. Gücsüzlük, kendi gücünü kullanamama, insanın kendi imkânları ile oluşturduğu bir durumdur.

Katta baliq kiçkina baliqni yeydi.

Büyük balık, küçük balığı yer.

Kuçi yoq kurak sindirar.

Gücü yok, kürek kırar.

Har yiqiliş öölüm emas.

Her yıkılış ölüm değildir.

İçiñ ketdi, kuçiñ ketdi.

İçin gitti, gücün gitti.

Tirnoği bölmasa, yōlbars ham ojiz.

Tırnağı olmazsa kaplan da acizdir.

Yelpuğičiñ yeli dalaga kor qılmas.

Yelpazenin yeli tarlaya kâr etmez.

Yiqilgan kuraşga tōymas.

Yenilen güreşe doymaz.

Oriq otga qamçı oğır, yirtiq uyga tomçı oğır.

Zayıf ata kamçı ağır, üstü yırtık çadıra damla ağırdır.

2.44. Güven

Korkusuzca, çekimserlik olmadan karşındaki insana inanma.⁴⁸ olarak tanımlanan güven, insanlar arasında ilişkilerin sağlıklı olması için çok önemlidir. Güven, iş ortamlarında, arkadaş çevrelerinde her zaman olması gereken bir durumdur.

İşonç bölmasa õziñda, nişon qolmas söziñda.

Güven kalmasa kendinde, iz kalmaz söziñde.

İşongan toğda kiyik yotmas.

Güvenilen dağda geyik yatmaz.

İt egasiga suyanib huriydi.

İt sahibine güvenerek havlar.

2.45. Güvensizlik

Güvenin olmaması durumu olarak ifade edilen güvensizlik, insanlar arasında iyi bir ilişki kuramamaya sebep olabilecek bir durumdur.

Kemaga tuşganniñ joni bir.

Gemiye binenin canı birdir.

İlonga heç kim õz kõksidan joy bermas.

Yılana hiç kimse kendi koynundan yer vermez.

2.46. Güzellik

Güzellik, kişiden kişiye göre değişen ama herkes tarafından önemsenen bir durumdur. İnsanlar öncelikle dış görünüşe bakarlar ve kişi hakkında bir düşüncede

⁴⁸ Türkçe Sözlük, s. 1012.

bulunurlar. Güzellik bir yerde varsa bu her zaman açıktır. Fakat güzel olanın da içinde olumsuz durumlar olabileceğine atasözlerinde yer verilmiştir.

Oyni etak bilan yopib bõlmas.

Ay örtüyle kapanmaz.

Oyda ham doğ bor.

Ayda da leke vardır.

Bol bilan balçiq yesa ham boladi.

Bal ile balçık yense de olur.

Çõtirniñ ham õz husni bor.

Çoturun da kendi güzelliği vardır.

Gul tikonsiz bõlmas.

Gül, dikensiz olmaz.

Obod qılğan obod bõladi.

Güzel iş yapan kendisi de güzel olur.

Çiroyli qizniñ nozi bor.

Güzel kızın nazı olur.

Çiroyiñ borida çinoriñni top.

Güzelliğin varken çınarını bul.

Husn-yarım davlat, yarım ofat.

Güzellik yarı devlet, yarı âfettir.

Kõrk - kõz bilan oğızda.

Güzellik, göz ile ağızdadır.

Mehrobi buzılsa, maşjidi qolar.

Mihrabı yıkılsa mescidi kalır.

Umr  zadi, husn t zadi.

Ömür geçer, güzellik yok olur.

Sirti yaltiroqni  i i qaltiroq.

Sirtı pırıl pırıl olanın i i titrer.

Tavus tanasiga qarab yayraydi, oyo iga qarab yig laydi.

Tavus güzelliğine bakarak kabarı, aya ına bakarak a lar.

Tulkini   ziga qarab emas, terisiga qarab baholaydılar.

Tilkinin kendisine bakarak değil, derisine bakarak paha biçerler.

Yoqimlini    tiri bilinmas.

Yakı ıklının  oturu bilinmez.

2.47. Hastalık

Sa lı ın yerinde olmama durumudur. Hasta olan insan, sa lı ın kıymetini anlar. Hasta kişiler kendisine uygun olmayanı ister. Sa lı ında olmayan çeşitli huyları ve davranışları ortaya çıkar.

Bemor  ziga yoqmagan ovqatga    böladi.

Hasta kendine uygun olmayan yemeği sever.

Kasal  lib  lmadim, uzlukib  ldim.

Hasta olup  lmedim, tekrarında  ld m.

Kasalni ya ırsa , isitmasi o kora qıladi.

Hastalığı gizlesen de ateşi onu belli eder.

Kasalni  keli i oson, keti i qiyin.

Hastalığın gelişi kolay gidişi zordur.

Kasalni mayız emas, a  ıq dori tuzatadi.

Hastayı kuru üzüm değil, acı ilaç iyileştirir.

2.48. İlim

İlim, nerede olursa onu bulmak gerekir. İlim öğrenmek için çabalamak gerekir. İlim olmayan yerde cahillik vardır. Cahil insanlar, ilim sahibi olmadığı için her şeyi bildiğini düşünür, her konuda bilgi sahibi olduğunu zanneder.

Olim bōlsañ, olam seniki.

Âlim olursan alem senindir.

Domlaniñ aytganini qıl, qılğanini qılma.

Hocanın söylediğini yap, yaptığını yapma.

İlm kōp-u, umr oz, keragin ol-u, toşga yaz.

İlim çok, ömür az; gerekeni al, taşa yaz.

İlm qışda eriydi, yozda muzlaydı.

İlim kışın erir, yazın donar.

İlmniñ kattasi – adab.

İlmin büyüğü edeptir.

2.49. İmkânları Zorlama

İnsanlar yaşamlarında iyi bir şey elde etmek istiyorsa imkânları zorlaması gerekir. Var olanla yetinmeden, hep daha fazlasına ulaşma isteği ile yaşayarak başkalarından farklı bir yaşam sürer. Bu da insanın hayatında bir başarı sağladığının göstergesi olur.

Kōk bedani kōrsa, qari ot ham ōynoqlaydi.

Yeşil yoncayı görünce yaşlı at da oynar.

2.50. İnsan/Toplum

Toplum ve insan yaşamın en önemli parçasıdır. Özbekler de insana, topluma önem veren bir millettir.

Çolpan'ın bir şiirinde halkın önemini şöyle ifade etmiştir:

“Xalq gengizdir, xalq tolıqındır, xalq küçdür,

Xalq isyandır, xalq alavdir, xalq öçdir...
Halk denizdir, halk dalgadır, halk güçtür,
*Halk isyandır, halk alevdir, halk öçtür...*⁴⁹

Olam tinç - xonam tinç.

Âlemdeki huzur, hanemdeki huzur.

Oşga borgan - otidan kōñli qolar, tōyga borgan - xotinidan.

Aşa giden atından gönlü kalır, düğüne giden hatunundan.

Oşsiz uy bor, urişsiz uy yōq.

Aşsız ev vardır, ama kavgasız ev yoktur.

Ot olsañ, uyiñ bilan keñaş, ot sotsañ, ovuliñ bilan keñaş.

At alırsan evine danış, at satarsan köyüne danış.

Ot bilan qurol ega tanlamas.

At ile silah sahibini seçmez.

Kosibniñ qozoni payşanba kuni quyug qaynaydi.

Ayakkabıcının kazanı, perşembe günü koyu kaynar.

Ayiq bilagiga işonadi, odam - yuragiga.

Ayı bileğine inanır, insan yüreğine.

Aybini bilgan - avliyo.

Ayıbını bilen evliyadır.

Dadam beradi çollarga, çollar yaxşı bollarga.

Babam verir yaşlılara, yaşlılar iyidir çocuklara.

Bolta tegmagan yoğoch bölmas.

⁴⁹ Mustafa Volkan Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 235.

Balta dəğməyən ağaç olmaz.

Boş yorılsa bōrk içida, qōl sinsa yeñ içida.

Baş yarılsa bōrk içinde, kol kırılsa yen içinde.

Boşıñ ikki bōlmagunça, moliñ ikki bolmas.

Başın iki olmayınca malın iki olmaz.

Kişi bolasiga kişmiş bersañ ham turmas, ōz bolañniñ ōzagiga ursañ ham ketmas.

Başkasının çocuğuna kuru üzüm versen de durmaz, kendi çocuğunun tabanına vursan da gitmez.

Men birovni uç pulga olmayman, birov meni bir pulga olmaydı.

Ben birisini üç pula almam, başkası da beni bir pula almaz.

Beş qōl barobar emas.

Beş parmak bir değıldir.

Beşikdagi bola beş turlanadi.

Beşikteki çocuk beş türlü olur.

Oq uyda bōlgan kişi olaçiqda ham bōladi.

Beyaz evde yaşayan kişi, kulübede de yaşayabilir.

Bir odam ariq qaziydi, miñ odam suv içadi.

Bir adam ark kazır, bin adam su içer.

Bir odam kōprik soladi, miñ odam ōtadi.

Bir adam köprü kurar, bin adam geçer.

Bir odamga bir odam sababçi boladi.

Bir insana başka bir insan sebep olur.

Kinnaçiniñ kovuşı ōzidan ilgari yōrgalar.

Büyücüniñ ayakkabısı kendisinden daha önce yol alır.

Dehqon yomğir tilaydi, kulol ayozi tilaydi.

Çiftçi yağmur diler, çakmakçı ayaz diler.

Uydagi gap kōçaga tōgri kelmaydi.

Evdeki söz, sokaktakine uymaz.

Uy siri - yopiqlik qozon.

Evin sırrı, kapalı kazandır.

Tirikçilik şerni ham tulki qiladi.

Geçim sağlama, aslanı bile tilki yapar.

Xalq bor, haqlık bor.

Halk var, haklılık var.

Her kallada bir xayol.

Her kellede bir hayal.

Har kim ōz aravasini ōzi tortadi.

Herkes kendi arabasını kendi çeker.

İkki sigir soqqanniñ ayroni bor, ikki xotin olganniñ vayroni bor.

İki sığır sağanın ayranı olur, iki hanımı olan viran olur.

Odam ona qornidan qon çangallab tuşgan.

İnsan anne karnından kan tutarak doğmuştur.

Odam pōlatdan qattıq, guldən nozik.

İnsan çelikten sert, gülden naziktir.

Odam tuğilip yomon bōlmaydi, ulğayip yomon bōladi.

İnsan doğduğunda kötü olmaz, büyüdüğünde kötü olur.

Odam tuğilip yomon bōlmas, yomonga yondoşib yomon bōlar.

İnsan doğduğunda kötü olmaz, kötüyle yandaş olunca kötü olur.

Odam bōliş oson, odamiy bōliş qiyin.

İnsan olmak kolay, insancıl olmak zordur.

Kişi yelkasidagi xurjunniñ oldingi kōzinigina kōra oladi.

İnsan omuzundaki heybenin ancak ön gözünü görebilir.

Odamniñ qōli - gul.

İnsanın eli güldür.

İso ham ōz yōliga, Muso ham ōz yōliga.

İsa da kendi yoluna Musa da kendi yoluna.

Ōz uyim, ōlan tōşagim.

Kendi evim, saman dōşeğim.

Ōziñdan ōtgan ayb, qayerga borsañ hayb.

Kendi yaptığın ayıp, nereye gitsen hayıftır.

Ōziñda yōq, olamda yoq.

Kendinde olmayan alemde de olmaz.

Karvon ōtar, izi qolar.

Kervan geçer, izi kalır.

Yuguruk tozini tulki suymas, oğriq odam kulki suymas.

Koşan tazıyı tilki sevmez, hasta adam gülünçlüğü sevmez.

Bozordan bir boy çıqmaydı, bir - gadoy.

Pazardan bir zengin çıkmaz, bir de dilenci.

Salomsız kirgan uyat, jevobsız çıqqan uyat.

Selamsız girmek ayıp, izinsiz çıkmak da ayıptır.

Sipoh sirin yaşırolmas, puçuq - burnin.

Sipahi sırrını gizleyemez, yapışık burun da burnunu.

Umid qilgan yetar murodga, hasad qilgan qolar uyatga.

Ümit eden erişir muradına, haset eden ayıplanır.

Yetti yaşar safardan kelsa, yetmiş yaşar kōrgani kelar.

Yedi yaşındaki seferden gelirse, yetmiş yaşındaki görmeye gider.

Yer tōymagunça el tōymas.

Yer doymayınca halk doymaz.

Yōqni bor qilgan ham - odam, borni yōq qilgan ham - odam.

Yoğu var eden de insan, varı yok eden de insandır.

Borga - bor dunyo, yoqqa - tor dunyo.

Zengine var dünya, fakire dar dünya.

2.51. İsrâf

“Gereksiz yere para, zaman, emek vb.ni harcama, savurganlık.”⁵⁰ olarak tanımlanan israf insanların elindeki maddi imkânları düşünmeden harcamasıdır. İsrâf, hem toplumlarda hem de dinlerde iyi karşılanmaz.

Men qilaman oṭtuz, xotinim qiladi tōs-tōs.

Ben yaparım otuz, hatunum yapar çarçur.

Murçi kōp bulamiğiga ham sepib yeydi.

Karabiberi çok olan, mamasına da serpip yer.

2.52. İyi/Kötü Huy

İnsanlar huy olarak farklı yaradılışlara sahiptirler. Zamanla etrafını tanır ve çeşitli huylar kazanırlar. Bazen iyi huylara sahip kişiler gün geçtikçe kötü huylar edinebilir. Kötü huylara sahip insanlar da zamanla bu huylarını iyi yönde değiştirebilir. Ama insanın alışkanlıklarını, huylarını terk etmesi uzun bir sürece yayılır.

⁵⁰ Türkçe Sözlük, s. 1211.

Türk atasözlerinde de ‘Can çıkar huy çıkmaz.’, ‘İnsan yedisinde neyse yetmişinde de odur.’ ifadeleri insanların huylarının kolay değişmeyeceğini göstermektedir.

Özbek atasözlerinde de kişilerin kazandığı iyi ve kötü huylar üzerine anlatımlar bulunmaktadır.

Ochiq dil – guliston, yopiq dil – zimiston.

Açık gönül gülistan, kapalı gönül karanlık.

Orsizniñ yuziga tupursa, yomgır yoğyapti, dermiş.

Arsızın yüzüne tükürseniz, yağmur yağıyor dermiş.

Arslonniñ ozgani ayıqqa çopadi.

Arslanın azgını ayıya saldırır.

Oşñ oz bōlsa ham, fe’liñ soz bōlsiñ.

Aşın az olsa da huyun yumuşak olsun.

Uyat ölimdan qattiq.

Ayıp işlemek, ölümden kötüdür.

Boşim kal-u, köñlim nozik.

Başım kel, gönlüm naziktir.

Siylagan siğimli bōlar.

Başkalarına değer veren kişi, her yere sığar.

Bir kun janjal bōlgan uydan qirq kun baraka ketar.

Bir gün kavga olan evden kırk gün bereket gider.

Birga vafo - miñga vafo.

Birine vefa binine vefadır.

Birovniñ aybini senga aytgan - seniñ aybiñni ham birovga aytadi.

Birisinin aybını sana söyleyen, senin aybını da başkasına söyler.

Buğdoy noniñ bõlmasa ham, oçıq yuziñ bõlsin.

Buğday ekmeğın olmasa da güler yüziñ olsun.

Buni degan oğiz yana deydi.

Bunu diyen ağız yine der.

Kekkayganga kekkaygin boşıñ kōkka yetgunça, enkayganga enkaygin boşıñ yerga tekkunça.

Büyüklenene büyüklen, başın göğde değinceye kadar; eğilene eğil, başın yere değinceye kadar.

Mağiz aççıq bõlsa, pōstiga ham uradi.

Çekirdek acı olursa kabuğuna da etkisi olur.

Mayda gap katta işni ğarq qiladi.

Dedikodu büyük işi engeller.

Daryo suv bõlsa ham, it tili bilan suv içadi.

Derya gibi su olsa da köpek diliyle su içer.

Eşakniñ fe'lini bilib, unga şox ato qilmagan.

Eşeğin huyu bililindiği için boynuz verilmemiş.

Uyiñ tor bõlsa ham, kōñliñ keñ bõlsin.

Evin dar olsa da gönlün geniş olsun.

Saqlangan sōz - sōf oltin.

Gizlenen söz, saf altındır.

İçi torniñ işi tor.

Gönlü dar olanın işi de dardır.

Keñ bōlgan keñ yaşar.

Gönlü geniş olan çok yaşar.

Keñ bōlganga ğam yuqmas.

Gönlü geniş olana gam gelmez.

Köz yoşı toşni eritar.

Gözyaşı taşı eritir.

Oçiq yuz ne'matden yaxşı.

Güler yüz nimetten iyidir.

Baxılñ boğı kōkarmas.

Hasetçinin bağı yeşermez.

Hayasıza har kun hayıt.

Hayâsıza her gün bayramdır.

Totuv turmuş, uzoq òmr.

Hayatta iyi geçinmek, uzun ömürdür.

Har kim òz aybini bilsa, vali böladi.

Her kim ki, ayıbını bilirse veli olur.

Har kim òz aybini bilsa, yorilib oladi.

Herkes kendi ayıbını bilirse çatlayıp ölür.

Araqhōr ulfat - keltirar külfet.

İçkici ülfet, getirir külfet.

İğna õğırlaşsa jur'at qılğan sigir õğırlaşga ham òtadi.

İğne çalmaya teşebbüs eden, sığır çalmaya da çalışır.

İnsof sari baraka.

İnsaf, berekettir.

Noinsofni tuz konida kōr.

İnsafsız tuz ocağında gör.

Urişqoq hōroz semirmas.

Kavgacı horoz beslenmez.

Öz bəmalolnin sözi bəmalol.

Kendi rahat olanın sözü de rahat olur.

Yomon kōz taşni yorar.

Kötü göz taşı yorar.

Mol - mard, egasi - nomard.

Mal mert, sahibi nāmert.

Mardlik - yiqitmoq emas, turğizmoq.

Mertlik, yıkmak değil, yerine koymaktır.

Muloyim, muloyim, quliñ bōlayin.

Mūlayim, mūlayim kulun olayım.

Kamtarlik - katta davlat.

Mütevazılık, büyük devlettir.

Ruhi tetikniñ - işi tetik.

Ruhu şecaatlinin işi de şecaatlidir.

Sayoq yurgan tayoq yer.

Serserice yürüyen dayak yer.

Gina - adovatniñ qōşnisi.

Serzeniş, kinin komşusudur.

Issiq oşin bōlmasa ham iliq söziñ bōlsin.

Sıcak aşın olmasa da ılık söziñ olsun.

Sirka xom bōlsa, idişni yoradi.

Sirke ham olursa kendi kabını yarar.

Piyozniñ pōsti kōp, yomonniñ dōsti kōp.

Soğanın kabuğu çok, kötünün dostu çoktur.

Sut bilan kirgan - jon bilan çıkar.

Sütle giren canla çıkar.

Mehr temirni eritar, qahr toşni yorar.

Şefkat demiri eritir, kahır taşı yorar.

Oqkõnilniñ yuzi - kõrkam.

Temiz kalplinin yüzü görkemplidir.

Va'daga vafo – mardniñ işi, va'dasiz - subutsiz kişi.

Vaade vefa mert kişinin işi, vaade vefasızlık sözünde durmayanın işidir.

2.53. İyilik

İyilik, kişilerin başkaları için iyi niyetle olma hâlidir. İyi insanlar toplumlar için her zaman değerli görülür.

Hüseyin Baydemir Özbek Halk Masalları kitabında İyilik ödüllendirilir başlığında aşağıdaki örneğe yer vermiştir:

“Padişah, altın saçlı oğlanın avcılıkta başarılı olduğunu ve güzel yemekler yaptığını gördükten sonra onun da sarayda yaşamasına izin verir.

Lokmancan’a yardım eden çoban, hamamcı ve balıkçıya saraydan yer verilir.

Küçük şehzadenin vicdanlı olduğunu öğrenen peri kızı ona yardım eder.

Padişah, kızından haber getiren kel adama bağını verir.

Padişah, ırmağın altında yaşayan insanlardan haber getiren mahkûmun suçunu bağışlar.”⁵¹

Kişi bölgen kişiniñ kişi birlan işi bor, kişi bölmagan kişiniñ kişi birlan ne işi bor?

Adam olan adamın adamla işi olur, adam olmayan adamın adamla ne işi olur.

⁵¹ Hüseyin Baydemir, *Özbek Halk Masalları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2013, s. 323.

Oraçıya olti tayoq.

Aracıya altı dayak.

Oş berenga boş bersin, qozon tōla oş bersin, ketmas davlat, keñ fe'l, yostiq tōla boş bersin.

Aş verene baş versin, kazan dolusu aş versin, gitmez devlet, geniş gönüllülük yastık dolusu baş versin.

Otniñ yaxşısı tizidan ma'lum, odamniñ yaxşısı - sözidan.

Atın iyisi dizinden, insanın iyisi sözünden belli olur.

Yörğaniñ qadri yelganda bilinadi, yaxşiniñ qadri ölganda bilinadi.

Binek atının değeri koştuğunda bilinir, iyi insanın değeri öldüğünde bilinir.

Bir kōñil imorati - miñ Makka ziyarati.

Bir gönül imareti, bin Mekke ziyareti gibidir.

Bir kun tuz içgan joyga qırq kun salom.

Bir gün tuz yediğin yere kırk gün selam ver.

Bir kişi qazigan quyuqdan miñ kişi suv içadi.

Bir kişinin kazdığı kuyudan bin kişi su içer.

Bir yomonniñ bir yaxşılığı ham bor.

Bir kötünün bir iyiliği de vardır.

Jon jonga kuyar, six kabobga.

Can cana merhamet ede, şiş; kebaba.

Arça xuşböyligidan miñga kiradi.

Çam ağacının kokusu, iyi olduğundan bin yıl yaşar.

Dehqonniñ uyi kuysa - kuysin, hōkizi ölmasin.

Çiftçinin evi yansa da öküzü ölmesin.

Gadoni gado qiluvçi - sadaqa beruvçi.

Dilenciyi dilenci yapan hayır-sadaka verendir.

Kiygan tōniñ eskirar, kiydirganiñ eskimas.

Giydiğın elbise eskir, giydirdiğın eskimez.

Xayr ham xayr, dalolat ham xayr.

Hayır da hayırdır, delâlet de hayırdır.

Xayrli işga jarçı bōlsañ, xafa bōlma.

Hayırlı iş için tellâl olsan üzülme.

Har yaxşiniñ bir yomoni bōladi.

Her iyyinin bir kötülüğü olur.

Har kimniñ huzuri ōziga, otasiniñ gōriga.

Herkesin huzuru kendisine, atasının mezarına.

Hurmat qılğan, hurmat kōradi.

Hürmet eden, hürmet görür.

İkki yaxşı qasd bōlmas, ikki yomon dōst bōlmas.

İki iyi arasında ōc olmaz, iki kötü dost olmaz.

Xuşxabarniñ qanoti bor.

İyi haberin kanadı vardır.

Yaxşı niyat yarım davlat.

İyi niyet yarım saadet.

Yaxşı söz jon oziği, yomon söz boş qaziği.

İyi söz can azığı, kötü söz baş kazığı.

Yaxşı; topib gaprırar, yomon; qopib gapırar.

İyi, bulup konuşur; kötü, kapıp konuşur.

Yaxşıdan vafo, yomondan jafo.

İyiden vefa, kötünden cefa.

Yaxşılıkka yaxşilik har kişiniñ işi, yomonlikka yaxşilik er kişiniñ işi.

İyiliğe iyilik her kişinin işidir, kötülüğe iyilik er kişinin işidir.

Yaxşilik qilsañ yaşır, yomonlik gōrga.

İyilik başköşeye götürür, kötülük mezara.

Yaxşilik qilsañ yaşır, yaxşilik kōrsañ oşır.

İyilik yaparsan gizle, iyilik görürsen öv.

Taroziga qarab toş qōygan yaxşı.

Teraziye bakarak taş koyan iyidir.

Yeganiñ qōy bōlsin, kōrganiñ tōy bōlsin.

Yediğin koyun olsun, gördüğün düğün olsun.

2.54. Kadın/Kız

Kadın, bir toplumun temelidir, dayanağıdır. Ailenin oluşumunda en büyük emeği olan kişidir. Çocukların büyümesinde, yetişmesinde, fedakârlığı ile toplumların en değerli varlığıdır. Eski metinlerde de kadın sıklıkla kullanılmıştır.

Dede Korkut Hikâyelerinde kadınların dört türlü olduğu söylenmiştir:

“Biri ev yapan sulptur (misafir seven, yediren içiren kadın), birisi solduran soptur (nankör, açgözlü kötü huylu kadın), birisi dolduran toptur (dedikoducu, bedduacı kadın), birisi evin dayağıdır (evin yokluklarından yakınan kadın).”⁵²

Otniñ yomoni - ola, xotinniñ yomoni - balo.

Atın kötüsü ala, kadının kötüsü beladır.

Kosib qarisa yamoqçi bōlar, xotin qarisa yuvuqçi bōlar.

Ayakkabıcı yaşlanınca yamacı olur, kadın yaşlanınca cenaze yıkayıcısı olur.

⁵² Orhan Şaik Gökyay (haz.), *Dede Korkut Hikâyeleri*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 30-31.

Bir xotinniñ hiylasi qırq eşakka yuk bōlar.

Bir kadının hilesi kırk eşeğe yük olur.

Bir qız erga tegsa, qırq qız tuş kōradi.

Bir kız evlendiğinde kırk kız düş görür.

Azaga borgan xotın öz dardini aytib yiğlaydı.

Cenazeye giden kadın kendi derdini söyleyerek ağlar.

Bolaga tegma, balosi çıkar, xotinga tegma, qalosi çıkar.

Çocuğa dokunma, belası çıkar; kadına dokunma, maşası çıkar.

Yiğloqi qizniñ tōyida yomğir yoğar.

Çok ağlayan kızın düğününde yağmur yağar.

Elakka kirgan xotinniñ ellik oğiz gapibor.

Eleğe giren hanımın elli ağız sözü vardır.

Erniñ hiylasi bitta bolsa, xotinniñ hiylasi miñta.

Erin hilesi bir tane olursa, kadının hilesi bin tane olur.

Çiroyli qizniñ nozi bor.

Güzel kızın nazı olur.

Oyim oyimga boqar, qōliga xina yoqar.

Hanım hanıma bakar, eline kına yakar.

Xotini ōlganniñ xonasi kuyar.

Hanımı ölenin evi yanar.

Xotinli rōzğor guldır, xotinsiz rōzğor çöldir.

Hatunlu ev güldür, hatunsuz ev çöldür.

Pardali qiz - pariga teñsiz.

İffetli kız periden üstündür.

İkki mulla bir kişi, bir mulla xotin kişi.

İki molla bir kişi, bir molla hatun kişi.

Yaxşı xotin umr boli, yomon xotin jon zavoli.

İyi hatun ömür balı, kötü hatun can zevali.

Ayol yerdan çıxqan emas – erkak bolasi, erkek kökdan tuşgan emas – ayol bolasi.

Kadın yerden çıkmış değildir; erkeğin çocuğudur, erkek gökten inmiş değildir; kadının çocuğudur.

Xotinniñ makri şaytonga dars bölur.

Kadının hilesi şeytana ders olur.

Xotinli rözğor guldir, xotinsiz rözğor çöldir.

Kadınli aile güldür, kadınsız aile çöldür.

Noz qizga yaraşar.

Naz kıza yaraşır.

Bermas qizniñ qalini köp.

Verilmeyecek kızın başlığı çok olur.

2.55. Kahramanlık/Yiğitlik

Kahramanlık ve yiğitlik, Türklerin en belirgin özelliklerinden biridir. Savaşlarda, avlarda her zaman kahramanlık örneği göstererek diğer toplumlara da örnek olmuşlardır. Çeşitli kahramanlık destanları yazmışlardır. Bu destanlar tarihin aydınlatılmasına da katkı sağlamıştır.

Otdan otniñ çöpisi ortiq, erdan erniñ topişi ortiq.

Atan atın koşusu fazladır, erden erin buluşu fazladır.

Ovçiniñ zōri şer otar, erniñ zōri yer oçar.

Avcının iyisi arslan vurur, erin güçlüsü yer açar.

Oy tölğanin bilmas, yigit bölğanin bilmas.

Ay dolduğunu bilmez, yigit olduğunu bilmez.

Botir - botir emas, jon saqlagan - botir.

Batur batur değildir, can koruyan baturdur.

Botirga tayoq ham - yaroq.

Batura dayak da silahtır.

Bir yigit qırq yılda bino böladi.

Bir yigit kırk yılda bir bina yetişir.

Bitmas işniñ boşıga, botir kelar qoşıqa.

Bitmez işin başına, batur gelir karşına.

Er molsiz bölmas, yigit yorsiz bölmas.

Er malsız olmaz, yigit yarsız olmaz.

Er böl, bölmasañ qaro yer böl.

Er ol, er olmazsan kara yer ol.

Er sözidan qaytmas, şer izidan.

Er sözünden dönmez, arslan izinden.

Çiqorga kelsa er yomon, qöyarga kelsa xotin yomon.

Erden ayrılana er yaman, hatundan ayrılana hatun yaman.

Erga tegiş oson etiş tortiş qiyin.

Ere değmek kolaydır, çizme çıkarmak zordur.

Erga bersañ oşniñni, erler silar boşniñni, itga bersañ oşniñni itlar tortar loşniñni.

Ere versen başını, erler siler başını; ite versen aşını, itler sürükler leşini.

Erniñ boşı nelar kōrmas?

Erin başı neler görmez?

Erniñ hiylasi bitta bolsa, xotinniñ hiylasi miñta.

Erin hilesi bir tane olursa, kadının hilesi bin tane olur.

Er qanoti - ot.

Erin kanadı attır.

Molni topar erniñ eri, huzurini kōrar sōñgi eri.

Malı bulur erin eri, huzurunu görür son eri.

Mard xotinin qarıtmas, botir otin horitmas.

Mert eşini yaşlandırmaz, yiğit atını yormaz.

Mardlik - kişiniñ husni.

Mertlik kişinin güzelliğidir.

Mardlik - mangulik.

Mertlik, edebîdir.

Mardlik - yiqitmoq emas, turğizmoq.

Mertlik, yıkmak değil, yerine koymaktır.

Yigitga yiği yaraşmas.

Yiğide ağlamak yaraşmaz.

Yigitniñ yaxşı yōldoşı - mardlik.

Yiğidin en iyi yoldaşı, mertliktir.

Yigitniñ kuçi - quyun şamol.

Yiğidin gücü, fırtınadır.

Yigitniñ sazosi singunça, hōkizniñ şoxi sinsin.

Yiğidin şevki kırılacağına, öküzün boynuzu kırılsın.

Yigit orif bōlsa, aslini sōrama.

Yiğit arif olsa, aslını sorma.

Yigit degan er bōlur, mehnat kōrsa şer bōlur.

Yiğit dediğin er olur, iş görürse aslan olur.

Yigit sōzi bir bōlur, mehnat kōrsa şer bōlur.

Yiğit sözü bir olur, bir olsa da kesin olur.

Yigitlik bir guliston, qarilik bir zimiston.

Yiğitlik bir gülüstan, yaşlılık bir karanlıktır.

2.56. Kanaat Etme

Elindeki ile yetinme durumudur. İnsanların gözünün tokluğu ile de ifade edilebilir. Kanaat eden kişiler zamanla istediklerine ulaşabilir.

Sinç uyim - tinç uyim.

Ahşap evim, huzurlu evimdir.

Ozdami baraka, köpdami?

Azda mı bereket çokta mı?

Har kimniñ kori a'moli öziga.

Herkesin işlerinin neticesi kendisinedir.

Qanoat qorin tōydirar, beqonoat yolğiz otni sōydirar.

Kanaat karın doyurur, kanaatsizlik tek atı bile kestirir.

Kōrniñ tilagi - ikki kōzi.

Körün istediği iki gözdür.

Bersañ yeyman, ursañ ōlamam.

Verirsen yerim, vurursan ölürüm.

2.57. Kararlılık

Kararlı olma hâli olarak tanımlanabilecek kararlılık insanların içinde bulunduğu durumlarda kesin olarak tutunduğu tavır şeklinde ifade edilebilir. Kararlı kişilere, başka bir fikri kabul ettirmek zordur, sabit bir fikre sahiptir.

“Oq” desa, oq, “kōk” desa kōk.

“Ak” derse ak, “Yeşil” derse yeşil.

Oqi - oq, qizili - qizil.

Akı ak, kızılı kızıl.

Tomçi toşni teşadi.

Damla taşı deşer.

Kerakli toşniñ oğirligi yōq.

Gerekli olan taşın ağırlığı olmaz.

İt tişi ōtmasa ham, gadoyniñ tayoğini tişlaydi.

İt dişi geçmese de dilencinin değneğini dişler.

İt hurar, karvon ōtar.

İt ürür, kervan geçer.

“Palov” dasa, payşambaga çopadi, “dōlma” desa, duşanbaga.

“Pilav” derse Perşembe’ye koşar, dolma derse Düşenbe’ye.

Palovdan qaytganniñ qōli sinsin.

Pilavdan dönenin eli kırılsın.

Saqlansañ - saqlayman, saqlanmasan, ōtga qoylayman.

Saklanırsan saklarım, saklanmazsan ateşe vereceğim.

Yeçingan suvdan qaytmas, kezangan yovdan qaytmas.

Soyunan sudan dönmez, ahdeden düşmandan kaçmaz.

2.58. Kıskançlık

“Bir kimse bir üstünlük gösterdiğinde veya sevilen birisinin, başkası ile ilgilen-
diği kanısına varıldığında takınılan olumsuz tutum, güncülük, hasetçilik, hasetlik,

hasutluk.”⁵³ olarak tanımlanan kıskançlık kötü bir özellik olarak tarif edilir. Kıskanç insanlar başkalarının iyi bir yerlere gelmesini istemez, sadece kendisinin iyi olmasını, başarılı olmasını ister. Başkalarının hayatlarına karışarak, hayatlarını kısıtlama tavrı gösterir.

Mevali daraxtga k p ta  otiladi.

Meyveli a aca çok ta  atılır.

Mevali daraxtga to  degar.

Meyveli a aca ta  değer.

2.59. Kibirlik

Kibirlik kendini be enmi , kendinden başkasıyla ilgilenmeyen halk ifadesiyle burnu havada kişiler için kullanılan bir durumdur.

Tuyani  dumi kalta b lsa ham, tulkidan dum s ramaydi.

Devenin kuyruğu kısa olsa bile tilkiye kuyruk sormaz.

Mevali daraxt yerga enga ar, mevasiz daraxt k kka tarma ar.

Meyveli a a  yere e ilir, meyvesiz a a  g  e yükselir.

Yangamni    rvasini  irin qılqan - akamni  masallı ı.

Yengemin çorbasını lezzetli kılan a abeyimin  orbalı ıdır.

2.60. Komşu

Evleri arasında bulunan yakınlıktan dolayı tanı an, birbiri ile etkileşim h linde olan kişiler komşu olarak adlandırılır. Bazen akrabadan daha yakın olabilecek kişilerdir.

Türk atasözlerinde de komşuluk, önemli bir yer tutmaktadır. ‘Komşu, komşunun külüne muhtaçtır. ‘Ev alma, komşu al.’ sıklıkla kullanılan atas zlerindendir.

⁵³ Türkçe Sözlük, s. 1424.

Özbekler de komşuluk ilişkilerine önem vermişlerdir ve bu ilişkilere atasözlerinde yer vermişlerdir.

Bir qizga yetti qōşni ota-ona.

Bir kıza yedi komşu ana-babadır.

Kulma qōşniñga, qaytib kelar boşniñga.

Gülme komşuna, dönüp gelir başına.

Yaxşı qoşniñdan sörgunça, yomon uyiñdan axtar.

İyi komşundan isteyeceğine, kötü evinde ara.

Qōşni keldi kōmak keldi, et keldi, suyak keldi.

Komşu geldi, yardım geldi; et geldi, kemik geldi.

Qōşni - qōnoqdan kōzgusi.

Komşu komşunun aynasıdır.

Uzoqdagi qarindoşdan yaqindagi qōşni yaxşı.

Uzaktaki akrabadan yakındaki komşu iyidir.

Yon qōşnim – jon qōşnim.

Yan komşu, can komşu.

2.61. Korku

İnsanı ürküten, insanın kendisini kötü hissetmesine sebep olan his.

İt gadoydan qōrqadi, gadoy itdan.

İt dilenciden korkar, dilenci itten.

İt qōrqitsa huriydi, qōrqsa tuçkiradi.

İt korkutursa havlar, korkarsa hapşırır.

İt qorqoqni qopadi.

İt, korkağı ısıtır.

Qõrqqanqa qõş kõrinar.

Korkana daha çok görünür.

2.62. Kõtülük

İyiliğin zıttı, başkasının iyiliğini istememe durumu. Davranış olarak başkalarına zarar verme hâli.

Kişi bölgan kişiniñ kişi birlan işi bor, kişi bölmagan kişiniñ kişi birlan ne işi bor?

Adam olan adamın adamla işi olur, adam olmayan adamın adamla ne işi olur?

Oraçıya oltı tayoq.

Aracıya altı dayak.

Bir yomon anjir kesar, ikki yomon zanjir keser.

Bir kötü incir keser; iki kötü zincir keser.

Bir yomonniñ bir yaxşılığı ham bor.

Bir kötünün bir iyiliği de vardır.

Birovga çoh qazisañ, õziñ yiqılasan.

Birine çukur kazarsan kendin düşersin.

El senga etsa malomat, dunyoda turolmassan salomat.

El sana ederse melanet, dünyada duramazsın selamet.

Eşak baxşı bölmas, yomon yaxşı bölmas.

Eşek, hoca olmaz; kötü, iyi olmaz.

Õğrilik, õğrilik tubi xõrlık.

Hırsızlık, hırsızlığın sonu horlanmaktır.

İkki yaxşı qasd bölmas, ikki yomon dõst bölmas.

İki iyi arasında õc olmaz, iki kötü dost olmaz.

Yaxşı sõz jon oziği, yomon sõz boş qaziği.

İyi söz can azığı, kötü söz baş kazığı.

Yaxşı; topib gaprılar, yomon; qopib gapırlar.

İyi, bulup konuşur; kötü, kapıp konuşur.

Yaxşidan vafo, yomondan jafo.

İyiden vefa, kötüden cefa.

Yaxşilik qılsañ yaşır, yomonlik görgə.

İyilik başköşeye götürür, kötülük mezara.

Qozon qorasi ketar, yuz qorasi ketmas.

Kazan karası gider, yüz karası gitmez.

Yomon otga yol bitmas, ölarmonğa mol bitmas.

Kötü atta yele bitmez, arsız mal bitmez.

Yomon kulol qōlidan yaxşı kōza çıqmaydı.

Kötü çanakçının elinden iyi çömlek çıkmaz.

Yomon hōkiz şamyon sindirar.

Kötü öküz zelve kırar.

Yomon yovniñ boşığa.

Kötü, düşman başına.

Yomonniñ bir qiliği ortıq.

Kötünün bir kılığı fazladır.

İğvogarniñ ōzi yomon, ōzidan ham sōzi yomon.

Münafiğin özü kötü, özünden de sözü kötüdür.

Şamol bölmasa, daraxtniñ boşı qimirlamaydı.

Rüzgâr olmasa ağacın başı kırılmaz.

İlon tutuvçini ilon bōğib öldirar.

Yılan tutanı, yılan boğup öldürür.

İlonga sut bersañ ham, zahar topar.

Yilana süit versen de zehir bulur.

Zahar soçgan ilon aylanib ketolmaydi.

Zehir saçan yılan dolaşarak gidemez.

Zaharniñ ozi nima-yu, kōpi nima?

Zehrin azı ne, çoğu ne?

2.63. Kusur Bulmamak

Hangi durumda olunursa olunsun, bu durumdan şikayet etmeme, durumu kabul etme olarak tanımlanır.

Yorniñ kamçiligi xuş kōrinadi.

Yârin eksikliğı hoş görünüir.

2.64. Kurnazlık

Genellikle başkalarının arkasından iş planlayan, onların kötülüğünü isteyen kişiler için kullanılmıştır.

Bir tulki yetti bōrini yeteklaydi.

Bir tilki yedi kurdu peşine düşürür.

Yettiniñ biri ayyor.

Yedinin biri kurnazdır.

2.65. Memleket/Vatan

Memleket ve vatan Türk milletlerinin kutsal bir değeridir. Vatan için her fedakârlığı yapabilecek özelliğe sahiptirler. Özbekler de vatana değer vermiş, vatani kutsal saymışlardır.

Ona yurtiñ - oltin beşigiñ.

Ana yurdun, altın beşiğindir.

Ayrilmagin eliñdan, quvvat ketar beliñdan.

Ayrılma ilinden, kuvvet gider belinden.

Kişi yurtida şoh bōlğunça, ōz yurtiñda gado bōl.

Başka yurtta şah olacağına kendi yurdunda dilenci ol.

Begona tuproq - devona tuproq.

Bigâne toprak, divâne topraktır.

Tōygan yerga - tōqqiz kun ta'zim.

Doğduğun yere dokuz gün selam ver.

Yerdan ayrılsañ ham, eldan ayrılma, yōldan çıqsañ ham, eldan çıqma.

Yerden ayrılсан da, yurdundan ayrılma, yoldan çıksan da, yurdundan çıkma.

El ovloq bōlsa, tōngiz tepaga çıqadi.

Yurt kimsesiz yerde olursa domuz tepesine çıkar.

Yurtdan ayrılğanni yov çopadi.

Yurttan ayrılanı düşman keser.

2.66. Misafir/Misafir Ağırlama

Misafir, Tanrı tarafından geldiği kabul edilen, eve geldiğinde bereket getirdiğine inanılan kişi veya kişilerdir. Türkler, misafirperver bir toplumdur. Misafir ağırlamak, onu memnun etmek Türk toplulukları için çok değerlidir.

Kutilmagan mehmon - mezbonniñ izzatı.

Beklenmeyen misafir, ev sahibinin izzetidir.

Bir kun tuz içgan joyga qırq kun salom.

Bir gün tuz yediğin yere kırk gün selam ver.

Birovniñ eşiğın el oçar, birovniñ eşiğın yel oçar.

Birinin kapısını el açar, birinin kapısını yel açar.

Kelasiz deb ob qōydik, kelmaysiz deb yeb qōydik.

Gelirsiniz diye su koyduk, gelmezsiniz diye yiyiverdik.

Keliş izmi mehmonda, ketiş izmi mezbonda.

Geliş azmi misafırde, gidiş azmi ev sahibinde.

Kelmoq irodat bilan, ketmoq ijozat bilan.

Gelmek iradeyle, gitmek icazetledir.

Kelmoq - sunnat, ketmoq - farz.

Gelmek sünnet, gitmek farzdır.

Kunda kelgan kul yeydi, oyda kelgan moy yeydi.

Günde gelen kül yer, ayda gelen yağ yer.

Kunda kelgan mehmonniñ qadri yōq.

Her gün gelen misafirin kıymeti yoktur.

Yaxşı mehmon oş ustiga, yomon mehmon boş ustiga.

İyi misafir aş üstüne, kötü misafir baş üstüne.

Yaxşı mehmon uç kunlik.

İyi misafir üç günlüktür.

Öz izzatini bilgan mehmon yaxşı.

Kendi izzetini bilen misafir iyidir.

Mehmon aziz, mezbbon laziz.

Misafir aziz, ev sahibi lezizdir.

Mehmon izzatda, mezbbon xizmatta.

Misafir izzette, ev sahibi hizmette.

Mehmon oş deb kelmas.

Misafir aş için gelmez.

Mehmon kelgan uydan baraka arimaydi.

Misafir gelen evden bereket eksik olmaz.

Mehmon kelar eşikdan, rizqi kelar teşikdan.

Misafir gelir eşikten, rızkı gelir delikten.

Mehmon öz rizqi bilan keladi.

Misafir kendi rızkıyla gelir.

Mehmon sōrap yemeydi.

Misafir sorarak yemez.

Mehmon – otañdan uluğ.

Misafir babandab uludur.

Mehmon, mezbonniñ quli.

Misafir, ev sahibinin kuludur.

Mehmon birinçi kuni oltin, ikkinçi kuni kumuş, uçıñçi kuni çaqa, tōrtinçi kuni baqa.

Misafir, ilk gün altın, ikinci gün gümüş, üçüncü gün kuruş, dördüncü gün kurbağadır.

Mehmonniñ ketişini sōrama, kelişini sōra.

Misafirin gidişini sorma, gelişini sor.

Mehmonniñ rizqi özidan oldin keladi.

Misafirin rızkı kendisinden önce gelir.

Mehmon coyi kōz ustida.

Misafirin yeri gözüñ üstündedir.

Mehmondorçilik - turmiş ziynati.

Misafirlik erlik hayatın ziynetidir.

Rizqli mehmon oş ustidan çiqar.

Rızıklı misafir aş üstüne gelir.

Saraybonga yōlovçiniñ nişxōrdi qolsa ham - bas.

Saray sahibine, yolcunun döküntüsü kalsa bile yeter.

Seniñ eşigiñ hammaga oçiq bōlsa, hammaniñ eşigi senga oçiq.

Senin kapın herkese açık olursa, herkesin kapısı da sana açıktır.

Siznikiga borganda yeyayligu içaylık, biznikiga kelganda kuylayligu oynaylık.

Size gittiğimizde yiyelim içelim, bize geldiğinizde şarkı söyleyip oynayalım.

Suhbat sevmagan tegirmon qurar, mehmon sevmagan bola-sin urar.

Sohbeti sevmeyen değirmen kurar, misafiri sevmeyen çocuğunu döver.

Supirilmagan uyga mehmon kelar.

Süpürülmeyen eve misafir gelir.

2.67. Mutluluk

Mutlu olma durumu olarak ifade edilen mutluluk, insanların sevinçli olma hâllerinden meydana gelen bir durumdur.

Kōp ğamni oz quvonç quvadi.

Fazla üzüntüyü az kıvanç kovar.

Kulgi yoşartadi, ğam qaritadi.

Gülüş gençleştirir, gam kocadır.

Kulgi umrni uzaytiradi.

Gülüş ömrü uzatır.

Kişiniñ şodligi - umriniñ ziyodligi.

İnsanın mutluluğu ömrünün artmasıdır.

Qattiq, bir kulgi sakkiz tuxumga teñ.

Kahkaha sekiz yumurtaya bedeldir.

Şodlik kun quyoşli kundek, xafalik kun bulutli kundek.

Mutlu gün güneşli gün gibi, üzüntülü gün bulutlu gün gibidir.

Şodlikda yaşagan ğamni unutar.

Mutluluk içinde yaşayan gamı üzüntüyü unuttur.

Rōziñni sot, rōşnolik ol.

Rızkını sat, mutluluk al.

Betimniñ qalini - jonimniñ huzuri.

Yüzünün kalınlığı, canımın huzurudur.

2.68. Nasihat

Atasözlerinin anlam özelliklerinden biri olan nasihat vermek, insanları iyiliğe, doğruluğa, güzelliğe ulaştırmak için kullanılır. Bu nasihatlerden kişilerin ders çıkarmaları istenmektedir. Toplumlarda özellikle aileler, yaşlılar, ilim sahibi kişiler nasihat vererek, yol göstermektedir.

Özbek atasözlerinde en yoğun içerik nasihate aittir. Bu da Özbeklerin, nasihate çok fazla önem verdiğini göstermektedir.

Aççıq ter çıqqandan aççıq til ham çıqadi.

Acı ter çıkandan acı söz çıkar.

Aççıqni tatib kōrmagunça, şirinniñ qadriga yetmaysan.

Acının tadına bakmayınca, tatlının değerini bilemezsin.

Aççıqni aççıq kesar.

Acıyı acı keser.

Oç qornim, tinç qulağim.

Aç karnım, kavgasız kulağım.

Oç kōz loçin tirnoğidan ayrilar, tanobçiga til tekkizgan çorboğidan ayrilar.

Açgöz şahin turnağından olur, tanapçıya laf dokunduran tarlasından olur.

Odam bōlmaq asta-asta, hayvon bōlmoq birpasda.

Adam olmak yavaş yavaş, hayvan olmak bir andadır.

Lazzati avf intiqomda yoq.

Affin lezzeti, intikamda yoktur.

Daraxt bir joyda kōkaradi.

Ağaç bir yerde yeşerir.

Daraxt sop bermesa, bolta kesolmas.

Ağaç sap vermezse balta kesemez.

Oğir gapni eşitgandan - kutgan yomon.

Ağır sözü işitmekten beklemek daha kötüdür.

Oğriq tişniñ davosi - ombir.

Ağrıyan dişin devası kerpetendir.

Oqar yoşdan – otar toş yaxşı.

Akan yaştan atılan taş iyidir.

Oqboşdan ōtin bōlmas, ōynaşdan - xotin.

Akbaştan odun olmaz, oynaştan hanım olmaz.

Aqlsiz boy bōlgunça, aqlli gadoy bōl.

Akılsız zengin olacağına, akıllı dilenci ol.

Aqlni, aqlsizdan ōğran.

Aklı akılsızdan öğren.

Esiñ borida etagiñni yop.

Akılın varken eteğini kapat.

Olaqarğada olaring bōlsa, yoz bor, qış bor, olarsan.

Ala kargadan alacağın varsa yaz var, kış var; alırsın.

Kõtarsa zam qıl, kõtarmasa kam qıl.

Alabilecekse zam yap, alamazsa indirim yap.

Olmaqniñ bermoği ham bor.

Almanın vermesi de vardır.

Oltin olma, olqış ol, olqış oltin emasmi ?

Altın alma alkış al, alkış altın değil mi?

Oltından omoç bōlmas, misdan - piçoq.

Altından saban olmaz, bakırdan bıçak olmaz.

Oltmışğaça oşır, yetmişdan sōñ yaşır.

Altmışa kadar yaşını büyük söyle, yetmişden sonra yaşını sakla.

Onañni otañga bepardoz kōrsatma.

Ananı babana makyajsız gösterme.

Añlamay aytgan tiñlamay òlar, çaynamay yutgan kavşamay òlar.

Anlamadan söyleyen, dinlemeden ölür, çiğnemedен yutan, geviş getirmeden ölür.

Araq içğan mast bōlur, nodon kabi past bōlur.

Araq içen sarhoş olur, nadan gibi değersiz olur.

Araq içsañ mast qılur, ahmoq bilan dost qılur.

Araq içsen sarhoş eder, deli ile dost eder.

Ari uyasiga qōl tiqma.

Arı kovanına el sürme.

Ari çaqdi deb arazlama, boli bor.

Arı soktu diye üzülme, balı vardır.

Ariniñ zahrini çekmagan - bolniñ qadrini bilmas.

Arının zehrini çəkmeyen, balın kıymətini bilmez.

Arslonniñ oğzidan ov olinmas.

Arslanın ağzından av alınmaz.

Şerniñ öligi ham ot hurkitadi.

Arslanın ölüsü de atı ürkütür.

Osilsan, baland dorga asıl.

Asılırsan yüksek dar ağacına asıl.

Oş yeganda ot kuçi bor, göşt yeganda toy kuçi bor.

Aş yiyende at gücü olur, et yiyende tay gücü olur.

Oşni xōrlama - qustirar, erni xorlama - sustirar.

Aşı horlama kusturur, eri horlama susturur.

Oşniñ “soçiği” - non.

Aşın “havlusı” ekmektir.

Oşniñ halol bōlsa, kōçada ye.

Aşın helâlse sokakta ye.

Oşniñni ye, işniñni qıl.

Aşını ye, işini yap.

Ot quroli - qamçı, it quroli - tayoq.

At gereci kamçı, köpek gereci dayaktır.

Ot bilan tapışgan toyniñ engagi sinadi.

At ile tepişen tayın çenesi kırılır.

Ot turganda eşak minilmas.

At varken eşeğe binilmez.

Otxonada ayvon bōlmas, bolxonada - hayvan.

Athanede eyvan olmaz, balhanede hayvan.

Otni tepmaydi dema, itni qopmaydi dema.

Atı tepmez demez, iti ısırılmaz deme.

Ot kuçını karvonda kōr, mard kuçını - maydonda.

Atın gücünü kervanda gör, merdin gücünü meydanda gör.

Otniñ fe'li minganda bilinadi.

Atın huyu binildiğinde bilinir.

Otiñ borida yer tani, oşıñ borida el tani.

Atın olduğunda yeri tani, aşın olduğunda yurdu tani.

Atlas kiysan bōziñni unutma, kimhob kiysan - alagiñni.

Atlas giyersen bezini, ipek elbise giyersen eleğini unutma.

Otliqqa salom berib, eşaklikdan dam kutma.

Atlıya selam verip eşekliden selamı esirgeme.

Otliqqa yayov yetolmas.

Atlıya yaya giden yetişemez.

Otdan ayrılmañ ham, egar-tōqimidan ayrılma.

Attan ayrılmañ bile eyer-bellemesinden ayrılma.

Oyga qarab adaşsañ, otiñni “oltin qoziq”qa boğla.

Aya bakarak yolu kaybedersen atını “altın kazığa” bağla.

Ayoz kōrgan kuniñ unutma, kōn çoriğiñ quritma.

Ayaz gördüğün günü unutma, deri çarığı kurutma.

Oyda bir kelsin, omon kelsin.

Ayda bir gelsin, aman (sağ-selamet) gelsin.

Aybi bor mol arzon yuradi.

Ayıbı olan mal ucuz gider.

Aybiñni aytganni ayblama.

Ayıbını söyleyeni ayıplama.

Oyniñ òn beşi qoronğu bōlsa, òn beşi yoruğ.

Ayın on beşi karanlık olsa on beşi aydınlık olur.

Gapni oz sōzla, işni kōp kōzla.

Az konuş, çok çalış.

Oz bōlsin, soz bōlsin.

Az olsun, iyi olsun.

Qasd qılğan òzar, hasad qılğan tōzar.

Azmeden ilerler, haset eden geriler.

Azroilniñ bir turqi - bōrida.

Azrail'in bir eşi de kurttur.

Otañ mirob bōlsa ham, ariqni tozalab suv iç.

Baban mirâb olsa da arkı temizleyip su iç.

Otañ mirobboşi bōlğunça, yeriñ quloq boşida bōlsin.

Baban mirabbaşı olacağına yerin kulak aşısı da olsun.

Otañ bolasi bōlma, odam bolasi bōl.

Babanın çocuğu olma, adamın çocuğu ol.

Boğ olsañ qışda ol, boğ sotsañ yozda sot.

Bağ alırsan kışın al, bağ satarsan yazın sat.

Baqiroq tuyaniñ bori yaxşı, baqirib turgani undan ham yaxşı.

Bağırtkan devenin iyidir, bağırıp durması ondan da iyidir.

Baxtiyar bōlsa zamon, noşukur bōlma - yomon.

Bahtiyar olursa zaman, şükürsüz olmak kötüdür.

Asal - qilmaydi kasal.

Bal; hasta etmez.

Asal ari - oilaniñ tabibi.

Bal arısı, ailenin tabibidir.

Bol ham - bol, bahosi ham - bol.

Bal da baldır, bahası da baldır.

Bol tutgan barmoğın yalar.

Bal tutan parmağını yalar.

Bol yegan oğizga baliq yaraşmas.

Bal yiyen ağza balık yaraşmaz.

Balçıqqa toş otsañ, betiñga saçraydi.

Balçığa taş atarsan yüzüne sıçrar.

Bolniñ tagini ye, sutniñ betini.

Bahn kalanını ye, sütün kaymağını ye.

Bosgan iziñ orqañda qolsin.

Bastığın iz arkanda kalsın.

Boşidan ötmaganniñ qoşidan ötma.

Başından geçmeyenin önünden geçme.

Boşıñni salqında saqla, oyoğıñni - issiqda.

Başını serinde sakla, ayağını sıcakta.

Kişiniñ otini minsañ, ketiñni qalqa tut.

Başkasının atına binersen ağırlığınca oturma.

Birovniñ uyiga boqma, bemahal eşiğin qoqma.

Başkasının evine bakma, zamansız kapısını vurma.

Beli oğrimaganniñ non yeyişiga qara.

Beli ağırmayanın yemek yiyişine bak.

Õxşatmasdan uçratmas.

Benzetilmeden buluşulmaz.

Beş panjañni oğziñga birdan tiqma.

Beş parmağını birden ağızına tıkma.

Beş barmoqniñ birini tişlasañ, bari oğrir.

Beş parmağının birini dişlersen, hepsi ağırır.

Piçoqni oldin õziñga ur, oğrimasa - birovga.

Bıçağı önce kendine vur, acıtmazsa başkasına.

Bilganiñ - bir tōqqız, bilmaganiñ - tōqsan tōqqız.

Bildiğin bir dokuz, bilmediğin doksan dokuz.

Bilganiñ daryo bōlsa, bilmaganiñ - deñiz.

Bildiğin nehir ise, bilmediğin denizdir.

Bilgandan bilmaganiñ kōp, kōrgandan kōrmaganiñ kōp.

Bildiğinden bilmediğin çok, gördüğünden görmediğin çoktur.

Maslahat sōrasañ, marddan sōra.

Bilgi istersen mertten iste.

Bir jağga - bir botmon.

Bir ağza bir batman.

Bir tayoq başni yoradi.

Bir dayak baş yarar.

Bir kerak bōlgan narsa ikki kerak bōlmay qolmas.

Bir defa gerekli olan şey, ikinci defa da gerekli olabilir.

Bir kulgi uç oylik umr qōşadi, bir xafalik uç oylik umrni qirqadi.

Bir gülüş, üç aylık ömür ekler; bir üzüntü, üç aylık ömrü keser.

Bir odamga - bir uy-yu, bir gör.

Bir insana bir ev, bir de kabir gerek.

Bir palakda neça xil qovun yetişadi.

Bir kavunun çekirdeğinden çeşit çeşit kavun yetişir.

Bir qazoga ikki jazo yōq.

Bir kazaya iki ceza olmaz.

Bir qōllab soçasan, ikki qōllab ōrasan.

Bir kollayıp saçarsın, iki kollayıp vurursun.

Bir yomonniñ bir yaxşılığı ham bor.

Bir kötünün bir iyiliği de vardır.

Bir anor miñ bemorga davo.

Bir nar, bin hastaya devadır.

Bir gaptan qolsan - olam gulistan.

Bir sözden vazgeçersen, âlem gülistan olur.

Bir tavuqqa ham don kerak, ham - suv.

Bir tavuğa hem yem gerek, hem su.

Bir qılqan - madad, ikki qılqan – odat.

Bir yaptığın medet, iki yaptığın âdet.

Bir çarçaganga tegma, bir - oç qolganga.

Bir yorulana dokunma, bir de aç kalana.

Bir yüziñni urişga qōy, bir yüziñni - yaraşga.

Bir yüzünü kavgaya hazırla, digər yüzünü barışa.

Birikkan kuç - kuç, birikmagan kuç - puç.

Biriken güç güçdür, birikmeyen güç boşdur.

Yiqqandan qōrqma, yegandan qōrq.

Biriktirenden korkma, yiyenden kork.

Birovga çoh qazisañ, òziñ yiqılasan.

Birine çukur kazarsan kendin düşersin.

Birni kessañ, ònni ek.

Birini kesersen onunu ek.

Birovniñ haqi birovniñ qornida yotmaydi.

Birinin hakki başkasının karnında yatmaz.

Birovniñ aybini senga aytgan - seniñ aybiñni ham birovga aytadi.

Birisinin ayıbını sana söyleyen, senin ayıbını da başkasına söyler.

Birga tuğılmoq - bor, birga turmoq - yōq.

Birlikte doğmak var ama birlikte durmak yok.

Quruq savlatdan, quruq savat yaxşı.

Boş görünmekten boş sepet iyidir.

Bōş qop tik turmas.

Boş çuval dik durmaz.

Quruq gap quloqqa yoqmas.

Boş söz kulağa hoş gelmez.

Bekorga toş otilmas.

Boşuna taş atılmaz.

Bu dunyo òtar - ketar, dōstim, boşıñni kōtar.

Bu dünya geçer dostum, başını kaldır.

Buğday boşoğı tursa omboriñ tuzat, buğday boşoğı yotsa malxonañ tuzat.

Buğday başağı dik durursa ambarını tamir et, buğday eğik durursa ahırını tamir et.

Buğdoy eksañ kuzda ek, yaxşı haydab, bōzga ek.

Buğday eksen güzde ek, iyi sürüp boza ek.

Buğdoy bōlsa, ölçov topiladi.

Buğday olursa ölçek bulunur.

Buğdoy hosili boşida, sabzi hosili tagida.

Buğdayın verimi başağında, sebzenin verimi altındadır.

Kamyobniñ qadri baland.

Bulunmaz şeyin kadri büyüktür.

Buzoqni bōş qōysañ, xurmaçani ağdaradi.

Buzağıyı boş bırakırsan anağı devirir.

Muzdan oyna bōlmas, simobdan kōz.

Buzdan cam olmaz, civadan göz.

Kattaga tegma yiğlarsan, kiçikka tegma uyalarsan.

Büyüğe değme ağlarsın, küçüğe değme utanırsın.

Kattani katta bil, kiçikni kiçik.

Büyüğü büyük bil, küçüğü küçük.

Katta-katta bergunça, katta-katta non tişla.

Büyük büyük vereceğine, büyük büyük ekmek dişle.

Katta qozonda qaynagan xom bōlmas.

Büyük kazanda kaynayan çiğ olmaz.

Kekkayganga kekkaygin boşıñ kōkka yetgunça, enkayganga enkaygin boşıñ yerga tekkunça.

Büyüklenene büyüklen, başın göğe değinceye kadar; eğilene eğil, başın yere değinceye kadar.

Oşgab bōlsañ - osarlar, yumşoq bōlsañ - bosarlar, orta bōlsañ el oğasi yasarlar.

Büyüklenirsen asarlar, yumuşak huylu olursab basarlar, orta olursan el ağası yaparlar.

Jon bor yerda jenjal bor.

Can olan yerde kavga vardır.

Jon bor yerda qazo bor.

Can olan yerde ölüm vardır.

Jondan keçsañ ham dōstdan keçma.

Candan geçsen de dosttan geçme.

Joni borniñ ğami bor.

Canı olanın gamı vardır.

Joniñni fido qilsañ qıl, nomusiñni fido qılma.

Canını feda edersen et namusunu feda etme.

Jafo çekmagan safo qadrini bilmas.

Cefa çekmeyen sefanın kadrini bilmez.

Gavhar kōp bōlsa, qadri bōlmaydi.

Cevher çok olursa kıymeti olmaz.

Yong'oq olsañ çaqib ol, ip olsañ boqib ol.

Ceviz alırsan kırıp al, ip alırsan bakıp al.

Nokastadan qarz qılma, qarz qilsañ ham xarj qılma.

Cimriden borç alma, borç alsan da harcama.

Mehnat, mehnatniñ tagi rohat.

Çalışmak, çalışmanın sonucu rahatlıktır.

Arça xuşböyligidan miñga kiradi.

Çam ağacının kokusu, iyi olduğundan bin yıl yaşar.

Arça suvini içgan - miñ yıl yaşar.

Çam ağacının suyunu içen, bin yıl yaşar.

Kir yuvmoqçi bōlsañ, kindikdoşniñnikiga bor, bōz yigir-moqçi bōlsañ, emikdoşniñnikiga bor.

Çamaşır yıkayacak olursan akrabana git, bez dokumak istersen süt kardeşine git.

Loy içdan dur ajrat.

Çamur içinden inciyi ayır.

Loy yoriğiga loy çapiladi, ganç yoriğiga ganç.

Çamur yariğına çamur, alçı yariğına alçı.

Dehqon bōlsañ, yer boşida bōl, sipoh bōlsañ el qoşida bōl.

Çiftçi olursan yer başında ol, sipahi olursan el huzurunda ol.

Çiyki et, et keltirar, çiyki xamir dard keltirar.

Çiğ et, et getirir, çिğ hamur dert getirir.

Qōyçivon kōp bōlsa, qōy harom ōlar.

Çoban çok olursa koyun haram olur.

Bolaga “hovli” dema, “holva” de.

Çocuğa “avlu” deme, “helva” de.

Bolaga tegma, balosi çiqar, xotinga tegma, qalosi çiqar.

Çocuğa dokunma, belası çıkar; kadına dokunma, maşası çıkar.

Bolani yoşdan orgat, xotinni boşdan orgat.

Çocuğa gençken öğret, eşine baştan öğret.

Bolaga iş buyur, ketidan ôziñ yugur.

Çocuğa iş buyur, arkasından kendin koş.

Bolañ yomon bolsa ham, omon bolsin.

Çocuğun kötü olsa da sağlıklı olsun.

Bolañ bolsa şox bolsin, şox bölmasa yoq bolsin.

Çocuğun olursa afacan olsun, afacan olmazsa yok olsun.

Bolañ bölse suygudek bölsin, òlsa kuygudek bolsin.

Çocuğun olursa sevimli olsun, ölürse yanmaya değecek olsun.

Bolani pulli ham qılma, pulsiz ham qoyma.

Çocuğunu paralı da tutma, parasız da koyma.

Bola yiğlamasa, ona sut bermas.

Çocuk ağlamazsa ana süt vermez.

Bola yiğlamasa ona bilmaydi.

Çocuk ağlamazsa anne bilmez.

Bola yiğlab katta böladi.

Çocuk ağlayarak büyür.

Bola bahone diydor ğanimat.

Çocuk bahane, didar ganimettir.

Bola yoşdan, iş boşdan.

Çocuk gençlikten, iş baştan.

Bolali uyda sir yotmas.

Çocuklu evde sır kalmaz.

Bolalik - podşolik.

Çocukluk padişahlıktır.

Bolaliniñ bolasini boqqunça, işini qıl.

Çocuklunun çocuğuna bakacağına onun işini al.

Kōpga yugurgan ozdan quruq qolar.

Çoğa koşan azı da kaybeder.

Uzoq çaynasañ, uzoq yaşaysan.

Çok çiğnersen çok yaşarsın.

Kōp yugurgan tulki oçdan òladi.

Çok koşan tilki acından ölür.

Kōp gap - eşakka yuk.

Çok laf eşeğe yüküdür.

Kōp moldan oz aql yaxşı.

Çok maldan az akıl iyidir.

Şōrvaniñ usti yaxşı, palovniñ osti.

Çorbanın üstü iyidir, pilavın altı.

Çiviq tutgan yeridan sinmaydi, egilgan yeridan sinadi.

Çubuk tutulan yerinden kırılmaz eğilen yerinden kırılır.

Damaçiniñ qovunini yemabsiz - duyoga kelmabsiz.

Damacı'nın kavununu yemediyseniz dünyaya gelmediniz.

Tor joyda oş yegandan – keñjoyda muş(t) yegan yaxşı.

Dar yerde yemek yiyeceğine geniş yerde yumruk yemek iyidir.

Aytilgan yerga bor, ayılmagan yerda nima bor?

Davet edilen yere var, davet edilmeyen yerde ne var?

Qadriñni bilsa, qırq yıl egil.

Değerini bilirse kırk yıl eğil.

Qadrli narsaniñ qadri qõldan ketgaç bilinadi.

Değerli şeyin kıymeti elden çıkınca bilinir.

Arzimesa, arzonga ham olma.

Değersiz şeyi ucuza da alma.

Teşik munçoq yerda qolmaz.

Delik boncuk yerde kalmaz.

Teng tengi bilan, tezak qopi bilan.

Denk dengiyle, tezek çuvalıyla.

Dardi borniñ darmoni yõq.

Derdi olanın dermanı olmaz.

Dardiñ bõlsa bõlsin, qarziñ bõlmasin.

Derdin olursa olsun, yeter ki borcun olmasın.

Dard boşqa, ajal boşqa.

Dert başka, ecel başkadır.

Dard tortmagan - dard bilmas.

Dert çekmeyen dert bilmez.

Dardsizga dardiñni aytma.

Dertsiz derdini söyleme.

Darddan qutuluş oson, dat (doğ)dan qutuluş qiyin.

Dertten kurtulmak kolay, lekeden kurtulmak zordur.

Orqasiz er saf yorulmas.

Desteksiz er saf yaramaz.

Tuyani çõmiç bilan suğorip bõlmaydi.

Deve kepçeyle sulanmaz.

Tikan bölüb oyoqqa qadalgınca, gul bölüb çaqqaga.

Diken olup ayağa batacağına çiçek olup üstüne takıl.

Til, qılıçdan ötkir.

Dil, kılıçtan keskindir.

Tilab olgan yomğir boşga balo.

Dilekle yağın yağmur başa belâdır.

Gadoy arazlasa - törvasiga ziyon.

Dilenci üzülürse torbasına zarar gelir.

Tilini bilsaň, diliga yöl topasan.

Dilini bilirsən gönlüne göre yol bulursun.

Tiliñ bilan diliñni bir tut.

Diline gönlünü bir tut.

Til bilan tikan tortib bölmas.

Dille diken çekip alınmaz.

Tiz çökib yaşagandan - tik turub ölgan yaxşı.

Diz çöküp yaşamaktan diz çöküp ölmek iyidir.

Tuqqaniga suyunma, turganiga suyun.

Doğduğuna sevinme, durduğuna sevin.

Dösti nodondan düşmanı dono yaxşı.

Dostu cahil olandan düşmanı bilgili olan iyidir.

Döstni sörab sina.

Dostu sorarak sina.

Döstni döstidan tanı.

Dostu sorarak tanı.

Dōstiñ bilan dōst bōlganga şodlan, duşmaniñ bilan dōst bōlgandan saqlan.

Dostun ile dost olduğunda sevin, düşmanınla dost olandan sakın.

Dōstiñ bilan dildoş bōl, qılar işiga qōldoş bōl.

Dostun ile gönüldaş ol, yapacağı işe yardımcı ol.

Urişsañ, mord bilan uriş.

Dövüşürsen mertle dövüş.

Qaytib oçar qopqañni qattiq yopma.

Döndüğünde tekrar açacağın kapıyı sert kapatma.

Tört oyoqli ot ham qoqiladi.

Dört ayaklı at da takılır.

Tumanda burgan sanab bōlmas.

Dumanda süpürgelik sayılmaz.

Devor qiyşiq bōlsa, tez qulaydi.

Duvar eğik olursa çabuk yıkılır.

Devorniñ ham quloği bor.

Duvarın da kulağı vardır.

Tōydan oldin noğora qoqma.

Düğünden önce darbuka çalma.

Tōyga borsañ tōyib bor, yomonligiñ qōyib bor.

Düğüne gidersen doyup git, kötülüğünü bırak git.

Mol - dunyo topilar, odam topilmas.

Dünya malı bulunur, adam bulunmaz.

Dunyoga qanday kelgan bōlsañ, şunday ketasan.

Dünyaya nasıl geldiysen öyle gidersin.

Dunyo kōrmay, dunyo kişisi bōlmaysan.

Dünyayı görmeden dünya kişisi olmazsın.

Yov ketsa ham, qiliçini zañlatma.

Düşman gitse de kılıcını paslandırma.

Düşman seni tanımasdan, sen düşmanni tani.

Düşman seni tanımadan, sen düşmanı tanı.

Düşmon zaif joydan niştar uradi.

Düşman zayıf yerden neşter vurur.

Düşmanga omon berma!

Düşmana fırsat verme.

Yovni yovutmay, uyasida yanç.

Düşmanı yaklaştırmadan yuvasında ez.

Düşmanın ojiz bōlsa, diyyat sōrama.

Düşmanın aciz olursa diyet isteme.

Yovniñ taşida bōlgunça, içida bōl.

Düşmanın dışında olacağına içinde ol.

Düşman eşigini qoqqandan kōra, dōst uyini qoqlagan yaxşı.

Düşmanın kapısına vurmaktan dost evini boşaltmak iyidir.

Yovni ayagan yara yer, kaltagini sara yer.

Düşmanına acıyan yara yer, sopanın iyisini yer.

Düşmanlık ōqini dōstlik kamoni bilan ot.

Düşmanlık okunu, dostluk yayıyla at.

Ōylamay qilingan tōy tōydan keyin buzilar.

Düşünülmeden yapılan düğün, düğünden sonra bozulur.

Adabni beadabdan örgan.

Edebi edepsizden öğren.

Adab bozorda sotilmas.

Edep pazarda satılmaz.

Egilgan boşni qiliç kesmes.

Eğilen başı kılıç kesmez.

Soçganda sözlaşmasañ, xirmonda xirillaşasan.

Ekerken anlaşımazsan harmanda kavga edersin.

Soçip maqtanma, yiğib maqtan.

Ekerken övünme toplarken övün.

Nonni katta tişlasañ ham, gapni katta gapirma.

Ekmeği büyük ısırsan da sözü büyük söyleme.

Non - asli don.

Ekmeğin aslı tanesidir.

Non çaynamagunça yutilmas.

Ekmeğ çignemededen yutulmaz.

Non tiqilsa suvga bor, suv tiqilsa görga bor.

Ekmeğ boğazında kalırsa suya var, su genzine giderse kabre var.

Novvoy çağırışga ham kekirdak kerak.

Ekmeği çağırmaq için de gırtlak gerek.

Bir kamçiliksiz gözal bolmas.

Eksiksiz güzel olmaz.

El oğziga elak tutib bölmas.

El ağzına elek tutulmaz.

Elçiga ölüm yōq.

Elçiye ölüm yoktur.

Elga qōşıl sağ er bōlasan eldan ajrıl sağ yer bōlasan.

Ele tābi olursan er olursan, elden ayrılırsan yer olursun.

Qōliñdan bermasañ, yōliñdan ber, yōliñdan bermasañ sōziñdan ber.

Elinden vermezsen yolundan ver, yolundan vermezsen sōzünden ver.

Qōl yetmasğa bōy çōzmna.

Elinin yetişmedğine boynunun uzatma.

Olma yeb oğrigandan, òrik yeb òlgan yaxşı.

Elma yiyip hastaa olmaktan kayısı yiyip ölmek daha iyidir.

Er molsiz bōlmas, yigit yorsiz bōlmas.

Er malsız olmaz, yigit yarsız olmaz.

Er bōl, bōlmasañ qaro yer bōl.

Er ol, er olmazsan kara yer ol.

Asirlikda qandu asal yegandan, erkinlikda parça kuygan non yaxşı.

Esirlikte bal-şeker yemekten, erkinlikte bir parça yanık ekmek daha iyidir.

Eski dōst duşman bōlmas, yañisından vafo kelmas.

Eski dost duşman olmaz, yenisinden vefa gelmez.

Eski dōstlik zañlamaydı.

Eski dostluk paslanmaz.

Eşikniñ orqasiga oftob tuşsa, qoliñni isitib qol.

Eşegin arkasına güneş düşerse elini ısıt.

Eşakniñ yuki yengil bōlsa yotağon bōladı.

Eşəğin yükü hafif olursa yatağan olur.

Eşək eti gəşt bölmas, savdogor heç döst bölmas.

Eşək eti et olmaz, tüccar hiç dost olmaz.

Uyın tor bölsa ham, könlin keñ bölsin.

Evin dar olsa da gönlün geniş olsun.

Faqir kişi panada.

Fakir kişi gizli yerdedir.

Falgo inonma, suvga suyanma.

Fala inanma, suya yaslanma.

Fasiqdan hayo tilama, zolimdan vafo.

Fasıktan haya dileme, zalimden vefa.

İzvoşga eşək qəşib bölmaydı.

Faytona eşək koşulmaz.

Ötgan işga ökinma.

Geçmiş işe pişman olma.

Kelinni kellar yilda kör.

Gelini gelecek yıl gör.

Yoşlikniñ qarzini qarısmasdan burun bil.

Gençliğin kıymetini yaşlanmadan önce bil.

Yoşlikdagi ğayrat - keksalikda rohat.

Gençlikteki gayret, yaşlılıkta rahatlıktır.

Keñ joyda tor ötirsən, tor joyda keñ ötirasən.

Geniş yerde dar oturursan, dar yerde geniş oturursun.

İskartdan ortiq gapirgan öladi.

Gereğinden fazla konuşan ölür.

Mahmadonadan maslahat kutma.

Gevezeden danışmanlık bekleme.

Ketuvçığa yöl yaxşı, qoluvçığa uy yaxşı.

Gidiciye yol iyidir, kalıcıya ev iyidir.

Kirma sanamniñ öyigä, sanam solar öz köyigä.

Girme güzelin hayaline, güzel yürütür seni kendi yoluna.

Kiygan tönin eskirir, kiydirganin eskimas.

Giydiğin elbise eskir, giydirdiğin eskimez.

Kiyimniñ yañisi yaxşı, döstniñ eskisi yaxşı.

Giyimin yenisi iyidir, dostun eskisi iyidir.

Köçmançini urma, sökma, qozonin sindir.

Göçmene vurma, küfretme, kazanını kır.

Soyaga qarab tön biçma.

Gölgeye bakarak don biçme.

Dilni dilga til qovuştiradi.

Gönlü gönle dil kavuşturur.

Keñ bōlsañ, kam bōlmaysan.

Gönlü geniş olursa, sıkıntın olmaz.

Könliñ keñ bōlsa, coy torlik qılmaydi.

Gönlün geniş olursa, yer darlık etmez.

Dilda pişir, tilda gapir.

Gönlünde pişir, dilinle söyle.

Köñil ezilmasa, közga yoş kelmas.

Gönül ezilmezse gözden yaş gelmez.

Köñilsiz gapniñ keçikkani yaxşı.

Gönülsüz sözün gecikeni iyidir.

Kördiñki oş, kōtarma boş, kōrdiñki yoğlıq, uraver vaqtliq.

Gördün ki aş, kaldırma baş; gördün ki yağlı, yiyiver vaktinde.

Kōrganni eşitgan yeñar.

Göreni işiten yener.

Kōzim oçiq deb, kōziga bogmagan kōzasını yōqotadi.

Gözüm açık diye gözüne bakmayan çanağını kaybeder.

Kōzini yumgan toş yutar.

Gözünü yuman taş yutar.

Tōpdan çıqsan ham, kōpdan çıqma.

Gruptan çıksan da çokluktan çıkma.

Kuçiñni yelga berma, yerga ber.

Gücünü yele verme, yere var.

Gul bōlib tuğilib, sassiq alaf bōlib yaşama.

Gül olarak doğup, pis kokulu alev gibi yaşama.

Kulganga kul soçma.

Gülene kül saçma.

Kulma qōşniñga, qaytib kellar boşniñga.

Gülme komşuna, dönüp gelir başına.

Kulgi umrni uzaytiradi.

Gülüş ömrü uzatır.

Kunduz yurgan ilonniñ umri qisqa.

Gündüz dolaşan yılanın ömrü kısa olur.

Bellaşganda otañni ayama.

Güreşte baban da olsa acıma.

Bellaşganniñ belini uz.

Güreştiğinin belini kır.

Kuzgi qatiq kuyovga bergusiz.

Güzünki yoğurdu güveyine bile verme.

Çiroyiñ borida çinoriñni top.

Güzelliğın varken çınarını bul.

Haddidan oşgan kulgidan yiği yaxşı.

Haddini aşan gülünçlükten ağlamak iyidir.

Yeñil oyoqqa qoşar, yeñil boş tuzoqqa tuşar.

Hafif ayak uzağa koşar, hafif baş tuzağa düşer.

Xol joyida aziz.

Hal yerinde azizdir.

Xomsan, pişarsan, dabdabañdan tuşarsan.

Hamsan pişersin, debdebenden düşersin.

Xato qilmoq bordir, tuzatmaslik ordir.

Hata etmek vardır, düzeltmezlik ardır.

Aybsiz yor qidirgan yorsiz qolar.

Hatasız yâr arayan, yârsız kalır.

Kuniñdan bir kuniñ qolsa, palov ye, puliñdan bir puliñ qolsa palov ye.

Hayatından bir günün kalsa da pilav ye, pulundan bir pulun kalsa yine pilav ye.

Totuv turmuş, uzoq ömr.

Hayatta iyi geçinmek, uzun ömürdür.

Ezgulikniñ keçi yoq.

Hayırlı işin gecı olmaz.

Har toğniñ qulonini öz tozisi bilan ovlar.

Her dağın katırını kendi tazısıyla avla.

Har yigitga bir okad.

Her yiğide bir şans.

Domlaniñ aytganini qıl, qılğanini qılma.

Hocanın söylediğini yap, yaptığini yapma.

İxlos qilibsan şifo topıbsan.

İhlas edersen şifa bulursun.

Salobatlı bölğunça, sabotlı böl.

İhtişamli olacağına sebatlı ol.

Ehtiyot şart!

İhtiyat şarttır!

İlm köp-u, umr oz, keragin ol-u, toşga yaz.

İlim çok, ömür az; gerekeni al, taşa yaz.

İşonmagin “döstiñga”, somon tıqar pöstiñga.

İnanma dostuna, saman tıkar postuna.

İnson nuqşonsız bölmas.

İnsan noksansız olmaz.

Kişiga kulmagil zinhor, senga ham kulguvçılar bor.

İnsana gülme zinhar, sana da gülenler olur.

Kişiniñ şodligi - umriniñ ziyodligi.

İnsanın mutluluğu ömrünün artmasıdır.

Kişiniñ sirin aytma, seniñ ham siriñ aytguvçılar bor.

Başkasının sırrını söyleme, senin de sırrını söyleyenler olur.

İntizomli laşkar yeñilmaz.

İntizamlı ordu yenilmez.

İpni har qança bōyagan bilan ipak bōlmas.

İpi her ne kadar boyasan da ipek olmaz.

Orzuga ayb yōq.

İstemek ayıp değildir.

İş bir buzilmay, tuzalmas.

İş bir defa bozulmadan düzelmez.

İş qōliñdan ketmasin, yov yōliñdan tuşmasin.

İş elinden gitmesin, düşman yoluna düşmesin.

İş quroliñ soz bōlsa, maşaqqatiñ oz bōlar.

İş malzemelerin sağlam olursa meşakkatin az olur.

İş boşlanganda maqtanma, iş bitganda maqtan.

İş başladığında övünme, iş bittiğinde övün.

İşga qōnim xirmonga unim.

İşe istikrar, harmana bereket.

İşga işq qōyganni iş xorlamas.

İşi aşkla yapanı iş horlamaz.

Yumuşniñ yomoni yōq.

İşin kötüsü olmaz.

İşniñ özini bilgunça kōzini bil.

İşin özünü bileceğine gözünü bil.

İtni ovga borganda sina, yigitni yovga borganda sina.

İti ava gittiğinde sina, yiğidi düşmana gittiğinde sina.

İtni “qopdi” deb, urib bölmas.

İti ısırdı diye vurmak olmaz.

İtni suyak bilan ursañ, hurimaydi.

İti kemikle döverseniz havlamaz.

İtini tepsañ egasiga tegadi.

İti tekmellersen sahibine değer.

İtniñ keyingi oyoğı bölma.

İtin arka ayağı olma.

İtiñ bölse ham çiroyli bölsin.

İtin olsa da güzel olsun.

İtniñ yuñini silasañ yotiğiga sila.

İtin yüzünü okşarsan yatık yönünü okşa.

İtdan qörqsañ, suyak taşla.

İtten korkarsan kemik at.

İtdan yoruğlik çıqmas, bitdan çoruğlik.

İtten menfaat gelmez, bitten çarıklık.

Yaxşı qoşniñdan sörgunça, yomon uyiñdan axtar.

İyi komşundan isteyeceğine, kötü evinde ara.

Yaxşilik qilsañ yaşır, yaxşilik kōrsañ oşır.

İyilik yaparsan gizle, iyilik görürsen öv.

Yaxşini bil özidan, yomonni bil kōziden.

İyi bil kendinden, kötüyü bil gözünden.

Yaxşını kōrib fikr qıl, yomonni kōrib şukur kıl.

İyi görüp düşün, kötüyü görüp şükret.

Qalb qozoni qaynamas, qaynasi ham quyulmas.

Kalp kazanı kaynamaz, kaynasa da koyulmaz.

Qamişni bōş uşlasañ, qōliñni qiyadi.

Kamışı gevşek tutarsan, elini keser.

Qonni qon bilan yuvib bōlmaydi.

Kan kanla yıkanmaz.

Yopiğlik qozon yopiğlik qolsin.

Kapalı kazan kapalı kalsın.

Yōlbars bolasini tutmoq uçun yōlbars uyasiga kirmoq kerak.

Kaplan yavrusunu tutmak için, kaplanın inine girmek gerekir.

Qarğa bōlma, qayrilasan, issiq joydan ayrilasan.

Karga olma bükülürsün, sıcak yerden ayrılırsın.

Kavlanmagan çōğ kul ostida qolib ketadi.

Karıştırılmayan köz, kül altında kahr.

Qoşñ qora, kōziñ qora, ōz işiñga ōziñ qura.

Kaşın kara göziñ kara, kendi işine kendin bak.

Urişqoq hōroz semirmas.

Kavgacı horoz beslenmez.

Janjalli joyda jağıñni oçma.

Kavgalı yerde ağzını açma.

Yetdim deganda yiqılma, tōldim deganda tōkilma.

Kavuştum dediğinde yıkılma, doldum dediğinde taşma.

Yōqolgan buzoqni gōşangadagi kelinden sōra.

Kaybolan buzağıyı gerdek odasında geline sor.

Yōqolganga qayğurma, topilganga quvon.

Kaybolduğuna üzülmə, bulunduğuna sevin.

Qozon olsañ qoqib ol, xotiñ olsañ boqib ol.

Kazan alırsan vurup al, hatun alırsan bakıp al.

Kafil bolma, kafansiz ketasan.

Kefil olma, kefensiz gidersin.

Kafil bōlsañ, kafaniñ kuyadi.

Kefil olursan, kefenin yanar.

Kalni kōrsañ pastga tort, yelkasidan tasma tort.

Keli görürsen aşığı çek, omzundan kemer tak.

Kamoliñni kōray, zavoliñni kōrmay.

Kemalini görelim, zevalini görmeyelim.

Ōz qadrini bilmagan el qadrini bilmas.

Kendi kadrini bilmeyen, el kadrini bilmez.

Ōziñ kesgan ugra oş, aylanib iç, çaynalib iç!

Kendi kestiğın hamur aş, dolaşarak iç, çiğneyip ye!

Ōziñ öyinda bōlsa ham, öyiñ uyiñda bōlsin.

Kendin oyunda olsan bile aklın evinde olsun.

Ōziñga ehtiyot bōl, qōşniñni ōğri tutma.

Kendin ihtiyatlı ol, komşunu hırsız tutma.

Ōziñga ravo kōrmaganni ōzgaga ham ravo kōrma.

Kendine reva görmediğini başkalarına da reva görme.

Öziñni er bilsañ, özgani şer bil.

Kendini er bilirsən başkasını aslan bil.

Karnayçıdan qutulaman desañ, oldida anor ye.

Kerneyciden kurtulacağım dersən karşısında nar ye.

Kessañ, kesilmaysan.

Kessen, kesilmezsin.

Söymə sakkizni, söygil semizni.

Kesme sekizi, kesiver semizi.

Siniq kōzani sindirganga ber.

Kırık çömleği kırana ver.

Qizni sōraganga ber, qimizni - suvsaganga.

Kızı sorana ver, kımızı susayana.

Qizni oşığiga ber.

Kızı aşığına ver.

Kōmirçi bōlsin, temirçi bōlsin, tōrt devorniñ içida bir sevganiñ bōlsin.

Kōmürçü olsun, demirci olsun; dōrt duvarın içinde sevenin olsun.

Kōprik kōringunça ayıqni aka de.

Kōprü görününce ayıya ağabey de.

Kōr bōlsañ bōl, kōrnamak bōlma.

Kōr olursan ol, nankōr olma.

Yomon kōzdan yiroq bōl.

Kōtü gözden ırak ol.

Yomon it bōlsa ham bir qism juni foyda.

Kötü, it olsa da bir parça yünü faydalıdır.

Yomonga yondaşma, yaxşidan adaşma.

Kötüye yandaş olma, iyide yanılma.

Yomonni qılqıl yaxşı, yaxşı şundoq ham yaxşı.

Kötüyü iyi yap, iyi kendi halinde de iyidir.

Böriga rahm qılsañ, qōyniñ şōri quriydi.

Kurda acırsan koyuna yazık olur.

Börini yōklasañ, qōyniñ şōri quriydi.

Kurdu hayal edersen kulağı görünür.

Bōri boylaganga kōnmas, çōçqa - haydaganga.

Kurt bağlanmaya gelmez, domuz sürülmeye.

Bōri podaga çopganda itni boğloqda boqış paytimas.

Kurt sürüye saldırırken bağlı bırakma zamanı değildir.

Kiçikni maqta, kattani saqla.

Küçüğü öv, büyüğü sakla.

Kiçikniñ kattasi bōlma, kattaniñ kiçiği bōl.

Küçüğün büyüğü olma, büyüğün küçüğü ol.

Kiçik işni bajarmay, katta işga kirişma.

Küçük işi becermeden büyük işe girişme.

Kiçkina toş - yoradi boş.

Küçük taş, yarar baş.

Kiçiklar işi heç nima bōlmas, pista pōçağı kema bōlmas.

Küçüklerin işinden hiçbir şey olmaz, fıstık kabuğu gemi olmaz.

Kul qoldirma, gul qoldir.

Kül bırakma, gül bırak.

Gapniñ tagini gap oçar.

Lafın altını karıştırsan laf çıkar.

Mağlubiyat muvaffaqiyat garovi.

Mağlubiyet, muvaffakiyetin temelidir.

Pardozçini uyida kör, xotiniñni tōyda kör.

Makyözü evinde gör, hanımını düğünde gör.

Mol õğrisidan qōrqma, söz õğrisidan qōrq.

Mal hırsızından korkma, söz hırsızından kork.

Mol egasiga õxşamasa, harom õladi.

Mal sahibine benzemezse murdar ölür.

Mol saqlama, or saqla.

Mal saklama, ar sakla.

Mol toniganga söz ortiq.

Malı tanıyana söz fazladır.

Moli yōq deb erdan keçma, çöpü yōq deb yerdan keçma.

Malı yok diye erden geçme, çöpü yok diye yerden geçme.

Moliñ sara bölğunça, bozoriñ sara bölsiñ.

Malın gösterişli olacağına pazarın iyi olsun.

Moliñdan ayrılsañ ham, aqlıñdan ayrılma.

Malından ayrılсан da aklından ayrılma.

Ma'nosi yōq gaptan donasi bor çöp yaxşı.

Manası olmayan sözden meyvesi olan dal iyidir.

Moziyga qaytıp iş kōriş xayrli.

Maziye dönüp iş görmek, hayırlıdır.

Malomat, haq bōlsañ - salomat.

Melanet, doğru olursan selamet.

Masjidiñ uzoq bōlsa ham, mozoriñ yaqin bōlsin.

Mescidin uzak olsa da mezarın yakın olsun.

Meva ōstirmoq oson, mevasini saqlamoq qiyin.

Meyve yetiştirmek kolay ama meyveyi korumak zordur.

Merosdan muşt tegsa ham ol.

Mirastan yumruk kalsa al.

Mehmonniñ ketişini sōrama, kelişini sōra.

Misafirin gidişini sorma, gelişini sor.

Nomardniñ kōprigidan ōtgandan daryoda ğarq bōlgan yaxşı.

Namerdin kōprüsünden geçmekten deryaya batmak daha iyidir.

Nasihahat kōp çōzilsa, yomonlikka aylanadi.

Nasihahat çok devam ederse kötülüğe dönüşür.

Noz qıl nozbardoriñga, xarid qıl xaridoriñga.

Naz et nazını çekene, sat satacağını müşteriye.

Ne xilda yaşasañ, şu xilda ōylaysan.

Ne türde yaşarsan o türde düşünürsün.

Nimani xor tutsañ, şunga zor bōlasan.

Neyi hor görürsen onun zorluğunu çekersin.

“Kuf-suf” çiga işonsañ ham, “xōp-xōp” çiga işonma.

“Of puf” edene inansan da “evet evet” diyene inanma.

Ōgliñ gap uqmasa, keliniñga uqitir.

Oğlun söz anlamazsa gelinine anlat.

Öğil bōlsin qiz bōlsin qōl oyoği tez bōlsin.

Oğul olsun, kız olsun, eli ayağı tez olsun.

Öldin aňla, keyin tanla.

Önce anla, sonra seç.

Yōqni yōndirib bōlmas, quşni qōndirib bōlmas.

Olmayan şeyi alamazsın, kuşu dala konduramazsın.

Öynab gapirsaň ham, öylab gapir.

Oynayarak söylesen de düşünerek söyle.

Hökizdan sut çıqmas, ahmoqdan ögit.

Öküzen süt çıkmaz, ahmaktan öğüt.

Avval öyla, keyin söyle.

Önce düşün, sonra söyle.

Avval öz aybıñni bil, soñra boşqadan kul.

Önce kendi ayıbını bil, sonra başkasına gül.

Avval öziñga boq, sōñ noğora qoq.

Önce kendine bak, sonra darbuka çal.

Avval öziñni tuzat, keyin özgani kuzat.

Önce kendini düzelt, sonra başkasını gözet.

Maqtoş oş bilan non bōlmas.

Övgü aş ile ekmek olmaz.

Qimmatda bir hikmat bor, arzonda bir illet bor.

Pahalıda bir hikmet vardır, ucuzda bir illet vardır.

Taryokiñga inonib zahar içme.

Panzehire inanıp zehir içme.

Pul topğunça, hisob top.

Para bulacağına hesaplı ol.

Pul - qōlniñ kiri, yuvsa ketadi.

Para elin kiridir, yıkarsan geçer.

Bozor kōrgan eçkidən qōrq.

Pazar gören keçiden kork.

Laçakpōşniñ keti oçiq.

Peçenin arkası açıktır.

Payşambaniñ kelişi - çorşanbadan belgili.

Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir.

Burga tutmoqqa ham barmaq hōllamoq kerak.

Pire tutmak için de parmağı nemlendirmek gerek.

Burgaga aççiq qilib, kōrpaga öt qōyma.

Pireye kızıp yorganı yakma.

Pişirguligiñ bōlmasa ham, kuydirguligiñ bōlsin.

Pişirecek şeyin olmasa da pişiyormuş gibi görün.

Raň kōr, hol sōr.

Rengini gör, halini sor.

Rōziñni sot, rōşnolik ol.

Rızkını sat, mutluluk al.

Ayagan otniñ oyoğı sinar.

Sakınılan atın ayağı kırılır.

Ayagan kōzga çöp tuşar.

Sakınılan göze çöp düşer.

Suzoğış sigirga muguzniñ hojati yōq.

Saldırgan sığıra boynuz gerekmez.

Xaşakdan haşam biçma, yolğandan qasam içma.

Samandan ev yapma, yalandan yemin etme.

Sarimsoq, sarimsoq yeganniñ tani soğ.

Sarımsak; sarımsak yiyenin teni sıhhatli olur.

Sanamay sakkiz dema.

Saymadan sekiz deme.

Seniñ eşigiñ hammaga oçiq bōlsa, hammaniñ eşigi senga oçiq.

Senin kapın herkese açık olursa, herkesin kapısı da sana açıktır.

Suygan iş çala qolmas.

Sevilerek yapılan iş, yarım yamalak kalmaz.

Sayohat - dilga rohat.

Seyahat gönlün rahatlığıdır.

Issiq oşın bōlmasa ham iliq söziñ bōlsin.

Sıcak aşın olmasa da ılık söziñ olsun.

Podaçıga - yordamçı, temirçıga - bosqonçı.

Sığırçıya yardımcı, demirciye balyozcu gerek.

Mol satsañ boşoğın berma, qōy sotsañ qōşoğın berma.

Sığır satarsan yularını verme, koyun satarsan ipini verme.

Mol olası taşıda, odam olası içida.

Sığırın alası dışındadır, adamın hatası içindedir.

Sinamagan otniñ sirtidan ōtma.

Sınamadığın atın sırtına binme.

Siriñi sirtga çıxarma.

Sırrını dışa verme.

Sirka sōraşga ham siliqa kerak.

Sirke istemek için de nezaket gerekir.

Piyozni mard artsin, sabzini - nomard.

Soğanı cōmert, havucu cimri soysun.

Davradan jiç çiqib ketişlik ham - donolik.

Sohbet meclisinde konuşmadan ayrılmak da bilgeliktir.

Sovuğın oşsa - bōston, issiğın oşsa – gōriston.

Soğukluğun artarsa bostana, sıcaklığın artarsa kabristana.

Çaqinib turgan çayondan buqinib yotgan yomon.

Sokan akrepten gizli yatan tehlikelidir.

Sōraganniñ aybi yōq.

Sormanın ayıbı olmaz.

Sōrap bergunça, urib ber.

Sorup vereceğine vurup ver.

Aytar sōzni ayt, aytnas sōzdan qayt.

Sōylenecek sōzü söyle, sōylenmeyecek sōzden vazgeç.

Gap bilmagan oğizdan, gapiolmas guñ yaxşı.

Sōz bilmez ağızdan, dilsiz daha iyidir.

Gap kelganda otañni ham ayama.

Sōz geldiğinde baban da olsa acıma.

Sōz qadrini bilmagan - ōz qadrini bilmas.

Söz kadrini bilmeyen öz kadrini bilmez.

Gapni gapir uqqanga.

Sözü anlayana söyle.

Söziñ qaytar joydan öziñ qayt.

Sözünün döndüğü yerden kendin dön.

Suv bir loyqamay tinimas.

Su bir defa bulanmadan durulmaz.

Suv içsañ ham, dōstiñ bilan iç.

Su içsen de dostun ile iç.

Suv - tilsiz yov.

Su, dilsiz düşmandır.

Turqi buzuqdan xulqi buzuq yoman.

Suratı bozuktan huyu bozuk daha kötüdür.

Suvni kōrma, etik yeçma.

Suyu görmeden çizmeyi çıkarma.

Suv bor yerda hayot bor.

Suyun olduğu yerde hayat vardır.

Suvniñ sekin oqqanidan qōrq, odamniñ yerga boqqanidan qōrq.

Suyun yavaş akanından kork, adamın yere bakanından.

Suvga solsañ, suv kōtarmas misqol temirni, oltin bilan olib bōlmas qolgan kōñilni.

Suya salsan su kaldırmaz bir miskal demiri, altınla almak mümkün olmaz kırılan gönlü.

Sutsiz sigir kōp ma'raydi.

Sütsüz sığır çok meler.

Şarobniñ ozi-dori, kōpi-oğu.

Şarabın azı ilaç, çoğu ağudur.

Gumon imondan ayırar.

Şüphe imandan ayırır.

Qoqilsañ, toşdan õpkalama.

Takılırsan taşa öfkelenme.

Nasiya yemañ etni, qızartırar betni.

Taksitle yemeyin eti, kızartır yüzü.

Notaniş begonadan, tanış şayton yaxşı.

Tanımadığın yabancıdan tanıdığın şeytan iyidir.

Dalaniñ kōkiga işonma, odamniñ pōkiga.

Tarlanın yeşilliğine, insanın çürüğüne inanma.

Taka bōlsin, suti bōlsin.

Teke olsun, sütü olsun.

Tamizni betamizdan õrgan.

Temizliği pisten öğren.

Sariştali uy - fariştali uy.

Tertipli ev, melekli evdir.

Tavakkalni toşga ur, baxtiñdan kōr.

Tevekkeli taşa vur, bahtına bak.

Savdo ğavĝosiz bōlmas.

Ticaret kavgasız olmaz.

Tulki iniga qarab hursa, qōtir bōladi.

Tilki inine bakarak ulursa uyuz olur.

Uruğ taşlasaň namga taşla, namga taşlamasaň tomga taşla.

Tohum ekersen nemli yere ek, nemli yere ekmezsen dama ek.

Çöloqniň sayri yōq, xasisniň hayri yōq.

Topalın seyri olmaz, hasisin hayri olmaz.

Tuproq olsaň, oltin bōlsin.

Toprak alsan da altın olsun.

Tuproq bōlsa begona, zamin bōlur devona.

Toprak olsa bîgâne, zemin olur divâne.

Tuhmat toş yoradi, toş yormasa boş yoradi.

Töhmet taş yarar, taş yarmazsa baş yarar.

Arzonniň şōrvasi tatimas.

Ucuz şeyin çorbası tatlı olmaz.

Jar boşiga yetganda otniň boşini tortma.

Uçurumun başına geldiğinde atın başını çekme.

Öynaşmagil arbob bilan, arbob urar har bob bilan.

Uğraşma erbap ile erbap vurur her bap ile.

Öylanmagan joydan tulki çıkar, öylanmagan sözdan kulki çıkar.

Ummadığın yerden tilki çıkar, düşünülmeden söylenen sözden gülünçlük çıkar.

Uzoqdagi quyuqdan yaqindagi öpka yaxşı.

Uzaktaki kuyruktan yakındaki akciğer iyidir.

Ulfatiň novça bōlsa, sen past bōl.

Ülfetin boyu uzun olursa sen kısa ol.

Umidiňni uzma, kōñliňni buzma.

Ümidini yitirme, gönlünü bozma.

Uzum olaman desañ, uzun kes.

Üzüim alırım dersən uzun kes.

Uzumun yegin-u, boğini suriştirma.

Üzüümünü ye, bağını sorma.

Bor bōlsañ oşma, yōq bōlsañ şoşma.

Var olsan haddini aşma, yok olsan acele etme.

Bor bōlib yemaganniñ ur tişiga, yoq bōlib yeyman deganniñ ur tişiga.

Var olup da yemeyenin vur dişine, yok olup da yiyeceğim diyenin vur dişine.

Bor tovoğım, kel tovoğım, qaytişında quruq bōlsañ, orta yōlda sin tovoğım.

Var tabağım, gel tabağım, dönüşünde boş olursan orta yolda kırıl tabağım.

Vafosiz yordan jafoli dor yaxşı.

Vefasız yârdan cefalı darağacı iyidir.

Berganniñ betiga qarama.

Verenin yüzüne bakma.

Urgandan turtgan yomon.

Vurandan dürten kötüdür.

Yo otiñ çiqsin, yo òtiñ çiqsin.

Ya adın çıksın, ya da “od”un çıksın.

Yot uyida yotiq bōl.

Yabancı evinde sakin ol.

Yot tovuqni katakka qamama, katagiñni buzadı.

Yabancı tavuğu kümese kapatma, kümesini bozar.

Yotdan yoruğlik çiqmas, itdan - çoruğlik.

Yabancıdan iyilik çıkmaz, itten çarıklık çıkmaz.

Yoğ iç, yalangöç yot.

Yağ iç, çıplak yat.

Yoğ içganda yot yaxşı, qon içganda - qarındaş.

Yağ içtiğinde yabancı iyidir, kan içtiğinde akraba.

Yoğmay ötgan yomğirdan öpkalama.

Yağmadan geçen yağmura öfkelenme.

Yomğir tilasañ, momaqaldiroğidan qörqma.

Yağmur dilersen şimşekten korkma.

Yomğir bilan yer yaşarar, qōşiq bilan er yaşarar.

Yağmurla yer gençleşir, şarkıyla er gençleşir.

Ertaga qayğu keltiradigan şodlikdan qoç.

Yarın kaygı getirecek mutluluktan kaçın.

Keksani kuçidan sōrama, işidan sōra.

Yaşlıya gücünü sorma, işini sor.

Keksaga yōl ber, öziñ ham keksayasan.

Yaşlıya yol ver, kendin de yaşlanacaksın.

Yotgan ilonniñ boşini qōzğatma.

Yatan yılanın başını kaldırma.

Sekin eşsañ, boğ bölur, ot-eşağıñ soğ bolur.

Yavaşça eşersen bağ olur, atın eşeğin sağ olur.

Yozga yetsañ, qış kuniñni unutma.

Yaza ulaştığında kışı unutma.

Yozni qōyib, qış dema qışga yaraşa işiñ bor, qotgan ekan non dema oğiz tōla tişiñ bor.

Yazı bırakıp kış deme, kışa yaraşır işin var, ekmeğe kuru deme, ağız dolusu dişin var.

Yoz işlagan qışda rohatda, yoş uylangan qariganda rohat-da.

Yazın çalışan kışın rahatta, genç evlenen yaşlandığında rahattadır.

Yozda yopinçigini qöyma, qış öziñ bilasan.

Yazın örtünü bırakma, kışın kendin bilirsin.

Yetti ölçab, bir kes.

Yedi ölçüp bir kes.

Yel ötar, çöqqi qolar, boş ketar, döppi qolar.

Yel geçer, kaya kalır; baş gider, takke kalır.

Yemasañ ham, palovdan gapir.

Yemesen de pilavdan bahset.

Yer haydasañ kuz hayda, kuz haydamañ yuz hayda.

Yer sürersen güzün sür, güzün sürmezsen yüz kere sür.

Joy berganga jon ber.

Yer verene can ver.

Yerdan yer qutluğ.

Yer yerden kutludur.

Yer boyniki, suv soyniki, osmoniñni öziñ ol.

Yer zenginin, su ırmağın, gökyüzünü kendin al.

Yerdan ayrılmañ ham, eldan ayrılma, yöldan çıqsañ ham, eldan çıqma.

Yerden ayrılmañ da, yurdundan ayrılma, yoldan çıksañ da, yurdundan çıqma.

Yetim, yetim demañız, yetim haqın yemañız.

Yetim yetim demeyiniz, yetim hakkı yemeyiniz.

İlon çaqsa, avroqçiga bor.

Yılan sokarsa, yılanı terbiye edene git.

İlonni tuşda kōrsañ - ganj, õnda kōrsañ - yanç.

Yılanı düşte görürsen hazine, önünde görürsen ez.

İlonniñ boşı yançılsa ham, quyruğı qimirlaydı.

Yılanın başı ezilse bile, quyruğı kımıldar.

İlonniñ zahri yomon, zolimniñ qahri yomon.

Yılanın zehri kötü, zalimin kahrı kötü.

Yılqiniñ minsa usti, içsa suti, yesa eti bor.

Yılının binseniz üstü, içseniz sütü, yeseniz eti var.

Yigitniñ sazosi singunça, hōkizniñ şoxi sinsin.

Yiğidin şevki kırılacağına, öküzün boynuzu kırılsın.

Yigit orif bōlsa, aslini sōrama.

Yiğit arıf olsa, aslını sorma.

Yegan oğiz uyalar.

Yiyen ağız utanır.

Yeyar oğizga oş berar, yiğlar kōzga yoş berar.

Yiyen ağıza aş verir, ağlayan göze yaş verir.

Yeganni ham kōr, yedirganni ham kōr.

Yiyeni de gör, yedireni de gör.

Yoq mutahamdan bor mutaham yomon.

Yok kurnazdan, zengin kurnaz kötüdür.

Hamrohiñga boqma, ham yoniñga boq.

Yol arkaşına bakma, kendi cebine bak.

Yol kişisi yōlga yaxşı.

Yolcu, yolda iyidir. (Yolcu yolunda gerek.)

Eldan oşma, eldan qolişma.

Yurttan aşma, elden geri kalma.

Yukni eşakka elt, yo eşakni yukka.

Yükü eşeğe taşı ya da eşeği yüke.

Yuzta “siz-bizdan” bitta “jizbiz” yaxşı.

Yüz tane siz-biz'den bir tane “cızbiz” iyidir.

Yuzi yōqniñ kōzi yōq.

Yüzü olmayanın gözü olmaz.

Aftiñ qiyşiq bōlsa, oynadan öpkalanma.

Yüzün buruşuk olursa, aynaya suç bulma.

Zamon senga boqmasa, sen zamonga boq.

Zaman sana bakmazsa sen zamana bak.

Zamon zamonga õxşamas.

Zaman zamana benzemez.

Zaharni zahar qaytarar.

Zehri zehir temizler.

Boy bōlsan alak kiy, kambağal bōlsañ ipak kiy.

Zengin isen bez giy, fakir isen ipek giy.

Badavlat elniñ begi bōlgunça, bedavlat eliñniñ qulı bōl.

Zengin yurdun beyi olacağına, fakir yurdun kulu ol.

Boyga siriñni boy berma.

Zengine sırrını açma.

2.69. Öfke

Sinirli durumda ortaya çıkan, insanlar karşısında kırıcı etkisi bulunan bir ruh hâlidir.

Mağiz aççıq bōlsa, pōstiga ham uradi.

Çekirdek acı olursa kabuğuna da etkisi olur.

2.70. Ölüm

Her canlının yaşamının son bulacağı durum olarak tanımlanan ölüm, insanlar için üzücü bir durumdur. Ölüm karşısında insanlar yas tutar, ağıt yakar.

Bir boşgo bir ōlim.

Bir başa bir ölüm.

Bir odamga - bir uy-yu, bir gör.

Bir insana bir ev, bir de kabir gerek.

Tōysiz uy bōlar, ōlimsiz uy bōlmas.

Düğünsüz ev olur, ölümsüz ev olmaz.

Kiysañ şoyi kimxob, oxir tuşkuñ yoğoç tobut.

Giysen bile ipek kaftan, sonunda düşeceksin ağaç tabuta.

Kafan kiygan kelmeydi, kapanak kiygan keladi.

Kefen giyen gelmez, çuha giyen gelir.

Ōlganniñ ustiga tepgan.

Ölenin üstüne teperler.

Oari ōlsa ne davlatdir, yoş ōlsa qiyomatdir.

Yaşlı ölse ne mutluluktur, genç ölse kıyamettir.

2.71. Örnek Olma

İnsanlar tarafından iyi davranışlar sergileyen kişiler toplum tarafından örnek alınır, toplumda yol gösterir.

Katta arava qaydan yursa, kiçik arava şundan yuradi.

Büyük araba nereden giderse, küçük araba oradan gider.

Bola er-xotin tilmoçi.

Çocuk, er-hatun tercümanıdır.

Daryo suv bōlsa ham, it tili bilan suv içadi.

Derya gibi su olsa da köpek diliyle su içer.

Olma tagidan yiroqqa tuşmas.

Elma, dibinden uzağa düşmez.

İğna qayoqqa yursa, ip şu yoqqa yuradi.

İğne nereye giderse iplik oraya gider.

Yaxşilikka yaxşilik har kişiniñ işi, yomonlikka yaxşilik er kişiniñ işi.

İyiliğe iyilik her kişinin işidir, kötülüğe iyilik er kişinin işidir.

Muşukniñ bolasi onasiga õxşab miyovlaydi.

Kedinin yavrusu annesine benzeterek miyavlar.

Quş, uyasida kōrganini qiladi.

Kuş, yuvasında gördüğünü yapar.

2.72. Özgürlük

Özgürlük, insanın sahip olduğu yaşam alanını başkalarına zarar vermeden yaşaması durumudur. Özgürlük, kişilerin kendini kısıtlamaması için önemlidir. Türkler de özgürlüklerine düşkün bir toplumdur.

Ozodlik - obodlik.

Azatlık abadlıktır.

Asirlikda qandu asal yegandan, erkinlikda parça kuygan non yaxşı.

Esirlikte bal-şeker yemekten, erkinlikte bir parça yanık ekmek daha iyidir.

2.73. Pişmanlık

Yaşanan durumlar karşısında ortaya çıkan, yaşanılan durumların yaşanmamasını isteme durumudur.

Oldim baloni soldim baloga, çiqdi balosi galdim baloga.

Aldım belayı soldım belaya, çıktı belası kaldım belaya.

Öylamagan ökinar.

Düşünmeyen pişman olur.

Ötgan işga ökinma.

Geçmiş işe pişman olma.

Sõñgi puşaymon - öziñga duşman.

Son pişmanlık kendine düşmanlıktır.

2.74. Risk Almak

Korkmadan, üzülmeyen bir işi yapmak olarak tanımlanan risk almak herkes için kolay yapılabilecek bir durum değildir. Risk, tehlikeli bir durumdur ve bunun karşısında çeşitli olumsuz sonuçlar doğabilir.

Siçqoniñ ölgisi kelsa, muşuk bilan öynaşadi.

Sıçan ölmek isterse kediye oynar.

2.75. Sabırlılık

Sabırlı olma hâlidir. Sabırlı insanlar hayatın getirdikleri karşısında genellikle sessiz kalıp bekler. İyi şeyler olacağını düşünür.

Kutganga kun uzoq.

Bekleyene gün uzundur.

İntizorlikniñ oşi şirin.

İntizarlığın aşısı tatlıdır.

İp qança uzun bölmasin, baribir uçı topiladi.

İp ne kadar uzun olsa da ucu bulunur.

Sabr tagi - sari oltin.

Sabrın altı, sarı altındır.

2.76. Sağlık

Sağlık, insanların sahip olduğu organların görevini tam olarak yerine getirdiğinin bir göstergesidir. Sağlıklı olmak insan için önceliktir. Çünkü sağlığı yerinde olmayan kişiler için hayattaki hiçbir şeyin değeri yoktur.

Tani soğlik - tuman boylik.

Beden sağlığı, tümen zenginliğidir.

Bolañ yomon bolsa ham, omon bolsin.

Çocuğun kötü olsa da sağlıklı olsun.

Oftob kirmagan uyga tabib kiradi.

Güneşin girmediği eve tabip girer.

Suyak butun bōlsa, et bitib ketar.

Kemik sağlam olursa yara iyileşir.

Nafas kirsa bor-u, çıqsa yōq.

Nefes girerse var olur, çıkarsa yok olur.

Sarimsoq, sarimsoq yeganniñ tani soğ.

Sarımsak; sarımsak yiyenin teni sıhhatli olur.

Oqliq bor uyga oğriq dorimas.

Süt ürünleri olan eve ağır girmez.

Toza havo dardga davo.

Temiz hava derde deva.

Pokligiñ - soğliğıñ.

Temizliğin sağığıdır.

Yeňganniň yarasi tez bitar.

Yenenin yarası tez iyileşir.

2.77. Savaş

Savaş, vatan için, özgürlük için verilen mücadeledir. Savaşın kayıpları çoktur. Fakat milletler vatanları uğruna, kendilerini savunmak için tarih boyunca savaşmak durumunda kalmışlardır. Türk toplumları da geçmişten günümüze birçok savaşa katılmıştır. Bağımsızlık kazanmak, topraklarını korumak, yeni topraklar elde etmek için çeşitli kahramanlıklar göstermişlerdir.

Uriş, xunrezlik.

Savaş, kan dökmektir.

2.78. Sınırı Olmama

Hiçbir sınır olmadan yaşama hâlidir.

Kõnil öyga tōymadi, bōri - qōyga.

Gönül düşünmeye doymaz, kurt koyuna.

Öldirsa ham, oş öldirsın.

Öldürse de aş öldürsün.

2.79. Sorumluluk

İnsan kendine ait sorumlulukları yerine getirmek zorundadır ve bu da sorumluluk olarak ifade edilir. Sorumluluk sahibi kişiler işlerini düzenli ve kontrollü bir şekilde yaparak daha başarılı bir yaşam sürdürürler.

Öziň öyinda bōlsa ham, öyiň uyiňda bōlsın.

Kendin oyunda olsan bile aklın evinde olsun.

2.80. Söz/Söz Söyleme

Söz söyleme, sözleri güzel bir şekilde ifade etmek, sözü etkili kullanmak amacıyla kullanılır. Anlatıma mecazlar kazandırmak, anlatımı süslü bir şekilde kullanmak için sözün söyleyişi önemlidir. Dilimiz içerisinde söyleyiş olarak önemli bir yere sahip olan atasözleri için de sözü etkili kullanmak en gerekli unsurdur. Çünkü atasözleri az sözle çok şey anlatma özelliği ile anlatımı güçlü ve özenli bir hâle getirir.

Qalamniñ uçı, qılıçniñ kuçı.

Kalemin ucu, kılıcın gücüdür.

Sozli tordan nozli sado çıqadi.

Sazlı tardan nazlı seda çıkar.

Aytmasdan burun sözga sen ega, aytgandan sōñ senga söz ega.

Söylemeden önce söze sen sahiptin, söyledikten sonra sana söz sahiptir.

Aytmoq oson, qilmoq qiyin.

Söylemek kolay, yapmak zor.

Aytar sözni ayt, aytmas sözdan qayt.

Söylenecek sözü söyle, söylenmeyecek sözden vazgeç.

Aytilgan söz - otilgan oq.

Söylenen söz, atılan oktur.

Aytsam tilim kuyadi, aytmasam - dilim.

Söylesem dilim yanar, söylemesem gönlüm.

Gap kōp, kōmir oz.

Söz çok, kömür az.

Söz qadrini bilmagan - öz qadrini bilmas.

Söz kadrini bilmeyen öz kadrini bilmez.

Oğzi botirniñ ōzi botir bōlmas.

Sözde mert olan, özünde mert olamaz.

Sözda botir bölmoq oson.

Sözde mert olmak kolaydır.

Hazil, hazilniñ tagi-zil.

Şaka; şakanın neticesi alinganlıktır.

Öylanmagan joydan tulki çıxar, öylanmagan sözdan kulki çıxar.

Ummadığın yerden tilki çıkar, düşünülmeden söylenen sözden gülünçlük çıkar.

2.81. Şans/Kismet/Talih

“Şans: 1. Mantıkla açıklanamayan birtakım ratlantısal olayların nedeni olan güç, baht, talih, felek. **2.** Bir olayın olabilirliği. **3.** Bir kimsenin bilgi ve emeğinden çok rastlantı sonucu elde ettiği elverişli durum.”⁵⁴

“Kismet: 1. Tanrı’nın her kişiye uygun gördüğü yaşama durumu, nasip. **2.** Evlenme talihi. **3.** Olayların kötü sonuçlarını tevekkülle karşılama durumu. **4.** Talih, kader, şans. **5.** “Şimdiden belli değil, ya olur ya olmaz” anlamlarında bir seslenme sözü.”⁵⁵

“Talih: Şans.”⁵⁶

Ot bozori - baxt bozori.

At pazarı baht pazarı.

Baxt - tilakda emas, bilakda.

Baht dilekte değil, bilektedir.

Men oğri bölganda oy oydin böldi.

Ben hırsız olduğumda ay aydın oldu.

Gadoyga bir eşik yopiq bōlsa, bir eşik oçiq.

⁵⁴ Türkçe Sözlük, s. 2202.

⁵⁵ Türkçe Sözlük, s. 1425.

⁵⁶ Türkçe Sözlük, s. 2255.

Dilenciye bir kapı kapalıysa digər kapı açıktır.

İşniñ omadi - öz vaqti.

İşin şansı kendi vaktindedir.

Qavun deb ekkanim tarrak bölüb çiğdi.

Kavun diye ektiğim terrek olarak bitti.

Yugurganiki emas, buyurganiki.

Koşanın değıl, nasip edenindir.

Rizqim - mañlayim.

Rızkım, alın yazımdır.

Vaqtin ketdi - baxtin ketdi.

Vaktin gitti, bahtın gitti.

Yerda yotgan yumurtga osmonda uçgan quş bōlar.

Yerde yatan yumurta, gökte uçan kuş olur.

2.82. Tabiat/Doğa

Tabiat, insanın yaşam alanını sürdürmesi için sahip olduğu ortamdır. Bütün canlıların bir arada yaşamasını sağlayan doğa, korunması gereken, zarar verilmemesi gereken bir ortamdır.

Çayonniñ kasbi çaqış.

Akrebin mesleği sokmaktır.

Ot tepkisini ot kōtaradi.

Atın çiftesine at dayanır.

Bir bulduriq uç qorga tatiydi.

Bir kırağı, üç kar yağışına bedeldir.

Bir qışniñ bir yozi bōladi, qarğaniñ qağıllagani qoladi.

Bir kışın bir de yazı olur, karganın gəkləməsi kalır.

Bit - ǵamdan, burǵa - namdan, paşsa - dimdan, kana - goñdan.

Bit gamdan, pire nemden, sinek sıcaqtan, kene gübreden.

Buǵday boşoǵı tursa omboriñ tuzat, buǵday boşoǵı yotsa malxonañ tuzat.

Buǵday başaǵı dik durursa ambarını tamir et, buǵday eǵik durursa ahırını tamir et.

Buǵdoy eksañ kuzda ek, yaxşı haydab, bözga ek.

Buǵday eksen güzde ek, iyi sürüp boza ek.

Buǵdoy hosili boşıda, sabzi hosili tagıda.

Buǵdayın verimi başaǵında, sebzenin verimi altındadır.

Bulut yiǵlamasa çaman kulmaydı.

Bulut aǵlamazsa çemen gülmez.

Bulut yiǵlaydı, gul kuladı.

Bulut aǵlar, gül güler.

Yonǵoq miñ yaşaydı, arça bilan teñ yaşaydı.

Ceviz bin yıl yaşar, çam ile denk yaşar.

Fil ǵlsa, tişi ǵlmas.

Fil ǵlse de dişi ǵlmez.

Kerak bǵlsa, terak yiqılar.

Gerek olursa kavak yıkılır.

Kiyikli toǵ - suyukli toǵ.

Geyikli daǵ, sevimli daǵdır.

Osmon uzoq, yer qattıq.

Gök uzaktır, yer serttir.

Momaqaldiroq yomğiri bilan bōlsa yaxşı.

Gök gürültüsü yağmuruyla birlikte iyidir.

Kōlniñ otini baliği çıkaradi.

Gölün adını baliği çıkarır.

Oftobda oq aynaydi, sariq qaynaydi.

Güneşte ak bozulur, sarı kaynar.

İlib-ilib yoz bōlar, sovub-sovub qış bōlar.

Ilğıt ilğıt yaz olur, soğuk soğuk kış olur.

İkki xōroz uruşsa, tovuqlar dam oladi.

İki horoz dövüşürse tavuklar dinlenir.

İkki sunqor uruşsa, bir qarğaga yem düşer.

İki yırtıcı kuş dövüşürse bir kargaya yem düşer.

İt hurisa, bulbul tōxtaydi.

İt havlarsa, bülbül susar.

İt it bilan quda bōlsa, ōrtaga suyak qōyadi.

İt it ile dünür olursa, ortaya kemik koyar.

İt it bolasini tişlamaydi.

İt itin yavrusunu ısırmaz.

İt itligini qılmay qōymaydi.

İt itliğini yapmazlık etmez.

İt qutursa, egasini qopar.

İt kudurursa sahibini ısırır.

İt arazlaydi, egasi bilmadi.

İt küser, sahibi bilmez.

İt açığıni turnadan oladi, bit açığıni burgadan oladi.

İt öcünü turnadan alır, bit öcünü pireden alır.

İt yalinsa, dumini likillatadi.

İt yalvarırken kuyruğunu sallar.

İt qarisa qopolmas, ot qarisa tepolmas.

İt yaşlanınca ısıramaz, at yaşlanınca tepemez.

İt qarisa, yotgan joyidan huriydi.

İt yaşlanınca yattığı yerden havlar.

İt ham yotar joyini quyruğı bilan supuradi.

İt yattığı yeri kuyruğu ile süpürür.

İt yeganni qusadi.

İt yediğini kusar.

İt yiğini töp bölmas.

İt yığını toplu olmaz.

İtniñ kōñli - bir suyak.

İtin gönlü bir kemiktedir.

İt kōzi tutun bilmas.

İtin gözü duman bilmez.

İtniñ irillaşgani – omonlaşgani.

İtin hırlaşması, halleşmesidir.

İtniñ uyati kelsa, poça taşlasañ ham yemaydi.

İtin utanası gelse paça atsan da yemez.

Qarğa qarğaniñ kōzini çöqimaydi.

Karga karganın gözünü oymaz.

Qargani qafasda boqmaydilar.

Kargaya kafeste bakmazlar.

Qor yōğdi, zar yoğdi.

Kar yağdı, cevher yağdı.

Eçki egiz tuğib qōydan oşmas, it egiz tuğib eldan oşmas.

Keçi ikiz doğsa da koyunu geçemez, it ikiz doğsa elden aşamaz.

Muşuk suyganidan ōz bolasini yeydi.

Kedi sevincinden kendi yavrusunu yer.

Bōri boylaganga kōnmas, çōçqa - haydaganga.

Kurt bağlanmaya gelmez, domuz sürülmeye.

Bōri bōronda quturar, it - oydinda.

Kurt fırtınada kudurur, it aydınlıkta.

Hōkizga tuqqan kun, buzoqqa ham toğadı.

Öküze doğan gün, buzağıya da doğar.

Burga sakraydi, bit yōrgalaydi.

Pire zıplar, bit yürür.

Bōrsiqni urgan sari semiradi.

Porsuğa vurdukça şişmanlar.

Sa'va işi - sayramoq, hōkiz işi - xirmon yançmoq.

Sa'vanın işi ötmek, öküzün işi harman yapmak.

Saralab yoqqan yomğir yondan ōtar, sevalab yoqqan yomğir jondan ōtar.

Sağanak yağmur yandan geçer, çise yağmur candan vazgeçirir.

Semiz qōyniñ umri qisqa.

Semiz koyunun ömrü kısa olur.

Semizniñ oyoği - sakkiz.

Semizin ayağı sekiz olur.

Semizlikni qōy kōtarar.

Semizlik koyuna hastır.

İssiq - suyak sindirmas, sovuq - jonni tindirmas.

Sıcak kemiği kırmaz, soğuk canı dindirmez.

Çivinniñ çeçani axlatga qōnadi.

Sivrisineğin çalışkanı çöpe konar.

Sovuqdan qōrqqan - qışni yoqtirmas.

Soğuktan korkan kişi kışı sevmez.

Sunbulaniñ tuqqanini suv biladi.

Sünbüle'nin başladığını su bilir.

Sunbulaniñ kōragi - gōsalaniñ xōragi.

Sünbüle'nin kozası buzağının yemidir.

Toza havo dardga davo.

Temiz hava derde deva.

2.83. Talihsizlik

Şanssızlık olarak nitelendirebileceğimiz talihsizlik, kötü durumlar için kullanılır.

Kişinin istemediği durumların başına gelmesi ile de ifade edilebilir.

İlonniñ suymagan ōti ininiñ oğzida bitadi.

Yılanın sevmediği ot, yuvasının kenarında biter.

Kambağalni tuyaniñ ustida it qopadi.

Yoksulu devenin üstünde bile köpek ısıtır.

Yōli bōlar yigitniñ yangasi oldidan çiqadi.

Yolu açık olan yiğidin, yengesi önüne çıkar.

Yuk yığilib toyloqqa qoldi.

Yük birike birike devenin yavrusuna kaldı.

2.84. Tecrübe

Tecrübe, geçmişten günümüze kadar yaşanan olayların birikimidir. İnsanlar yaşamları boyunca iyi veya kötü çeşitli tecrübeler kazanarak bu birikimlerine yenilikler kazandırır. Tecrübe kazanmak zamanla olacak bir durum olduğu için tecrübeler yaş aldıkça artar, hayatına yön verirken yaşadığı tecrübelerden yola çıkarak kararlar verir ve bunu hayatında doğru bir şekilde uygulamaya çalışır.

Oq badan, qora badan - suvga tuşganda ma'lum.

Ak beden, kara beden; suya düştüğünde belli olur.

Oqqan ariq oqmay qolmas.

Akan ark, akmadan durmaz.

Tunsiz kun yōq, değsiz lola.

Akşamsız gün olmaz, lekesiz lâle.

Olov sōnsa soviydi, giyoh sōlisa quriydi.

Alev sönerse soğur, bitki solarsa kurur.

Olovniñ tişi yoq, hōl-quruqqa işi yoq.

Alevin dişi olmaz, nem-kuruyla işi olmaz.

Peşonasini silasañ, bōyi ōsadi.

Alnını silersen, boyu uzar.

Arpa-buğday oş ekan, oltin-kumuş toş ekan.

Arpa-buğday aş imiş, altın-gümüş taş imiş.

Oşiq ōynagan ozar, tōpiq ōynagan tōzar, hammadan ham qōy boqib, quyruq yegan ōzar.

Aşık oynayan azar, topuk oynayan tozar, hepsinden de koyun besleyerek kuyruk yiyen ilerler.

Ot aylanip qoziğın topar, er aylanip yoziğın topar.

At döne döne kazığını bulur, er dolaşa dolaşa kısmetini bulur.

Ot safarda bilinar, yot - yeyarda.

At seferde bilinir, yabancı yemekte.

Otolmaganniñ õqı oltı quloçdan oşmas.

Atamayanın oku altı kulacı geçmez.

Ot qadrini çopgan bilar, miltiq qadrini otgan bilir.

Atın kadrini ata binen bilir, tüfeğın kadrini atan bilir.

Õt bilan õynaşgan yonar.

Ateşle oynayan yanar.

Kosib tikkanin maqtar, dehqon ekkanin.

Ayakkabıcı diktiğini, çiftçi ektiğini över.

Oyoqdan kōtarılğan çañ oğızga kiradi.

Ayaktan çıkan toz ağza girer.

Kōzguga dam ursañ, yuziñni kōrolmaysan.

Aynaya buhar verirsən, yüzünü göremezsın.

Bolta kelgunça tōnka dam olar, qassob kelgunça - qōy.

Balta gelince satır dinlenir, kasap gelince koyun.

Boşga tuşganini kōz kōradi.

Başa düşeni göz görür.

Çökayotgan çōpga yopişar.

Batan, çōpe yapışır.

Manam edim saniñdek, sanam bōlasan maniñdek.

Ben de senin gibi idim, sen de benim gibi olacaksın.

Mendan ketgunça, agasiga yetgunça.

Benden gidinceye kadar, sahibine ulaşıncaaya kadar.

Beş panja - oğiz yirtar.

Beş parmak ağız yırtar.

Beş qōl oğizga sığmas.

Beş parmak ağza sığmaz.

Piçoq ōtkir bōlsa ham, ōz sopini kesmaydı.

Bıçak keskin olsa da kendi sapını kesmez.

Bir boşoq - bir savat non.

Bir başak bir sepet ekmek.

Bir kōrgan - oşna, ikki kōrgan - qarindoş.

Bir gördüğün aşına, iki gördüğün akrabadır.

Bir kōrgan - biliş, ikki kōrgan - tanış.

Bir gördüğün biliş, iki gördüğün tanıştır.

Birovdan ōtganini birov bilmaydı.

Birinin başından geçeni bir başkası bilmez.

Buğdoy ōrilgaç ōroqni zañ bosadi.

Buğday biçildikten sonra orak paslanır.

Buzoqniñ yugurgani – somonxonagaça.

Buzağının koşusu samanlığa kadardır.

Katta çañal bir dasta qiladi, kiçik çañal ikki dasta qiladi.

Büyük çengel bir deste yapar, küçük çengel iki deste yapar.

Katta suv kōpriksiz bōlmas.

Büyük su (nehir, ark) köprüsüz olmaz.

Zar qadrini zargar bilar.

Cevherin kadrini sarraf bilir.

Bolaliler boş bōlar, bolasizler yoş bōlar.

Çocuklular baş olur, çocuksuzlar genç olur.

Kōp bilgan oz sōzlar, oz sōzlasa ham, soz sōzlar.

Çok bilen az söyler, az söylese de saz söyler.

Kōp kulgan kōp yiğlar.

Çok gülen, çok ağlar.

Toğ toğ bilan qovuşmas, odam odam bilan qovuşar.

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.

Tuya ustida qatiq uyimas.

Devenin üstünde yoğurt mayalanmaz.

Tirsak yaqin bōlsa ham, tişlab bōlmas.

Dirsek yakın olsa da dişlemek mümkün değildir.

Tōyniñ boşı boşlangunça.

Düğünün başı, başlanana kadardır.

Yiqilganni yer kutar.

Düşeni yer bekler.

Kiyimni bōyga qarab biçadilar.

Elbiseyi boya bakıp biçerler.

Eşak qiqqa kirganda qiliq çıkaradi.

Eşek kırka girdiğinde kılık çıkarır.

Göşt suyaksız bölmas, şoli - kurmaksız.

Et kemiksiz olmaz, pirinç kürmeksiz.

Et bor yerdan it ketmas.

Et olan yerden it gitmez.

Yurgan daryo, otirgan bōyra.

Gezen deryadır, oturan hasırdır.

Kökka boqqan yiqilur, loy botqoqqa tiqilur.

Göge bakan yıkılır, çamur batağına tıklılır.

Kökka kul soçma, kōziñga tuşadi.

Göge kül saçma, yüzüne düşer.

Kökka tupursañ, yuziñga tuşadi.

Göge tükürürsen yüzüne düşer.

Dilda kiri borniñ - içida siri bor.

Gönlünde kiri olanın, içinde sırrı vardır.

Kōñil kirin aytsa ketar, kōylak kirin yuvsa ketar.

Gönül kirini söylersen gider, gömlek kirini yıkarsan gider.

Kōñil örnida bōlsa, jon joyida bōladi.

Gönül yerinde olursa can da yerinde olur.

Dilda bōlsa, tilga kelar.

Gönülde olan dile düşer.

Kōra-kōra kōz pişar, qila-qila qōl pişar.

Göre göre göz pişer, yapa yapa kol pişer.

Kōrgan ham armonda, kōrmagan ham.

Gören de arzuludur, görmeyen de.

Kumuş kunga qōnsa, oltin ōz oyoği bilan keladi.

Gümüş güine konsa, altın kendi ayağıyla gelir.

Kuk qizarib botsa, xotiniñ ōgil tuqqandek, kun qizarib çıqsa, uyiñga yov kirgandek.

Güneş kızarıp batarsa hanımın erkek doğurmuş gibi, güneş kızarıp doğsa evine düşman girmiş gibidir.

Kasal - kasal emas, kasal boqqan - kasal.

Hasta; hasta değil, ona bakan hastadır.

Yasançoq mardona bōlmas, kapalak.

Havalı merdâne olmaz, kelebek pervâne olmaz.

Har gülniñ ōz isi bor, har elniñ ōz tusi bor.

Her gülün kendi kokusu vardır, her elin kendi usûlü vardır.

Har kim suygan oşini içadi.

Herkes sevdiği aşı yer.

Hunar bir, pardoq qırq.

Hüner birdir, süsleme kırktır.

Hunar, hunardan unar.

Hüner, hünerden gelir.

İğnadek teşikdan tuyadek sovuq kiradi.

İğne gibi delikten deve gibi soğuk girer.

İgnaniñ işini nayza qilolmas.

İğnenin işini mızrak yapamaz.

İkki qōçqorniñ boşı bir qozonda qaynamas.

İki koçun başı bir kazanda kaynamaz.

İkki quyonni quvlagan birini ham tutolmas.

İki tavşan kovalayan birini bile tutamaz.

Oldın yutganniñ burnı qonar.

İlk ütenin burnu kanar.

İnida yotganni el topar.

İninde yatani el bulur.

Kişiniñ suygıan mehnati özige rohat tuyuladı.

İnsanın sevdiği iş kendine rahatlık verir.

İp iñiçka yeridan uzıladi.

İp inceldiği yerden kopar.

İpak yōğida bōz qimmat, yigit yōğida çol qimmat.

İpeğın yokluğında bez pahalıdır, yiğit yokluğunda yaşlı pahalıdır.

İş bor yerda xato bor.

İş olan yerde hata da vardır.

İş ustasidan qōrqar.

İş ustasından korkar.

İt oydında oynaşar.

İt aydınlıkta oynaşır.

İt tımşuğiga suv ketganda suza boşlaydı.

İt çenesine su girdiğinde yüzmeye başlar.

İt tekkan suyakda ilik qolmas.

İt değdiği kemikte ilik kalmaz.

İt gadoy bilan çiqışmaydı.

İt dilenciyle anlaşılamaz.

İt burgasız bölmas, yurt erkasız bölmas.

İt piresiz olmaz, yurt afacansız olmaz.

İt egasiga hurimas.

İt sahibine havlamaz.

İtiniñ fe'li egasiga ma'lum.

İtin huyu, sahibine malumdur.

Komilni komil bilar.

Kâmili kâmil bilir.

Kigiz kimniki bōlsa, şuniñ bilagi qavarur.

Keçe kimin ise, onun bileği nasırlaşır.

Sinmaydigan sop bōlmas, yırtılmagan qop bōlmas.

Kırılmayan sap olmaz, yırtılmayan çuval olmaz.

Qisga ip qamrovga kelmas.

Kısa ip eğirmeye gelmez.

Qōnoq qōnoqdan uluğ.

Konak, konaktan uludur.

Qōy semizi qōyçidan.

Koyunun semizliği çobandandır.

Kōr hassasini bir marta yōqotadi.

Kör değneğini bir defa kaybeder.

Kōr kōrni kōrolmaydi.

Kör, körü göremez.

Kōr tutganin qōymas, kar eşitganin.

Kör tuttuğunu bırakmaz, sağır duyduğunu.

Kōrni kōr biladi, zōrni zōr.

Körü kör bilir, güçlüyü güçlü.

Kör qōyganni soğ topmas.

Körüin koyduğunu sağlam insan bulamaz.

Kulniñ osti - kul.

Külüin altı da küldür.

Laylakniñ ketişiga boqmaydilar, kelişiga boqadilar.

Leyleğin gidişine bakmazlar, gelişine bakarlar.

Mol egasiga topadi, söz jōyasini.

Mal sahibini bulur, söz yerini.

Mol semirsa yoğ bōlar, yer oçılsa boğ bōlar.

Mal semirse yağ olur, yer açılrsa bağ olur.

Minora solgan minora bōyı çuqur qazır.

Minare yapan, minare boyu çukur kazar.

Şam yoruğı tubiga tuşmas.

Mum ışığı dibine düşmez.

Örganiş oson, örgatiş qiyin.

Öğrenmek kolay, öğretiş zordur.

Oldin külgan keyin yiğlar.

Önce gülen sonra ağlar.

Oldiñgi kōçniñ adaşganini keyingi kōç biladi.

Önceki göçün yanlıslıklarını sonraki göç bilir.

Jalada qolqan yomgirdan qōrqmas.

Sağanak yağmurda kalan, yağmurdan korkmaz.

Sa'va işi - sayramoq, hōkiz işi - xirmon yançmoq.

Sa'vanın işi ötmek, öküzün işi harman yapmak.

Çumçuq sōysa ham, qassob sōysin.

Serçe de kesilecekse, kasap kessin.

Ola ekkan oz olur, rosa ekkan soz olur.

Seyrek eken az alır, sık eken çok alır.

Artsa - ketar, qoqsa - yitar.

Silerse gider, silkelerse yok olur.

Tabib - tabib emas, boşidan ötgan - tabib.

Tabip, tabip değildir, başından geçen tabiptir.

Toyligida tuyoği singan, uzoqqa çopolmas.

Taylığında tırnağı kırılan uzağa koşamaz.

Tuzsiz xamir tandirda turmas.

Tuzsuz hamur tandirda durmaz.

Yetti yoşga yetgunça yer tōqmağın yersan, yetmiş yoşga yetgunça el tōqmoğın yersan.

Yedi yaşına gelinceye kadar yer tokmağın yersin, yetmiş yaşına gelinceye kadar el tokmağın yersin.

Yerga tuşgan gul bōlar, ötgə tuşgan kul bōlar.

Yere düşen gül olur, ateşe düşen kül olur.

Joyi özgargan tovuq kōp qaqolaydi.

Yeri değişen tavuk çok gıdaklar.

Yetmagan xamir tandirda turmas.

Yetmeyen hamur tandirda durmaz.

Yegan bilmaydi, kesgan biladi.

Yiyen bilmez, kesen bilir.

Yuzdagi yara yamoğini yaşiriş qiyin.

Yüzdeki yara izini gizlemek zordur.

Zarar kōrmay, foyda qayda?

Zarar görmeden kâr nerede?

2.85. Tembellik

Çalışmama durumu olarak ifade edilen tembellik, kişilerin gücünün yettiği durumlarda bile işlerini yapmama durumudur. Tembel kişiler hayatları boyunca başkalarının emekleri ile bir yerlere gelmek ister. Böylelikle kendilerini çalışmadan, gayret etmeden, kolaylıkla bir şeyler kazanmaya odaklarlar.

Oqsoq qōy tuşdan keyin ma'raydi.

Aksak koyun öğleden sonra meler.

Arava sinsa, yalqovga otin.

Araba kırılınca, tembele odun olur.

Oşxanadan ayvon yaxşı, dangasadan hayvon yaxşı.

Aşhaneden eyvan iyidir, tembelden hayvan iyidir.

Oyoq çarçasa, tayoq yaraydi.

Ayak yorulursa dayak yardımcı olur.

Bir bōri ōlja topsa, ōn bōri hozir bōlar.

Bir kurt leş bulsa on kurt hazır olur.

Bekor turgunça, bekor işla.

Boş duracağına, bedava çalış.

Quruq savlatdan, quruq savat yaxşı.

Boş görünmekten boş sepet iyidir.

Tekin yegan - kōzga tikan.

Çalışmadan yediğin göze dikendir.

Olma piş, oğzimga.

Elma piş ağzıma düş.

Ğayratliniñ yüragi qaynar, ğayratsizniñ yüragi oynar.

Gayretlinin yüreği kaynar, gayretsizin yüreği oynar.

Keça-kunduz yotgan ham bir, toñ uyqusin totgan ham bor.

Gece gündüz yatan da bir, tan uykusunu tadan da bir.

İşlagan tişlaydi, işlamagan kişnaydi.

İşleyen dişler, çalışmayan kişner.

İt itga buyuradi, it quyuğiga.

İt ite buyurur, it de kuyruğuna.

Eçki bergan qōy olar, heç bermagan ne olar?

Keçi veren koyun alır, hiç vermeyen ne alır?

Mevasiz daraxtga toş otılmas.

Meyvesiz ağaca taş atılmaz.

Şaf-şaf degan bilan şaftoli oğizga tuşmas.

Şef-şef demekle şeftali ağza düşmez.

Yalqov ötirgan yerida ötin yoradi.

Tembel oturduğu yerde yarar.

Dangasaniñ işi bitmas, yoz kelsa ham qışı bitmas.

Tembelin işi bitmez, yaz gelse de kışı bitmez.

Uxlaganga uluş yōq.

Uyuyana hisse yok.

Yozda boşi qaynamaganniñ qışda oşi qaynamas.

Yazda başı kaynamayanın kışta aşı kaynamaz.

2.86. Tokluk

Aç olmama, tok olma hâli olarak tanımlanan tokluk, insanların çalışması için, güç kazanması için gerekli bir olgudur.

Oç itniñ ketini tōq it yalaydi.

Aç itin arkasını tok it yalar.

Bir oçlikniñ bir tōqligi bor.

Bir açlığın bir de tokluğu var.

Kōzi tōqniñ ōzi tōq.

Gözü tok olanın, özü toktur.

Qarni tōqniñ qorni oçdan xabari yōq.

Karnı tok olanın, karnı aç olandan haberi yok.

Tōqlik, tōqlikdan çıkar şōxlik.

Tokluk; tokluktan da çıkar yaramazlık.

2.87. Tutumluluk

İnsanların elinde olan maddi imkânları kısıtlı olarak harcaması durumudur. Tutumlu kişiler, harcamalarını dikkatle yaparlar. Sahip olduklarının kıymetini bilerek, bu maddi kaynakları gerekli ölçüde kullanır.

Oq tanga - qora kunga.

Ak akçe, kara gün içindir.

Toma-toma kōöl bōlar, tiyinlardan sōm bōlar.

Damlaya damlaya göl olur, tınlerden som olur.

Pul topgunça, hisob top.

Para bulacağına hesaplı ol.

Kōrpañga qarab oyoq uzat.

Yorganına bakarak ayağını uzat.

2.88. Ümitli Olma

Ümit, insanların hayata karşı olumlu bakabilmesi için gerekli bir duygudur. Çünkü insan, ümit sayesinde geleceğe daha istekli bakar, yaşama sevincine sahip olur.

Umidi yōqniñ imoni yōq.

Ümidi olmayanın imanı olmaz.

Umidiñni uzma, kōñliñni buzma.

Ümidini yitirme, gönlünü bozma.

Noumid - şayton.

Ümitsiz şeytandır.

Yurak umid bilan yaşaydi.

Yürek ümitle yaşar.

2.89. Üzüntü

Kişilerin mutsuz olma durumudur.

Özbek atasözlerinde ‘ğam, qayğu’ ifadeleri üzüntüyü karşılamak için kullanılmıştır.

Kōp ğamni oz quvonç quvadi.

Fazla üzüntüyü az kıvanç kovar.

Kulgi yoşartadi, ğam qaritadi.

Gülüş gençleştirir, gam kocadır.

Qora kōñil yara kōñil.

Kara gönül, yaralı gönül.

Qornimga yiğlamaymen, qadrimga yiğlayman.

Karnıma ağlamam, kadrime ağlarım.

Qayğu qaritar, ğam öldirar.

Kaygı yaşlandırır, gam öldürür.

Şodlik kun quyoşli kundek, xafalik kun bulutli kundek.

Mutlu gün güneşli gün gibi, üzüntülü gün bulutlu gün gibidir.

2.90. Vücut Azaları

Özbek atasözlerinde vücudumuzda bulunan organlar ile ilgili de atasözleri yer almaktadır.

Köz közga tuşsa, yuz uyaladi.

Göz göze bakarsa yüz utanır.

Köz - qörqoq, qöl - botir.

Göz korkak, kol merttir.

Közga ola - boşga balo.

Göze ala, başa belâ.

Körk - köz bilan oğizda.

Güzellik, göz ile ağızdadır.

Öz köziñ ölik tirgizar.

Kendi gözün ölüyü diriltir.

Singan qölñiñ oğirligi böyinga tuşadi.

Kırılan kolun ağırlığı boyuna düşer.

2.91. Yalancılık/Hile Yapma

Yalan ve hile insanlara karşı güven duygusunun kaybolmasına neden olan özelliklerdir. Bu özellikler toplumlarda hoş karşılanmaz, yalan ve hile yapan kişilerin işlerine güvenilmez, söylediği sözlere inanılmaz.

Bir xotinniñ hiylasi qirq eşakka yuk bōlar.

Bir kadının hilesi kırk eşeğe yük olur.

Sevda'da kişi yolğonçi böladi.

Çok söz veren kişi (tüccar) yalancı olur.

Firibgarga şaytonniñ ham havasi keladi.

Hilekâra şeytanın da hevesi gelir.

Odamdan hiyla qoçib qutulmas.

İnsandan hile kaçıp kurtulmaz.

Pora yegan - pona yer.

Rüşvet yiyen kazık yer.

Yolğonniñ umri qisqa.

Yalanın ömrü kısadır.

2.92. Yardımlaşma/Yardımseverlik

Yardımlaşma, var olanın yok olana vermesiyle gerçekleşen bir süreçtir. Yardımlaşma, sadece tanıdıklarımızla değil, tanımadıklarımızla da yapılmalıdır. Yardımlaşma sayesinde toplumlar gelişme gösterir, sıkıntılar giderilir.

Bir qōy ketidan miñ qōy tōyadi.

Bir koyunun arkasından bin koyun doyar.

“Hayt” degan tuyaga mador.

“Hayt” demek deveye medettir.

Sōraganniñ bir beti qora, bermaganniñ ikki beti qora.

İsteyenin bir yüzü kara, vermeyenin iki yüzü.

İt itdan suyak qarzdor.

İt itten kemiği ödünç alır.

2.93. Yaşlılık

İnsanın hayatını sürdürüp, hayatının sonuna doğru yaklaşırken yaşadığı fiziksel değişimler olarak tanımlayabileceğimiz yaşlılık, her insanın yaşayacağı kaçınılmaz bir sondur. Yaşlı insanlar bir süre sonra vücutlarının yaşadığı değişimler sebebiyle başkalarına muhtaç şekilde yaşamak zorunda kalırlar.

Türk toplumlarında yaşlılara değer verilir, yaşlılara karşı saygı gösterilir. Yaşlılar değer olarak görülür.

Özbek atasözlerinde yaşlılık ‘qari, keksalik’ ifadeleri ile verilmiştir.

Arslan qarisa, siçqon inini poylaydi.

Arslan yaşlanınca siçanın inini bekler.

Kosib qarisa yamoqçi bōlar, xotin qarisa yuvuqçi bōlar.

Ayakkabıcı yaşlanınca yamacı olur, kadın yaşlanınca cenaze yıkayıcısı olur.

Bir kun tuğilmoq, bir kun ōlmoq bor.

Bir gün doğmak, bir gün ölmek var.

Kattani katta dersañ, ōzidan ketar, kiçikni katta desañ, kattaga yetar.

Büyüğe büyük desen kendinden geçer, küçüğe büyük desen büyüğe yeter.

Kattaga tegma yiğlarsan, kiçikka tegma uyalarsan.

Büyüğe değme ağlarsın, küçüğe değme utanırsın.

Bolalar şirinlikniñ adoyi, qariyalar şirin sözniñ gadoyi.

Çocuklar tathnın düşküni, yaşlılarsa tatlı sözlerin dilencisidir.

Yoş kelsa - işga, qari kelsa - oşga.

Genç gelirse işe, yaşlı gelirse aş.

Yoş - umrini bağışlar, qari - umrini qarişlar.

Genç ömrünü bağışlar, yaşlı ömrünü karışlar.

Yoşlikniñ qarzini qarismasdan burun bil.

Gençliğin kıymetini yaşlanmadan önce bil.

Yoşlikdagi ğayrat - keksalikda rohat.

Gençlikteki gayret, yaşlılıkta rahatlıktır.

Ōğri qarisa, yolğonçi bōlar, bürgut qarisa, siçqonçi bōlar.

Hırsız yaşlanırsa yalancı olur, kartal yaşlanırsa sıçancı olur.

İt vovullab qariydi.

İt havlayarak yaşlanır.

İt qarisa qopolmas, ot qarisa tepolmas.

İt yaşlanınca ısırılmaz, at yaşlanınca tepemez.

İt qarisa, yotgan joyidan huriydi.

İt yaşlanınca yattığı yerden havlar.

Bōri qarisa, ovi koçar.

Kurt yaşlanınca avı kaçar.

Bōri qarisa, kuçukka kulgu bōladi.

Kurt yaşlanınca eniklere komik olur.

Bōri qarisa ham, bir qōy olar kuçi bor.

Kurt yaşlansa da bir koyun tutacak gücü vardır.

Qarilik xastalik.

Yaşlılık hastalıktır.

Keksalik - kōprik.

Yaşlılık, köprüdür.

Qari bor uyniñ zari bor.

Yaşlısı olan evin zârı vardır.

Keksani kuçidan sōrama, işidan sōra.

Yaşlıya gücünü sorma, işini sor.

Keksaga yōl ber, ōziñ ham keksayasan.

Yaşlıya yol ver, kendin de yaşlanacaksın.

Yigitlik bir guliston, qarilik bir zimiston.

Yigitlik bir gülüstan, yaşlılık bir karanlıktır.

2.94. Yetenek

Her insan çeşitli yeteneklere sahip olarak dünyaya gelmiştir. Bu yetenekler, kişilerin ilgisi, yetenekleri üzerinde çalışması sonucunda kendini gösterir. Bu özellikler kişinin zamanla bir işte en iyi olması, uzman olması konusunda kişiye yardımcı olur.

Bõzni biçsañ işton bõlur, qayışni kessañ puşton bõlur.

Bezi biçersen şalvar olur, kayışı kesersen kuşak olur.

Tikkan çevar emas, biçgan çevar.

Diken usta değildir, biçen ustadır.

2.95. Yeteneksizlik

Yeteneği sergileyememe, başarısızlık olarak tanımlanabilecek olan yeteneksizlik, Özbek atasözlerinde bir işi yapamayan kişinin o konuda yeteneksizliğini ve iyi bir özellik gösterememesi durumunu karşılamak kullanılmıştır.

Yonmasa, õtin yomon, yoqolmasa, xotin yomon.

Yanmazsa odun kötü; yakamazsa hatun kötü.

2.96. Yokluk

Yokluk, bir varlığa sahip olmama durumudur. Yokluk içerisinde olan kişi, maddi olarak bir gelire ulaşmak için emek vermek ister, imkânlarını zorlamaya çalışır.

Yõqni kerak toptirar, yolğiz otni sottirar.

Yok olanı “gerek” buldurur, yalnız atı sattırır.

Yõqlık jõmard qõlin boğlaydi.

Yokluk cõmertın elini bağlar.

2.97. Yönetim/Yöneticilik

Yönetici; bir milletin, bir topluluğun daha rahat, daha düzenli, daha güvenilir bir yaşam sürmesi için kişilere yol gösteren kişidir. Yönetme işini yapma da yönetim olarak adlandırılır.

Türk toplulukları devlete, devlet kurmaya çok önem vermektedir. Devletin iyi bir şekilde yönetilmesi, halk arasında adaletli davranılması, devleti yönetirken yaşanan olumsuzlukların rahatlıkla çözülebilmesi, bir yöneticinin yönetimdeki en büyük amaçlarıdır.

Özbek atasözlerinde de yöneticilerin, kişiler üzerindeki etkisine değinilmiştir. Yöneticilerin iyi davranışlarından ve kötü davranışlarından etkilenerek kişilerinden de bu davranışları gösterebileceği açıklanmıştır.

Mardikorçi bir tanga, ra'yikorçi ön tanga.

Ameleye bir tenge, işi yönetene on tenge.

Amir bōlsa tamagir, na tovuq qolur, na kulonkir.

Amir tamahkâr olursa, ne tavuk kalır, ne horoz.

Otgan oq toşdan qaytmas, elçi xondan tilin tortmas.

Atılan ok taştan dönmez, elçi han'dan sözünü saklamaz.

Baliq boşidan sasiydi.

Balık baştan kokar.

Boş ketsa ham bōrk qolar.

Baş gitse de bōrk kalır.

Boş omon bōlsa, dōppi topılar.

Baş sağlam olursa takke bulunur.

Boşliq yaxşı bolsa, el tuzar, boşliq yomon bolsa, el tōzar.

Başkan iyi olursa birleştirir, başkan kötü olursa dağıtır.

Miñ qoşçıga bir boşçı.

Bin ameleye bir başkan.

Da'vogariñ podşo bōlsa, arziñni ollo eşitsin.

Davacın padişah olursa feryadını Allah işitsin.

Davlat ham - egiz, mehnat ham - egiz.

Devlet de ikiz, iş de ikizdir.

Davlat quşi qōnsa çivin boşıga, semurğ kelar kunda uniñ qoşıga.

Devlet kuşu konsa sivrisinek başına, simurg gelir onun her gün huzuruna.

Davlat - ogiz birlikda.

Devlet, ağız birliğindedir.

Davriñ kepti - sur begim, davroniñ kepti - ur begim!

Devrin geldi sür beyim, devranın geldi vur beyim!

El kōzğalsa taxt kōzğalar.

El ayaklanırsa taht da ayaklanır.

Xalq molini yegan halqumidan ilinar.

Halkın malını yiyen, gırtlğından asılır.

Şoh şoxida yursa, bek bargida yuradi.

Padişah dalda yürürse, bey yaprağında yürür.

Podşo zolim bōlsa, yurt tōzar, podşo odil bōlsa, yurt ōzar.

Padişah zalim olursa yurt geriler, padişah adil olursa yurt gelişir.

Sulton suyagin xōrlamas.

Sultan, soyunu horlamaz.

2.98. Zalimlik/Zulmetme

Zalim kişileri, acıma duygusundan yoksun, sadece insanlara karşı değil, aynı zamanda diğer canlılara karşı da vicdan olarak zayıf kişiler olarak tanımlayabiliriz.

İnsanî duygulardan yoksunluğun verdiği bu durum, toplumu yönetenlerden en alt tabakaya kadar her sınıf insanın sahip olabileceği bir durumdur.

Özbek atasözlerinde de zalimliğin kişilere kötülük aşıladığı açıkça belirtilmiştir.

Fasiqdan hayo tilama, zolimdan vafo.

Fasıktan haya dileme, zalimden vefa.

Yulgiç yulib tōymaydi.

Haydut çalarak doymaz.

İlonniñ zahri yomon, zolimniñ qahri yomon.

Yılanın zehri kötü, zalimin kahri kötü.

Zolimniñ uyqusi – raiyatniñ rohati.

Zalimin uykusu emir kullarının rahatıdır.

Zōrlık, zōrlıkniñ tubi - xōrlık.

Zorbalık; zorbalığın sonucu horluk.

Zulm xōrlanganni birlaştıradi.

Zulüm horlananları birleştirir.

Zulm eşikdan kirsä, insof teşikdan çıqadi.

Zulüm kapıdan girerse insaf delikten çıkar.

2.99. Zaman

Zaman, hayatımızı düzenleyen, işlerimiz ile ilgili plan yapmamızı sağlayan bir olgudur. Yaşadığımız her an, bizim için değerlidir. Bu değeri kaliteli olarak, hayattaki amaçlarımıza uygun şekilde devam ettirmemiz gerekir. Zamanı iyi değerlendirmek karşımıza çıkabilecek olumsuzluklar karşısında daha planlı olmamızı sağlar.

Özbek atasözlerinde, aylar, mevsimler, günün bölümleri, bayram, ömür ifadeleri zaman anlamı için kullanılmıştır.

Qirğiyokda qindagi ham pişadi.

Ağustosta kindaki de pişer.

Oy tunda kerak, aql kunda kerak.

Ay gecede gerek, akıl günde gerek.

Haytdan keyin xinani ketinga qōy.

Bayramdan sonra kınayı arkana yak.

Bir kun miñ kun bōlmas.

Bir gün, bin gün olmaz.

Jōjani kuzda sanaydilar.

Civcivi güzün sayarlar.

Kōza kunda sinmaydı, kunida sinadı.

Çanak her gün kırılmaz, gününde kırılır.

Dehqon yoğsa tinar, çōpon ōlsa tinar.

Çiftçi yağmur yağarsa durur, çoban ölürse durur.

Bola yoşdan, iş boşdan.

Çocuk gençlikten, iş baştan.

Bola ōtirganda ōtqazadı, yurganda yugurtiradı.

Çocuk oturduğunda getirir, yürüdüğünde koşturur.

Burun qiçqirgan xōrozniñ boşı ketadı.

Erken ōten horozun başı gider.

Eski yılñ hisobi yengi yılñ saboğı.

Eski yılın hesabı, yeni yılın dersi.

Ōtgan umr kuygan kōmir.

Geçen ömür, yanan kōmür.

Kulgi kelganda kulmagan, ğam kelganda ōladı.

Gülesi geldiğinde gülmeyen, gam geldiğinde ölür.

Kunduz yurgan ilonniñ umri qisqa.

Gündüz dolaşan yılanın ömrü kısa olur.

Kuzniñ qozoni quyuq qaynaydi.

Güzün kazanı koyu kaynar.

Hamal kirdi, amel kirdi.

Hamal girdi, amel girdi.

Xamir yetilsa, köpçiydi.

Hamur olduğunda kabarır.

Xōroz qıçqırmasa ham toñ otaveradi.

Horož ötmese de tan yeri ağarır.

Yaxşı yıl bahoridan ma'lum.

İyi yıl baharından bellidir.

Bars yılı - boylik, quyon yılı - qaxatlik.

Kaplan yılı zenginlik, tavşan yılı yoksulluktur.

Qıl qışlığını qiladi.

Kış kışlığını yapar.

Qurbaqa ham vaqti bilan vaqillaydi.

Kurbağa da vaktinde vakvaklar.

Navruzdan sōñ qış bōlmas, mezondan sōñ yoz bōlmas.

Nevruzdan sonra kış olmaz, mizandan sonra yaz olmaz.

Savr kirdi - ekinlarga davr kirdi.

Nisan geldi, ekinlerin devri geldi.

Safar oyi - xatar oyi.

Sefer ayı tehlikeli aydır.

Sigir - yili tōqlik, qōy yili - yoqlik.

Sıgır yılı tokluk, koyun yılı yokluktur.

Suv ketar, toş qolar, ōsma ketar, qoş qolar.

Su gider taş kalır, ōsme gider kaş kalır.

Sunbulaniñ tuqqanini suv biladi.

Sünbüle'nin başladığını su bilir.

Hozirim - huzurim.

Şu anım, huzurumdur.

Vaqt toğni yemirar, suv toşni kemirar.

Vakit dağı yontar, su taşı oyar.

Vaqtıñ qıçqırgan xōroz qonga bulanur.

Vakitsiz öten horoz kana bulanır.

Vaqtıñ ketdi - baxtıñ ketdi.

Vaktin gitti, bahtın gitti.

Yoz fasli noz fasli.

Yaz faslı, naz faslı.

Yoz yozılmoq, qış qisılmoq.

Yaz yayılmak, kış kısılmaktır.

Yozga yetsañ, qış kuniñni unutma.

Yaza ulaştığında kışı unutma.

Yozi ketib kuzi qoldi, qışı ketib muzi qoldi.

Yazı gidip güzü kaldı, kışı gidip buzu kaldı.

Yoz işlagan qışda rohatda, yoş uylangan qariganda rohat-da.

Yazın çalışan kışın rahatta, genç evlenen yaşlandığında rahattadır.

Yıl - boşı iş boşı.

Yılbaşı, iş başıdır.

Yilniñ oyi kōp, oyniñ kuni kōp.

Yılın ayı çok, ayın günü çoktur.

Zamona oxir bōlsa, xirs ustiga xirs çiqqay.

Zaman geçtikçe, hırs üstüne hırs çıkar.

Payti kelganda daraxt gullaydı.

Zamanı geldiğinde ağaç çiçek açar.

Kezi kelsa, ketmon çop.

Zamanı geldiğinde, ayıkla.

2.100. Zenginlik

Ekonomik olarak iyi olma durumu anlamına gelen zenginlik, Özbek atasözlerinde genellikle eleştirilen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü zengin kişiler, elde ettikleri bu maddi açıdan yüksek hayat standartlarına sahip olma durumunu çoğu zaman çıkarları için kullanmaktadır. Bu yüzden zenginlerin, hayatta her şeye sahip olduğu, haksızken bile haklı olduğu, elde edilen mal ile toplumda öncelikli söz hakkına sahip olduğu görülmektedir.

Oğzi qiyşiq bōlsa ham, boyniñ qizi kuyov tanlaydı.

Ağzı eğri olsa da zenginin kızı, damat seçer.

Oğzi qiyşiq bōlsa ham, boyniñ oğlı sözleşsin.

Ağzı eğri olsa da zenginin oğlu söylesin.

Oş - otliniki, tōy - tōnliniki.

Aş, atı olanın; düğün, giyimi olanındır.

Miñ qōylikniñ işi bir qōylikka tüşibdi.

Bin koyunu olanın, bir koyunu olana işi düşmüş.

Topgan kul ketirir, topmagan - bir boğ piyoz, topgan qoy keltirir, topmagan jöja xōroz.

Bulan gül getirir, bulamayan bir bağ soğan; bulan koyun getirir, bulamayan ferik.

Toğda tuğilgan qōziniñ ikki kōzi toşda bōlar, oçarçilikda tuğilgan bolaniñ ikki kōzi oşda bōladi.

Dağda doğan kuzunun iki gözü taşta olur, kıtlıkta doğan çocuğun gözü aşta olur.

Hayrsiz boy - tepasi oçiq uy.

Hayırsız zengin, üstü açık ev gibidir.

Qatorda noriñ bōlsa, yukiñ yerda qolmaydı.

Katar'da erkek deven varsa yükün yerde kalmaz.

Yōqolib topilgan mal ōlja, ōlib tirilgan jon ōlja.

Kaybolup bulunan mal ganimet, ölüp dirilen can da ganimettir.

Yuguruk otga yol bitmas, toq yigitga mol bitmas.

Koşan ata yol bitmez, tek yiğidin malı bitmez.

Mulki yōqniñ milki yōq.

Mülkü olmayanın diş eti olmaz.

Pul bōlsa - çañalda şōrva.

Paran olursa çorbayı pençelersin.

Pulu borga - ikki dunyo bir qadam.

Parası olana iki dünya arası bir adımdır.

Sendan ham ōtar bu boylik, mendan ham ketar bu yōqlık.

Senden de geçer bu zenginlik, benden de gider bu yoksulluk.

Yoz yayloviñ bor, qış qışloviñ bor, dunyoda ne ğamiñ bor.

Yazın yaylan var, kışın kışlağın var, dünyada ne gamın var?

Boy buvamniñ oşı bor, içi tōla toşı.

Zengin dedenin aşısı var, içi dolu taşı var.

Bor borini yeydi, uyatsız orini yeydi.

Zengin varını yer, arsız arını yer.

Boy borin bermas, yoq qarab turmas.

Zengin varını vermez, fakir bakıp durmaz.

2.101. Zıtlık

Anlatımın daha etkili, daha güçlü olmasını sağlamak için kullanılan zıtlık ifadeleri, atasözlerinde dilin gücünü ispatlamak için kullanılmıştır. Bu zıtlıklar, iyi-kötü, ak-kara, eski-yeni, ölüm-düğün gibi dil içerisinde sıklıkla yer almaktadır.

Oq iştonniñ baloğı qora iştonga yaraşmaz.

Ak şalvarın paçası, kara şalvara yakışmaz.

Oq qōyni ham ōz oyoğidan osadılar, qora qōyni ham ōz oyoğidan osadılar.

Akkoyunu da kendi ayağından asarlar, karakoyunu da kendi ayağından asarlar.

Oydında oq kiygan kōlankada kōk kiyar.

Aydınlıkta ak giyen, gölgede gök giyer.

Bi yaxşıga - bir yomon.

Bir iyiye, bir kötü.

Kōp kulgan kōp yiğlar.

Çok gülen, çok ağlar.

İş katta hamyon latta.

İş büyük, cüzdan boş.

Qora tovuq ham oq tuxum qiladi.

Kara tavuk da ak yumurta yumurtlar.

Muşukniñ ölimi - siçqonga tōy.

Kedinin ölümü sıçana düğündür.

Rahmat olgan omondır, la'nat olgan yomondır.

Rahmet alan amandır, lânet alan yamandır.

Yangini eski saqlar.

Yeniye eski korur.

2.102. Zorluk

Hayatta karşılaşılan sıkıntılar, aşılması kolay olmayan engeller, çok çaba gösterilerek kazanılan durumlar zorluk olarak adlandırılır. Bu zorluklar, kimi zaman insanlar için hayatının dönüm noktası, kimi zaman da bir hayat dersi olmaktır. Zor olan değerli olur, çünkü içinde emek vardır.

Özbek atasözlerinde zorluk 'qiyin' olarak kullanılmıştır.

İşim bitdi, eşagim loydan ötdi.

İşim bitti, eşeğim çamurdan geçti.

İt talaşmay işi bitmas.

İt boğuşmadan işi bitmez.

Muşukka oyun, siçqonga qiyin.

Kediye oyun, sıçana zorluk.

Konçi koniga tuşdi, azroil yoniga tuşdi.

Madenci madene düştü, Azrail yanında düştü.

Umr savdosi qiyin savdo.

Ömür sevdası zor sevdadır.

Nari borsam hōkiz ölar, beri kelsam arava sınar.

Şu tarafa gitsem öküz ölür, bu tarafa gelsem araba kırılır.

Poygaçiniň kōzi - ğovda.

Yarışmacının gözü engeldedir.

Yuribsan bu soqmoqqa, çidarsan bu tōqmoqqa.

Yürürsen bu patikaya, dayanırsın bu tokmağa.

Boyniň yerin işlab qoldim, labginamni tişlab qoldim.

Zenginin yerini işledim, dudağımı dişledim.

2.103. Diğer

Konularına göre tasnif edilen atasözlerinde herhangi bir konu başlığı içerisinde yer almayan atasözleri, diğer başlığı içerisinde verilmiştir.

Pes pes bilan qoronğida topışar.

Benek benekle karanlıkta buluşur.

Bitta edi moyam, ikkita bölđi dastmoyam.

Bir taneydi mayam, iki oldu sermayem.

Birniki - miňga, miňniki - tumanga.

Birinki bine, bininki on bine.

Bu dunyo - karvonsaroy.

Bu dünya kervansaraydır.

Jon şirinmi, halvo şirinmi?

Can mı tatlı, helva mı tatlı?

Bolaniň erkasi - bitniň sirkesidir.

Çocuğun en gözdesi, bitin sirkesidir.

Nonniň ikki kunligini, gōştiniň bir kunligini.

Ekmeğin iki günlüğünü, etin bir günlüğünü.

Eşak hañramasa, “hañi” demaslar.

Eşek anırmasa “anırıcı” demezler.

Göşt olişni bilmayman, yoğ-yoğidan kesib ber.

Et almayı bilmiyorum, yağlı yerinden kesip ver.

Ketgan ketgan böl-di, ketgani nedan böl-di?

Giden gider oldu, gitmesi neden oldu?

Körmoq bor, yemoq yōq.

Görmek var, yemek yok.

Kulgi - qamçı, zaharli tomçı.

Gülüş kamçı, zehirli damla.

Mitaniñ yomoni tegirmondan butun çıqadı.

Güyenin kötüsü değirmenden diri çıkar.

Har supradan - bir kulça.

Her sofradan bir ekmek.

Xizmatga tōhmat.

Hizmete tōhmet.

Hut kirdi, dehkön paytavasıya qurt kirdi.

Hutgirdi, çiftçi çarığına kurt girdi.

İkki ön beş - bir öttiz.

İki on beş bir otuz eder.

İşonganim sen böl-sañ, körgan kunim ne böl-ar?

İnandığım sen olursan gördüğüm gün ne olur?

İt poxol ustida yotib, yemagay, yedirmagay.

İt sap yığınının üstünde yatar yemez, yedirmez.

İt, itniñ örtoğı bit.

İt, itin arkadaşı bit.

İt: “Yozga çıqsam, suykudan saroy solamam” der.

İt: “Yaza çıkarsam kemikten saray yapacağım.” demiş.

İti bölmaganniñ yaloğı bölmas.

İti olmayanın yalağı olmaz.

İtni öldirganniñ özi kōmadi.

İti öldürenin kendisi gömer.

İtni it talab öldiradi.

İti, it boğarak öldürür.

İtniñ boşini laganga solsañ, yumalab yerga tuşar.

İtin başını leğene koysanız yuvarlanıp yere düşer.

İt qılğanini otarçı qılolmas.

İtin yaptığıını baytar yapamaz.

İtli ovçı ovulga sığmas.

İtli avcı ağıla sığmaz.

İtniñ tovoni qıçisa, karvonga ergaşar.

İtin topuğu kaşınırsa kervanın ardından gider.

Kosa, kosaniñ tagida nimkosa.

Kâse, kâsenin altında yarım kâse.

Yitgan õqni otgan õq topar.

Kaybolan oku, atılan ok bulur.

Qozon ham moy, çōmiç ham moy.

Kazan da yağlı, kepçe de yağlı.

Qozonda bōlsa çōmiçga çiqadi.

Kazanda olursa, kepçede çıkar.

Qozoni boşqoniñ qayğusi boşqa.

Kazanı başka olanın kaygısı başkadır.

Kalla utgan quloq yer.

Kelle üten kulak yer.

Kesakdan alev çıkmış.

Kezekten alev çıkmış.

Qırqığa çidagan, qırq biriga ham çidaydi.

Kırka dayanan kırk bire de dayanır.

Qöynidan tókilsa qönjiga.

Koynundan dökülürse koncuna.

Qöy bir teriniñ içida neça ozib, neça semiradi.

Koyun bir derinin içinde ne kadar zayıflar, ne kadar semirir.

Köprikdan ot ham otadi, eşak ham.

Köprüden at da geçer, eşek de.

Nodiydaniñ tuşığa bir juft şaftoli danak kiribdi.

Nadidenin rüyasına bir çift şeftali çekirdeği girmiş.

Nur yoğdı - dur yoğdı.

Nur yağdı, inci yağdı.

Öroqda yōq, moşoqda yōq, xirmonda hozir.

Orakta yok, başakta yok, harmanda var.

Öyindan ōq çiqadi.

Oyundan ok çıkar.

Oldin edim noğoraçi, endi bōldim toğoraçi.

Önce oldum darbukacı, şimdi oldum bakırcı.

Palovniñ qamçısı - çoy.

Pilavın kamçısı çaydır.

Pul böl-di - kul böl-di.

Pul oldu, kül oldu.

Sariq it sovg'a tılar.

Sarı köpek hediye ister.

Sakson kun - sanoqda, tōqsan kun - tovoqda.

Seksen gün hesapta, doksan gün tabakta.

İssiq jon isitmasiz bölmas.

Sıcak can hararetsiz olmaz.

Sizdan - ugina, bizdan - bugina.

Sizden öyle ise bizden de böyle.

Siz kōrgan katta tollar kesilib ketgan.

Sizin gördüğünüz büyük söğütler, kesilip gitmişler.

Kōça xandoni, uy zandoni.

Sokak handanı, ev zindanı.

Kunjut ōz uruğini kōripti-yu, tarvuz uruğini kōrmapti.

Susam kendi tohumunu görmüş ama karpuzun çekirdeğini görmemiş.

Sulaymon ōldi, devlar qutuldi.

Süleyman öldü, devler kurtuldu.

İsiriqdan jin qoçar, yuduruqdan jinni.

Üzerlikten cin kaçır, yumruktan deli.

Bordan yuqar, boldan tomar.

Vardan geçer, baldan damlar.

Borsam nima berasan, kelsa nima olib kelasan?

Varsam ne verirsin, gelsen ne getirirsin?

Xatga tuşdiñ òtga tuşdiñ.

Yazıya düştünse, ateşe düştün.

Yelniñ işi sovurmoq, òtniñ işi qovurmoq.

Yelin işi savurmak, ateşin işi kavurmak.

Yemaganiñni yerlar yer.

Yemediğini yerler yer.

Yersa yerniñ fagi bor, òttiz ikki narxi bor.

Yerde yerin farkın var, otuz iki narhı var.

Kök kirsin, qızıl çıqsın.

Yeşil girsin, kızıl çıksın.

Yetsa mol, yekmasa jon.

Yeterse mal, yetmezse can.

İlon yuz yaşasa, ajdaho miñ yaşasa, yuho bōladi.

Yılan yüz yaşarsa, ejdarha bin yaşarsa vampir olur.

İlondan - ilon, çayondan - çayon.

Yılandan yılan, akrepten akrep.

Yumsam muştımda, oçsam kaftımda.

Yumsam yumruğumda, açsam avucumda.

SONUÇ

1. Binlerce yıllık birikimin bir parçası olan atasözleri, toplumların kültürü, tarihi, toplum yapısı, gelenek ve görenekleri hakkında geçmişten günümüze insalara bilgi vermektedir.

2. Bu çalışmanın konusu olan Özbek atasözlerinin konuları açısından sınıflandırılması, Özbek dünyası atasözlerinin hangi konular üzerinde yoğunlaştığını tespit etmek için seçilmiştir.

3. Konuların çeşitli sözlüklerde anlamları, konuların atasözlerinde kullanımıındaki çeşitlikleri verilerek konu başlıkları açıklanmış ve atasözleri bu başlıklar altında incelenmiştir.

4. Atasözlerinin en önemli özelliklerinden biri olan anlam derinliği, Özbek atasözlerinde de karşılaşılan özellikler arasındadır.

5. Çalışmada yer alan atasözlerinden bazıları farklı iki konu da bulunmaktadır. Bu da atasözlerinin tek bir konuyu değil birden fazla konuyu karşılayarak anlam yönünden çeşitliliğe sahip olduğunu göstermektedir.

6. Çalışmamızda Özbek atasözleri tasnif edilirken aşağıdaki istatistikî veriler ortaya çıkmıştır:

Konu Başlığı	Konuları Bakımından Atasözü Sayısı
Nasihat	541
Eleştiri	277
Tecrübe	116
Diğer	66
Tabiat/Doğa	59
İnsan/Toplum	50
İyi/Kötü Huy	50
Zaman	42
Aile/Akraba	41
Düşman	40
Dost	36
Birlik Beraberlik	33

Misafir/Misafir Ağırılama	32
İyilik	30
Kahramanlık/Yiğitlik	29
Kötülük	25
Yaşlılık	23
At/Atın Önemi	21
Kadın/Kız	21
Değerli Olma	20
Tembellik	20
Din/Diyanet/İnanç	19
Anne/Baba	18
Yönetim/Yöneticilik	18
Zenginlik	18
Ahlak	17
Çalışkanlık	16
Güzellik	16
Aşk/Sevgi	13
Çıkarıcılık	13
Söz/Söz Söyleme	13
Doğruluk/Dürüstlük	12
Fakirlik	12
Adalet	11
Akılsızlık	11
Cesaret/Cesur Olma	11
Güçlülük/İrade	11
Açgözlülük	10
Cimrilik	10
Gelenek Görenek	10
Kararlılık	10
Sağlık	10
Şans/Kısmet/Talih	10
Zıtlık	10
Açlık	9
Akıllık	9
Çokluk/Fazlalık	9
Gençlik	9
Mutluluk	9
Zorluk	9
Bencillik	8
Evlilik/Bekârlık	8
Güçsüzlük	8
Memleket/Vatan	8
Örnek Olma	8
Komşu	7

Ölüm	7
Zalimlik/Zulmetme	7
Cömertlik	6
Kanaat Etme	6
Üzüntü	6
Vücut Azaları	6
Yalancılık/Hile Yapma	6
Arkadaşlık	5
Avcılık	5
Dikkatsizlik	5
Hastalık	5
İlim	5
Tokluk	5
Azlık	4
Korku	4
Pişmanlık	4
Sabırlılık	4
Talihsizlik	4
Tutumluluk	4
Ümitli Olma	4
Yardımlaşma/Yardımseverlik	4
Alçak gönüllük	3
Giyim Kuşam	3
Güven	3
Kibirlik	3
Acelecilik	2
Ayrılık	2
Ders Alma/Ders Çıkarma	2
Dikkatlilik	2
Eğitmek/Eğitim	2
Göç/Yerleşme	2
Gururlu Olma	2
Güvensizlik	2
İsraf	2
Kıskançlık	2
Kurnazlık	2
Özgürlük	2
Sınırı Olmama	2
Yetenek	2
Yokluk	2
İmkânları Zorlama	1
Kusur Bulmamak	1
Öfke	1
Risk Almak	1

Savaş	1
Sorumluluk	1
Yeteneksizlik	1

Verilen istatistiklere göre Özbekler, atasözlerinde 541 atasözüyle en çok “Nasihat” konusunda atasözüne sahiptir. Bu da Özbek kültürünün nasihate önem verdiğinin göstergesidir.

SÖZLÜK

-A-

Aççıq [< āçığ]: Acı.

Ajdaho [< ejdeha] (Far.): Ejderha.

Ajrat-: Ayırmak.

Anor [< enār] (Far.): Nar.

Araqhōr [< araq+ḥōr] (Ar+Far): İçki içen, içkici.

Arazla- [< a‘rāz+la-] (Ar+Tr.): Küsmek.

Arra (Far.): Hızır.

Arzon [< erzān] (Far.): Ucuz.

Asal [< ‘asel] (Ar.): Bal.

Asta asta: Yavaş yavaş.

Aşula: Şarkı.

Axlat [< ḥilt]⁵⁷ (Ar.): Çöp.

Ayol [< ‘ayāl] (Ar.): Eş, zevce, kadın.

Ayyor [< ‘ayyār] (Ar.): Hilekâr, hileci, düzenbaz.

-B-

Baland [< bülend] (Far.): Yüksek, yüce, ulu.

Barg [< berg] (Far.): Yaprak.

Baxşi (Far.): Hoca.

⁵⁷ Mustafa Çetin, “Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasında Biçimsel Eş Değerler ve Türkiye Türkçesinin Akraba Topluluklara Öğretimi”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Ocak-Haziran 2014-1, s. 167.

Bekorga [< bī+hōr+ga] (Far.+Tr.): Boşuna, boş yere.

Bepardoz [< bī+pardoz] (Far.): Makyajsız.

Boja⁵⁸ (Far.): Bacanak.

Bōri: Kurt.

Bōydoq: Bekâr, yalnız.

Bōyra: Hasır

Bulğay-: Pislemek.

Bultur [< bildir]: Geçen yıl.

Burga: Pire.

Bürgut: Kartal.

Buva [< buba < baba]: Ata.

-Ç-

Çarça-: Yorulmak.

Çayon [< çadan]: Akrep.

Çevar [< çeber] (Moğ.): Usta, yetenekli.

Çin: Gerçek.

Çirmanda [< çirmende] (Far.): Def, daire şeklinde çalgı.

Çivin [< çibin < çibın < çipın] (?): Sivrisinek.

Çiviq [< çivik]: Çubuk.

Çõçqa [< çoçka < çoçuka]⁵⁹ (Moğ.): Domuz yavrusu

⁵⁸ Özbek Türkçesinde akrabalık bildiren kelimeler genellikle Farsçadan alınmıştır. Bk. Fatma Açık, “Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasında Aile Bireyleri ve Akrabalık İlişkileri ile İlgili Kelimelerin Eş Değerliği Bakımından Karşılaştırılması”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi*, Mayıs 2012, s. 4.

⁵⁹ “Çocuk” kelimesi zamanla değişime uğrayarak “domuz yavrusu” anlamı kazanmıştır. Bk. Hakan Aydemir, “Çocuk Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ekim 2018.12, s. 10.

Çōmiç: Kepçe.

Çumçuq: Serçe.

-D-

Dehqon [< dihqān < dihgān] (Far.): Çiftçi.

Doğ [< dāğ] (Far.): Lale, gelincik vb çiçeklerin göbek kısmındaki siyahlık.

Domla [< dāmle]⁶⁰ (Far.): Hoca.

Don [< dāne] (Far.): Tahıl.

Dono [< dānā] (Far.): Zeki, bilgili, âlim.

Doya [< dāye] (Far.): Ebe, süt nine, bakıcı.

Dum (Far.): Kuyruk.

Dur [< durre] (Ar.): İnci.

Duradgorlik: Marangozluk.

-E-

Eçki: Keçi.

Ega: Sahip.

Elt-: Taşımak.

Emikdoş: Süt kardeşi.

Engaş: Öne eğmek.

Erka: Gözde; şımartılmış

Etik: Çizme.

Ezma: Geveze.

⁶⁰ Özbek atasözlerinde meslek adlarının da çok sayıda yer aldığı görülmektedir. Bk. Hazar, s. 316.

-F-

Farzand [< ferzend] (Far.): Evlat.

-G-

Gadoy [< gedā] (Far.): Dilenci.

Gap: Söz.

Gapir-: Konuşmak.

Goñ: Gübre.

Gösala: Buzağı.

Gumon [< gumān] (Far.): Şüphe.

-Ğ-

Ğööst [< gūšt] (Far.) Et.

-H-

Hamyon: Cüzdan.

Hayda-: Sürmek.

Hazil (Ar.): Şaka.

Hidlaş-: Koklaşmak.

-İ-

İçak: Bağırsak.

İlin-: Asılmak.

İssiq: Sıcak.

İşonç: Güven.

İşonmoq: İnanmak.

İzvoş [izvosh'] (Rus.): Fayton.

-J-

Jahl [< cehl] (Ar.): Cehalet.

Janjal: Kavga.

Jar [< yār]: Uçurum.

Jōja: Cıvcıv.

Joy (Far.): Yer.

-K-

Kaft: El ayası.

Kalta: Kısa.

Kambağal⁶¹ (Far.): Fakir.

Kamçiliksiz: Eksiksiz.

Kamon [< kemān] (Far.): Yay.

Kamtar (Far.): Mütevazı.

Kana: Kene.

Kapalak: Kelebek.

Kar: Sağır.

Kasal (Ar.): Hasta.

Kasb [< kesb] (Ar.): İş, meslek.

Kasbdoş: Meslektaş.

Katta: Büyük.

⁶¹ Kambağal kelimesi için bk. Süer Eker, “Özbekistan’da Oğuzca Bir Diyalekt: Güney Harezm Oğuzcası” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S: 5, Ankara 2007, s. 126; Haktan Kaplan, “Türk Dünyası Destanlarında Kardeş ve Kardeşlik, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016, s. 81; Aziz Merhan, *Türkçe ve Özbekçe Eşsesli Sözcük Karşılaştırması*, s. 5.

Keça: Dün.

Keksa: Yaşlı.

Keñ: Geniş.

Kiyik: Geyik.

Kiyim: Elbise.

Kōça [< kūçe] (Far.): Sokak.

Kōlanka: Gölge.

Kōmak: Yardım.

Kōpay-: Çoğalmak.

Kōrk: Güzellik.

Kōrpa: Yorgan.

Kōylak: Gömlek.

Kōza [< kāse (Far.) < ke's (Ar.)] : Kase, çömlek.

Kōzgu: Ayna.

Kulgi: Gülüş.

Kulol: Çanakçı, çömlekçi.

Kunjut [< gunjid]⁶²: Susam.

Kutilmagan: Beklenmedik.

Kut-: Beklemek.

Kuy-: Yanmak.

Kuyov: Damat.

⁶² Moğolcada, birçok dilden alıntı kelimeler Farsça alıntı kelimeler bulunmaktadır. Bk. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Mo%C4%9Folca> 13.09.2021.

-L-

Lab [< leb] (Far.): Dudak.

Loçin [< laçın] (?)⁶³: Şahin.

Lōli (Far.): Çingene.

Loy [< lāy] (Far.): Çamur.

-M-

Mağiz: Çekirdek.

Mañlay: Alın yazısı.

Maqta-: Övmek.

Marta (Ar.): Kez, kere.

Maslahat (Ar.): Akıl.

Mayiz: Kuru üzüm.

Mehmon [< mihmān] (Far.): Misafir.

Mehnat [< miḥnet] (Ar.): Emek, gayret, çalışmaaz.

Mergan: Avcı.

Mezbon [< mīz-bān] (Far.): Ev sahibi.

Momaqaldiroq: Gök gürültüsü.

Muguz [< müñüz]: Boynuz.

Mušt (Far.): Yumruk.

⁶³ Kökeni konusunda kesin bilgi olmayan *laçın* kelimesi için Tuncer Gülensoy şöyle bir köken bilgisi vermektedir: *laçın* < **alaçın* = **ala* (yüksek, ulu, büyük) + *çın* (doğru). Türkçede ön seste /a/ düşmesi sonucu /laçın/ şekli ortaya çıkmıştır. Ayrıca kelimenin Moğolcada /naçın/ şeklinde geçtiğini de belirtmektedir. Bk. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, C. I, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 595; Nişanyan **çın* kelimesinin Eski Türkçede bir kuş ismi olduğunu beyan ederek kelimenin **ala*+**çın* birleşiminden meydana geldiğini ve ön seste /a/ ünlüsünün düşmesiyle *laçın* şeklini aldığını ifade etmektedir. Sevan Nişanyan, *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Liber Plus Yayınları, İstanbul 2018, s. 497.

Muşuk: Kedi.

Muttaham: Dolandırıcı.

Muz: Buz.

-N-

Navkar [< nöker < nökür] (**Moğ.**): Asker; erkek hizmetçi.

Nayza [< ney-çe] (**Far.**): Küçük kamış, mızrak.

Nodon [< nā-dān] (**Far.**): Cahil, bilgisiz.

Noğora [< nakkāre] (**Ar.**): Koltuk altına ya da diz arasına yerleştirilip çalınan koltuk davulu.

Nokas [< nākes] (**Far.**): Cimri.

Novvoy [< nānvay] (**Far.**): Fırıncı.

-O-Ō-

Obröy [< āb-ı rū > āb-rū] (**Far.**): Yüzsuyu, şeref, haysiyet, itibar.

Ōğri: Hırsız.

Oldin: Önce.

Ombir: Maşa, kerpeten.

Omoç: Saban.

Ōpka: Akciğer.

Ōrik: Kayısı.

Oriq: Zayıf.

Osmon [< āsmān] (**Far.**): Gökyüzü.

Oson [< āsān] (**Far.**): Kolay.

Ost: Alt.

Ōtgan: Geçmiş.

Ötkir: Keskin.

Öy: Hayal.

Oyim: Hanım.

Oyla-: Düşünmek.

Öz-: Gelişmek.

-P-

Past [< pest] (Far.): Değersiz.

Paşsa [< peşşe] (Far.): Sivrisinek.

Peşon [pīşān] (Far.): Alın.

Piyoz [< piyāz] (Far.): Soğan.

Pordozçi [< pardo+çi] (Far.+Tr.): Makyöz.

Puç [< pūç] (Far.): İşe yaramayan, boş.

Puşaymon [< peşīmān] (Far.): Pişmanlık.

-Q-

Qağıllagan: Gaklamak.

Qalin: Başlık parası.

Qandu [< kand (Ar.) < kānd (Far.): Şeker.

Qarmoq: Olta.

Qarz [< qarż] (Ar.): Ödünç, borç.

Qatıq: Yoğurt.

Qaynsiñgil: Görümce.

Qinğir: Eğri.

Qiyin: Zor.

Qop: Çuval.

Qōşiq: Şarkı.

Qōy: Koyun.

Quda: Dünür.

Qurol: Silah.

Quyön: Tavşan.

-R-

Rahm kil- [< raḥm] (Ar.): Acımak.

Rejasız: Plansız.

-S-

Sabzi (Far.): Havuç.

Sara (Far.): Saf, katıksız, gösterişli.

Sassiq: Kötü kokulu.

Savat [< seped < sebed] (Far.): Sepet.

Savdogar [savdāger] (Far.): Tüccar.

Semurğ [< sī murğ] (Far.): Kaf Dağı'nın arkasında yaşadığına inanılan efsânevi kuş, ankā.

Silay-: Okşamak.

Sindir-: Kırma.

Siñil: Kız kardeş.

Sin-: Kırılmak.

Soçiq: Havlu.

Soç-: Tarla ekmek.

Soğın-: Özlemek.

Soqmoq: Patika.

Sovğa: Hediye.

Sunqor [< **sıngkur**]: Doğan cinsinden yırtıcı bir kuş.

Suyak: Kemik.

Suyukli: Sevimli.

-Ş-

Şam [< **şem'**] (Ar.): Mum.

Şamol: Kible ardında kutup tarafından esen yel.

Şer: Aslan.

Şoli: Çeltik.

Şörva: Çorba.

Şoşqoqlik: Acelecilik.

Şox: Dal.

-T-

Taqa: Nal.

Tarvuz [< **xarbuz**]⁶⁴ (Far.): Karpuz.

Tekin: Bedava.

Terak: Kavak.

Teşik: Delik.

Tomçi [< **tamçi**]⁶⁵: Damla.

Topil-: Bulunmak.

⁶⁴ Karpuz kelimesinin etimolojisi hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Ama köken olarak Farsça ile ilgili olduğu belirtilmektedir. Bk. <http://aksozluk.org/karpuz> (14.09.2021).

⁶⁵ 'Tomçi' kelimesi Hazar Türkçesinde tamçı<tamçi<tamla şeklinde damla kelimesini ifade etmektedir. Bk. Pınar Özdemir, "Hazar Türkçesi ve Hazar Türkçesi Leksikoloji Tespiti Denemesi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2013, s. 198.

Topiş-: Buluşmak.

Tör: Ağ.

Tort-: Çekmek.

Totuv: Uyumluluk, mutluluk.

Tuçkir-: Hapşirmek.

Tumşug: Hayvan burnu, gaga.

Tuş [< düş]: Rüya.

Tuşdan keyin: Öğleden sonra.

Tuxum [< tohum]⁶⁶ (Far.): Yumurta.

Tuya: Deve.

Tuzat-: Tamir etmek.

-U-

Uluş [< ülüş]: Hisse.

Urug: Tohum.

Uy: Ev.

Uyal-: Utanmak.

Uyat: Ayıp.

Uylan-: Evlenmek.

-X-

Xalta (Far.): Çuval.

Xil (Ar.): Çeşit çeşit.

⁶⁶ Yumurta kelimesinin uruğ ‘tohum’ olarak anlamına yer verilmiştir. Bk. Aziz Merhan, “Türkçe ve Özbekçe Eşesli Sözcük Karşılaştırması”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 47, 2012, s. 10.

Xina [ħinnāʿ] (Ar.): Kına.

Xunrezlik [hūn-rīz] (Far.): Kan dökmek.

Xurjun [< hurç] (Far.): Heybe.

-Y-

Yalanğoc: Çıplak.

Yalqov: Tembel.

Yanç-: Ezmek.

Yaşir-: Gizlemek.

Yelka: Omuz.

Yengil: Hafif.

Yetekla-: Peşine düşürmek.

Yolbars: Kaplan.

Yonğoc: Ceviz.

Yopinç: Örtü.

Yopiq: Kapalı.

Yop-: Kapatmak.

Yoruğ: Aydınlık.

Yot: Yabancı.

Yovvoyi: Yabani.

Yugur-: Koşmak.

-Z-

Zañla-: Paslanmak.

Zargar [< zer-ger] (Far.): Kuyumcu.

KAYNAKÇA

- AÇIK Fatma, “Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasında Aile Bireyleri ve Akrabalık İlişkileri ile İlgili Kelimelerin Eş Değerliği Bakımından Karşılaştırılması”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji-Makale Bilgi Sistemi*, Mayıs 2012, s. 1-8.
- AYDEMİR Hakan, Hakan Aydemir, “Çocuk Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Dergisi*, Ekim 2018.12, s. 1-18.
- BAYDEMİR Hüseyin, “Özbek Halk Masalları” *Atatürk Kültür Merkezi*, Ankara 2013.
- ÇAKAN Ayşegül (çev.), “Kutadgu Bilig”, *Türkiye İş Bankası Kültür*, İstanbul 2019.
- ÇETİN Mustafa, “Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasında Biçimsel Eş Değerler ve Türkiye Türkçesinin Akraba Topluluklara Öğretimi”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Ocak-Haziran 2014-1, s. 161-175.
- COŞKUN Volkan, “Özbek Türkçesi Grameri”, *Türk Dil Kurumu*, Ankara 2000.
- DEVELLİOĞLU Ferit, “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat”, *Aydın Kitabevi*, 29. bs., Ankara 2012.
- DİLÇİN Cem (düz.), “Tarama Sözlüğü”, *Türk Dil Kurumu*, 3. bs., Ankara 2013.
- EKER Süer, “Özbekistan’da Oğuzca Bir Diyalekt: Güney Harezm Oğuzcası” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S: 5, Ankara 2007.
- GÜLENSOY Tuncer, “Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü”, C. I, *TDK*, Ankara 2011.
- GÜLTEKİN Mevlüt, KORAŞ Hikmet, KURBANOVA Mukhabat, “Özbek Türkçesi Gramer-Metin-Sözlük”, *Kesit*, İstanbul 2019.
- GÖKYAY Orhan Şaik (haz.), “Dede Korkut Hikâyeleri”, *Kabalcı*, İstanbul 2013.
- HAZAR Mehmet, “Özbek Halk Makal-Matalları” *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 14., *TDK*, Ankara, Güz 2002 s. 311-318.

- KAPLAN Haktan, “Türk Dünyası Destanlarında Kardeş ve Kardeşlik, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2016.
- KÜLTÜR BAKANLIĞI, “Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü”, *Kültür Bakanlığı*, Ankara 1991.
- MERHAN Aziz, “Türkçe ve Özbekçe Eşesli Sözcük Karşılaştırması”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 47, 2012, s. 1-16.
- NİŞANYAN Sevan, “Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi”, *Liber Plus*, İstanbul 2018.
- ÖZ Aynur, “Hayvanlarla İlgili Özbek Atasözleri”, *DergiPark*, S. 9, Ekim 2000, s. 114-159.
- ÖZDEMİR Pınar, “Hazar Türkçesi ve Hazar Türkçesi Leksikoloji Tespiti Denemesi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 36., 2013, s. 189-206.
- SAMİ Şemseddin, “Kâmûs-ı Türkî”, *Çağrı*, İstanbul 2015.
- SARAY Mehmet, “Özbek Türkleri Tarihi”, *Nesil*, İstanbul 1993.
- TÜRK DİL KURUMU, “Güncel Türkçe Sözlük”, *Türk Dil Kurumu*, 11. bs., Ankara 2011.
- ÜŞENMEZ Emek, “Modern Özbek Türkçesi”, *Akademik Kitaplar*, İstanbul 2012.
- YATAĞAN Murat, “Özbek Halk Mäqalları (Özbek Halk Atasözleri)”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya 2010.
- YOLDAŞEV İbrahim, GÜMÜŞ Muhittin, “Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri”, *Engin*, Ankara 1995.
- YULDASHEV Marufjan, “Özbek Edebi Metinler Antolojisi”, *Ege Üniversitesi*, İzmir 2013.
- YUSUPOVA Nasiba, “Türkçe - Özbekçe Sözlük”, *Türk Dil Kurumu*, Ankara 2018.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://islamansiklopedisi.org.tr/atasozu>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Atas%C3%B6z%C3%BC>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Mo%C4%9Folca>

<http://aksozluk.org/karpuz>

